

ARC ÉS ÁLARC

A HAMVAS INTÉZET NEGYEDÉVES FOLYÓIRATA // I. ÉVFOLYAM 1. SZÁM

**KOMMUNISTA
ÁLLAMBIZTONSÁG**

**BIZTONSÁG-
KUTATÁS**

**SZELLEM-
TÖRTÉNET**

2017. **NYÁR**

ARC ÉS ÁLARC

A HAMVAS INTÉZET
NEGYEDÉVES FOLYÓIRATA

2017
I. ÉVFOLYAM 1. SZÁM

ISSN 1587-7949

„A történelemben uralkodó embertípus az álarcot viselő ember, aki elfelejtette az álarcok leleplezésének és átvilágításának a módszerét...”

Hamvas Béla

A Hamvas Intézet kutatásai és publikációi az elmúlt több mint másfél évtizedben alapvetően két fő területet fogtak át.

Az egyik a „Kultúra és hatalom”, amely elsősorban arra keres választ, hogyan működtek a nyomásgyakorlás, a befolyásolás és a manipuláció mechanizmusai a társadalom és a hatalom viszonyában. Ezen belül elsősorban a kommunista állambiztonság tevékenysége áll érdeklődésünk középpontjában. A kutató munkája itt a régészéhez hasonlít: az „ásatási terület” adott, többnyire azonosíthatjuk a talált „leletek” keletkezési helyét és korát, majd megtisztítva és csokorba rendezve elhelyezhetjük őket, Hamvas Bélától kölcsönözve a szót, a „létrontás” múzeumába.

A másik a „Szellemtörténet”, amely annak a magyarságot és európaiságot termékenyen ötvöző szellemtörténeti hagyománynak az újrafelfedezését tűzte ki célul, amelyet olyan elfelejtett vagy mellőzött, olykor évtizedeken keresztül méltatlanul agyonhallgatott művek és szerzőik fémjeleznek, mint Hamvas Béla, Szentkuthy Miklós, Prohászka Lajos, Baktay Ervin és mások.

Az eddigiek mellett azonban megnyitottunk egy új témakört is: a „Biztonságkutatás”-t. A biztonság jelenségvilágát számos vonatkozásban

átszövik és meghatározzák kulturális összefüggések. Gondoljunk akár a „stratégiai kultúra” biztonságpolitikai kulcsfogalmára, az egyre égetőbb hírszerzési együttműködés egyik nehézségére, a közös biztonsági kultúra hiányára, a terrorizmus szövevényes lélektani hátterére, a pszichológiai hadviselés „reneszánszára” napjainkban, vagy a biztonság és az adatvédelem szempontjainak az ellentmondásaira.

Munka közben minduntalan azzal szembesülünk, hogy számos olyan érdekes és beszédes dokumentum, forrásanyag kerül a kezünkbe és vet fel újabb kérdéseket és összefüggéseket, amelyeket szívesen megosztanánk a téma iránt érdeklődőkkel. Ezért jutottunk arra az elhatározásra, hogy „*Arc és álarc*” címen negyedéves folyóiratot indítunk.

*Hankiss Ágnes,
a Hamvas Intézet igazgatója*

7 **KOMMUNISTA ÁLLAMBIZTONSÁG**

9 | Hankiss Ágnes
Titkos szeretők

21 | Mező Gábor
**Levelek az
elmeógyógyintézetből**
Janikovszky Béláné
tragikus története

49 | Orbán-Schwarzkopf Balázs
**Kadhafi esete a magyar
hadiiparral**

63 | Taller János
„Gyorsított eljárás”
Adalékok az 1946-os
solymári kitelepítés
történetéhez

81 **BIZTONSÁG- KUTATÁS**

83 | Hankiss Ágnes
Vékony jégen

101 | Kasznár Attila
**A Távol-Kelet terror-
szempontú biztonsági
kockázatai**

107 **SZELLEM- TÖRTÉNET**

109 | Bonta Zoltán
Baktay Aditi Memoár

121 | Molnár Márton
Múza és talentum
Várkonyi Nándor levelei
Nagy Pálhoz

IMPRESSZUM

KIADÓ HAMVAS BÉLA KULTÚRAKUTATÓ INTÉZET // **FELELŐS KIADÓ** DR. HANKISS ÁGNES // **FELELŐS SZERKESZTŐ** MEZŐ GÁBOR // **ISSN 1587-7949** // **A KIADÓ ELÉRHETŐSÉGE** 1016 BUDAPEST, PIROSKA UTCA 11. **TEL.:** 488 0275 // TITKARSAG@HAMVASINTEZET.HU // HAMVASINTEZET.HU

KIADVÁNYGONDOZÁS BENEDICTANDHELPER KFT. // **MUNKATÁRSÁK** BELECZ ATTILA, MOLNÁR LÁSZLÓ, SZALÁNCZY TÜNDE // **BORÍTÓ ÉS LAPTERV** GYIMESI JUDIT // **KORREKTÚRA** SPIRK ILDIKÓ
NYOMDAI ELŐÁLLÍTÁS PAUKER HOLDING NYOMDA-IPARI KFT. 1047 BUDAPEST, BAROSS U. 11-15.
FELELŐS VEZETŐ VÉRTES GÁBOR

„Tegyük világossá a hálózati kontingens számára, hogyha valaha, akkor most teljes érdekazonosság fűz össze bennünket. Most tehetjük a legtöbbet, hogy a demokratikus átmenet békés körülmények között, az MSZMP vezetésével valósuljon meg. Ha nem így lesz, akkor kell félni attól, hogy a titkok kikerülnek. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy »egy csónakban evezünk«.”

A III/III. Csoportfőnökség, 1989. június

01

KOMMUNISTA
ÁLLAMBIZTONSÁG

„...figyelmesen hallgatott és éreztem, hogy a törési folyamat gyorsítását értem el azzal, hogy a női hiúságán és büszkeségén esett sérelmet érzékeltetni tudtam.”

„Egy női ügynök beszerzése és nevelése”¹

„There ain't no cure for love”

Leonard Cohen

HANKISS ÁGNES

Titkos szeretők

Sebezhető pontok

9

Amikor az Ördög látta, hogy Jézus visszatért a Jordántól és negyvennapos böjtbe fogott, megörült és kivárta türelmesen a negyven napot. Amikor látta, hogy Jézus megéhezik, nagy hódolattal és mézes reverenciával azt súgta neki:

- *Isten fia vagy.*

Ott voltak ketten, magukban, az ébredő sivatagban. Felvett egy követ és azt mondta Jézusnak:

- *Mondd a kőnek, hogy változzék kenyérré!*

Nem csak kenyérral él az ember, hanem Istennek minden igéjével.

Akkor azt mondta az Ördög:

- *Hatalmat és dicsőséget adok Neked, ha csatlakozol hozzám...* – és mint aki mázsás terhet engedett le a válláról éppen, büszkén mutatta birtokát, a déli forróságban izzó, végtelen tájat.

Távozz tőlem, Sátán, mert meg van az írva, az Urat, a te Istededet imádd.

Akkor hívta az Ördög, menjen vele Jeruzsálembe, ahol bárányokkal énekelnek a bolondok, és akik összetartoznak, a homlokukról is felismerik egy-

mást. Jézus ment vele, noha nem a kedve, hanem a sorsa volt, ami vitte az Ördöggel, Jeruzsálembe.

Megálltak a Mória hegyének kiugró ormán.

- *Valóban Isten fia vagy? Akkor leugorhatsz innen, nem eshet bajod!* - kiáltotta az Ördög, talán csak azért, hogy túlharsogja a mindkettőjükben dübörgő kétségeket.

A Másik eltűnődött, de semmit sem válaszolt.

Akkor az Ördög, a saját fegyverét fordítva ellene, így beszélt Jézushoz:

- *Mert meg van írva: Az ő angyalainak parancsol te felőled, hogy megőrizzenek téged; És: kezökben hordoznak téged, hogy valamiképp meg ne üssed lábadat a kőbe.*

A fűszeres, alkonyi csöndben csak a tücskök láthatatlan kórushada zsongott.

Ne kísértsd az Urat, a te Istenedet.

Mint elszakadt fonálról a gyöngyök, gurultak szerteszét a szavak. Nem volt többé mit mondaniuk egymásnak.

Bocsátassék meg nekem, hogy az Evangélium kulcsjelenetét immár másodjára idézem mottóként egy írás elején, tán megbocsájthatóan profánul, a magam személyes feldolgozásában. („*Állambiztonsági játszmák*” című munkafüzetem is ezzel kezdődött...) A helyzet azonban az, hogy amit az emberi természet kiszámíthatóságáról és kiszámíthatatlanságáról, a kísértés örvényéről és a lemondás méltóságáról, a diabolikus és a banális zavarba ejtő kettőségéről, ösképletéről megtudhatunk, olyan varázslatos egyszerűséggel bomlik ki ebben a bibliai jelenetben, hogy nem volna érdemes bármi más választani sarokpontul.

Azoknak az állambiztonsági - és általában véve titkosszolgálati - módszereknek, amelyek az emberi természet lélektani elemeiből építkeznek és személyes kapcsolatokban öltenek testet, kritikus pontja, Achilles-sarka az, amit az evangéliumi epizód világosan megmutat. Hisz a Sátán Jézus megkísértését és elcsábítását pontosan olyan eszközökkel kíséri meg, mint amelyekkel a befolyásolás és a megtévesztés professzionális világában az ilyesmit szokás. De hát az emberi természet nem sokat változott évszázadokkal vagy évezredekkel mérve sem. Pénz, karrier, hatalom ígérete: mi más kéne még a mézesmadzagra? A szex volna még a palettán, ami itt, a bibliai színpadon érthetően hiányzik... A legkörmönfontabb játszma is kudarcot vall-

hat azonban akkor, ha a célszemély olyan ritka madár, akinél nem játszik perdöntő szerepet félelem, vágy, gyöngeség vagy bármi, ami megteremti az elcsábíthatóság lelki alapját. Ha a célszemély másban gondolkozik, mint manipulálói, gyökeresen másban.

Mint Stefan Zweig *Sakknovellájának* a hőse, aki azért győzheti le tehetséges amatőrként a kiégett virtuózt, mert nem a saját eszközeit használja ellene.

A manipulálás és a megtevesztés diabolikus arculata persze nem csupán a titkosszolgálati játszmák, hanem magának az emberi együttélésnek a sajátja. Hisz nem az emberi létezés bugyraiba, démonikus mélységeibe vettetünk-e alá akkor, amikor félrevezet az, akit szeretünk, ha csalódunk abban, akiben teljes szívünkkel bízunk? Másfelől pedig nem az emberi reakciók kiszámíthatóságára, sokszor meglehetősen bárgyú banalitására építünk-e mi magunk is akkor, amikor valódi célunkat elfedve próbálunk befolyásolni, irányítani vagy félrevezetni valakit? Akár a banalitás krédója, foglalata is lehetne a következő bekezdés egy állambiztonsági tankönyvből: *„Aki szereti a hasát, azzal könnyű beszélgetésbe elegyedni gasztronómiai ügyekben. Ha szereti az italt, nem kell sajnálni tőle, mert jobban megoldódik a nyelve, könnyebben fecseg, s szolgálatat értékes információkat. Vannak humoros, anekdotázó emberek, akik nem szeretik a száraz, savanyú partnert. Vannak hiú, sértődékeny, előmenetelükkel elégedetlen emberek. Ezeknél elevenükre lehet tapintani és akkor megered a nyelvük. Olyan eset is van, amikor látványosan dicsérni kell az eszét, a kivételes képességeit, adottságait, csepülni ellenfeleit, s akkor nyert ügyünk van.”²*

A *diabolikusnak* és a *banálisnak* a szimbiózisa és dinamikája igen szemléletesen bontakozik ki az állambiztonsági tananyagokban. Azok a módszerek persze, amelyek ezekben az oktató célú kéziratokban megmutatkoznak, működés közben, a Beszervezési-, Operatív-, Objektum- vagy Munkadossziékból is kirajzolódnak. De nem ilyen rendszerezetten és didaktikusan. A kommunista állambiztonság tananyagait alapjában véve két különböző nézőpontból szemlélhetjük. Az egyik a *történelmi-politikai*, a másik a *módszertani*. Az első a specifikus, abban az értelemben, hogy az ideológiai ellenfelekkel szembeni intézményesült és nyíltan vállalt hadviselés, a másként gondolkodás elhárítása a kommunista rendszer sajátossága volt. Míg maguk a módszerek zömükben függetlenek a rendszertől. Legfeljebb a konkrét tartalmak, amelyekkel dolgoznak, kötődnek a korhoz és a viszonyokhoz. (Mondjuk a disszidálási kísérlet vagy az orkáncabátok és nejlonharisnyák becsempészése a szocializmuson kívül aligha lett volna operatív céllal felhasználható...) Az emberi lélek törvényszerűségeire, kiszámítható reakcióira építő módszerek azonban ősrégiek, és minden bizonnyal örök életűek. Minden titkosszolgálat szükségképpen alkalmazza őket. Törvényes keretek között a hasz-

nálatuk aligha kerülhető meg vagy kifogásolható – a technikai eszközök valószínűleg sohasem lesznek képesek tökéletesen átvenni a szerepüket. A terrorizmus elleni harc egyik legfontosabb felismerése például napjainkban éppen az, hogy az elektronikus hírszerzés eszköztára (műholdak, internetes eszközök stb.) mellett ismét fókuszba kell állítani és megerősíteni a humán, azaz az emberi kapcsolatokon keresztül megvalósuló hírszerzést.

A személyiség alapos megismerésének, „feltérképezésének” a fontosságára az állambiztonsági tankönyvek felhívják a kiképzendőök figyelmét: *„...a hírszerzőtisztnek – végezzen politikai, gazdasági, tudományos-technikai vagy katonai hírszerzést – jórészt emberekkel van dolga, emberekkel, akik gondolkodó, érző, cselekvő személyiségek, akivel a hírszerzés folyamatában dolgunk van – legyen az beszerzési jelölt, titkos munkatárs, titkos megbízott, hivatásos munkatárs, ügynök, vagy soha be nem szervezhető, de értékes információt szolgáltató diplomata, újságíró, tudós stb. – az a személyiség, akit a siker érdekében jól meg kell ismerni. Ennek pedig megvannak a lélektani elvei, szabályai és módszerei.”*

Általában megvannak. De nem mindig. Az *emberi tényezőt*, vagyis az emberi természetben rejlő szabálytalanságot azonban, amely a legaprólékosabban megtervezett játszmán is kifoghat, feltehetőleg egyetlen titkosszolgálat sem hagyhatja figyelmen kívül. Előfordul, hogy az operatív tiszt kudarcának vagy a beszerzés, esetleg játszma meghiúsulásának az oka az olyasfajta hibás kalkulációban rejlik, amely nem veszi kellően tekintetbe a másik rendhagyó viselkedését, átlagtól eltérő reakcióját, a lélek tűrőképességét (erről szól például Graham Greene híres regénye, *Az emberi tényező*). A kérdés voltaképpen az, hogy az emberi természet statisztikai törvényszerűségeiből merített trükkök arzenáljával karámba fogható-e a lélek szabadsága. Bizonyos, hogy bárki, a legóvatosabb és legfelkészültebb ember is könnyen áldozatul eshet, ha tervezett megtévesztő stratégia veszi célba. De bizonyos az is, hogy a legkөрmönfontabb manipuláción is kifoghat – hogy mi is pontosan? Nem föltétlenül a még nagyobb көrmönfontosság. Hanem az élet egyedi és esetleges teljessége. A kalkulálhatatlan, bemérhetetlen, az érzelmeire hallgató, olykor minden érdeket és rációt felrűgó, lázadó, akár önmaga ellenében cselekvő ember.

Az „emberi tényező” sajátos jelenségkörével szembesülhet az operatív tiszt például akkor, amikor a hálózati személy: nő.

Semmiképpen sem szeretnék – sem így, sem úgy – a feminizmussal kapcsolatos hitviták gubancába belegabalyodni. Nem mernék állást foglalni abban,

hogya a „női lélek” fogalmának lehet-e valamiféle biológiai alapja; hogy jelenthet-e többet vagy mást, mint ami a nők történelmileg megcsontosodott szerepköréből és életfeladataiból természetszerűleg következik. Mindenesetre az „Egy női ügynök beszerzése és nevelése” című tananyag olyan magatartási jellemzőket vesz számba, amelyekről a szerző úgy gondolja, a női lélek megkülönböztető tulajdonságaiból fakadnak. (A fordított szereposztásra persze nincsenek példák, hisz női tartótiszt nemigen volt, úgy hiszem...) Ha mondjuk azt az esetet vesszük, amikor egy nő beleszeret a tartótisztjébe, hasonló lelki mechanizmus működhet, mint az indulatátvitel a pszichoterápiákban, vagy a Stockholm-szindróma a foglyul-, illetve túszul ejtett emberek esetében... A kérdés kérdés marad: létezik-e közös nevező az ezerféle alkattal és személyes sorssal felruházott nő között? Érzéseimre és tapasztalataimra támaszkodva azt mondanám, igen, valami van. De több-e vagy más, mint mondjuk az azonos csillagjegyekhez tartozó nők és férfiak között? Nem tudom. Mindenesetre a tananyag ismeretlen szerzője úgy vélte, a bemutatott mikrotörténetek olyan sajátosságokat mutatnak, amelyeket az állambiztonsági tiszteknek nem árt fejben tartaniuk, amikor női ügynökökkel dolgoznak.

Az első tantörténetben a beszerzés alapjául a titkos szeretők sebezhető pontjai szolgálnak.

Az állambiztonság látóterébe kerül az egyik külföldi követség (véltetőleg a brit) sajtóattaséja (valójában, a jelentésekből úgy tűnik, a katonai rezidentúra munkatársa), akit kémkedéssel gyanúsítanak. A felesége magyar, a kapcsolatrendszere szerteágazó. Telefonjának a lehallgatása arra mutat, hogy a férfi titkos viszonyt folytat egy magyar egyetemi hallgatóval. K-ellenőrzés során megtalálják az attasénál a Lány leveleit, amelyekben „*hibás angol nyelven írva, szenvedélyes hangon kérte a férfit a szakításra, mert reménytelennek tartja kettejük viszonyát*”. Az operatív tiszt a „Bölcsész Egyetem” (így!) személyzeti osztályán megvizsgálja az adott tanszék női hallgatóinak személyi anyagait, és sikerül azonosítania a szerelmeslevelek íróját.

A legenda elkészül: az állambiztonsági tiszt a bűnügyi rendőrség tisztjeként mutatkozik be a Lánynak. (Nevezzük egyszerűen így, mivel itt még a keresztnévet és a fedőnevet sem ismerheti meg a kutató.) Az Akadémia épületében szólítja meg, és felkéri idegennyelvű rendészeti folyóiratok magyarra fordítására. Mivel úgymond bizalmas tartalmú anyagok is lehetnek közöttük, titoktartási nyilatkozatot is aláírat. Néhány találkozás után az első alaposabb jellemzés is el-

készül a beszervezendőről: „Érdeklődési köre a szakmai kérdéseken kívül, főleg a modern irodalom és zene területére irányul. Tanárnőnek készül, és stílusának, valamint nyelvezetének hajlékonysága jó képességű fordítót fog alakítani belőle. Egy szerelmű természet, akit szeret annak átadja magát, de könnyelmű, avagy hézagpótló kalandokba nem bocsájtkozik.” Felmerül a kérdés: elhiszi-e a Lány a kapcsolatfelvételt szolgáló legendát. „Zárkózott, fegyelmezett természete gyanakvást árult el” – írja a jelentésben az operatív tiszt. (Aki kétségkívül több helyütt is igen találékonyan fogalmaz... A „hézagpótló kaland” kifejezés például tagadhatatlanul „kreatív” nyelvi megoldás...) A gyanakvás abból is látszik, hogy a Lány felteszi a sarkalatos kérdést: miért éppen őt szemelték ki a fordítói munkára, hisz nem is igazán jó angolból. A válasz készen van: ismerik nehéz anyagi körülményeit és osztályhelyzetét, ezért választották éppen őt. Lám, az első kritikus pont. Az első keresztút. Elfogadható-e, hogy a rendőri szervek (még ha el is hitte, hogy ők...) amolyan jótékonyági egyetként működve, segítséget kínálnak nehéz sorsú egyetemistáknak? De hiába a gyanakvás és a kételkedés: átsiklik felette. Hogy miért nem a ráció dönt? Talán a pénzkereset vonzereje nyomja el, vagy netán a visszautasítás következményeitől való félelem, ami erősebb... Vagy együtt a kettő.

14

Beleegyezik. A lélek konzisztenciára törekvő hajlandósága szerint, ha az elfogadás megtörtént, a tartózkodás is felenged, és ettől fogva nem lesz nehéz rábírnai a Lányt, hogy bevallja az operatív tisztnek a titkos szerelmi kapcsolatot is. A kezdeti hidegség és tartózkodás, a tiszt beszámolója szerint, hamar rokonszenvedésre csap át. „Beszédesebb lett és magánügyeibe kezdett beavatni, mint egy cinkostársat, aki kiérdemelte bizalmát, barátságát. A szerelemről is sok szó esett. Ismeretségünk elején tréfásan megjegyeztem, hogy őt szerelmesnek tartom viselkedése alapján. Nem tiltakozott a megjegyzésem ellen. Majd később a férfi és nő szerelmi állapotáról folytattunk több ízben eszmecsere-t.” A „cinkostárs” a kulcsszó, az úgynevezett vonalvezetés gerince. Így kerülhet a beszervező birtokon belülre. Mint beavatottnak, alkalma nyílik előkészíteni a lelki terepet: a szeretett Férfi jellemhibáit taglalja, persze csak per tangensem, általánosságban, hogy a lóláb ki ne türemkedjen.

A befolyásolás másik lelki alapja a következő jelentésből, a Lány további jellemzéséből bontakozik ki. Az operatív tiszt tudja, hogy mire építsen, és elég érzékletesen, már-már irodalmiaskodva meg is fogalmazza: „Szépnek nem nevezhető. Bájos, kellemes megjelenésű. Dús fekete haja sápadt arcát élő koszorúba öleli. Élénk, nagy sötét szemei jelentik vonzóerejét, beszélő szemek, ahogy a környezetében nevezik. Lényéből derű és határozottság árad. Csendes, megfontolt beszédű, lassan fonja mondatokba szavait miköz-

ben élénken figyeli az elért hatást. Hazugságot kikerüli, inkább másról beszél, nehogy valótlanúságot mondjon. Értelmes ember, széles körű érdeklődési körrel, akinek tehetsége van a tények lényegébe hatolni. Gyors felfogású, élénk észjárású és hajlamos – mint a nők általában – a rögtönzésekhez. Szinte krónikus anyagi zavarban él... Ruházata szegényes, és ez csökkenti önbizalmát a többi nővel szemben.”

Íme egy másik sebezhető pont. A kisebbségi érzés, az alárendeltség érzése a Férfival, a diplomatával szemben, aki nem csupán nő, hanem társadalmilag is felette áll – legalábbis az operatív tiszt ezt az érzést próbálja a Lányban felerősíteni. „Megemlítettem azt, hogy ha két társadalmi osztályból származnak a szerelmesek, akkor milyen szituációk adódhatnak elő... figyelmesen hallgatott és éreztem, hogy a törési folyamat gyorsítását értem el azzal, hogy a női hiúságán és büszkeségén esett sérelmet érzékeltetni tudtam.”

A szervezési javaslat elkészül, de az alosztályon vita alakul ki arról, hogy kompromittáló anyagok híján szabad-e belevágni, hisz amikor „a szerelem heve feloldja az önfegyelmet és az észszerűség korlátait”, nagy a veszélye annak, hogy a Lány árulóvá válik. „Ezek a kérdések, mint élő tilalomfák álltak előm” – írja a szervező, aki közel három hónapig készíti elő a Rubikon átlépését.

Elérkezik a megfelelő alkalom: a Lány meghívót kap egy angol művész koncertjére, ahol a Férfi is ott lesz – a feleségével együtt. A szervezés megvalósítására – a Lányra váró érzelmi megpróbáltatásra alapozva – a hangverseny napjának délutánját választják. Behívják a Lányt a „Kapitányságra”, mivel úgy mond az eddiginél fontosabb munkába kívánják bevonni. Amikor rákérdeznek a Férfival való kapcsolatára, ideges lesz és kéri, hogy hallgassák meg. Rágyújt egy cigarettára, és belekezd, de a szexuális kapcsolatot makacsul tagadja. Elmondja, hogy „Lenyűgözte őt a férfi higgadtsága, szerény és mégis különös magatartása, nagy műveltsége és széles körű tájékozottsága. Hirtelen lett szerelmes és ez viszonzásra talált. Kapcsolatuk elmélyült, de a lelki egyetértésen kívül másban nem nyilvánult meg.” Az operatív tiszt ekkor látja elérkezettnek a pillanatot, hogy fordítson az eddigi hangfekvésen, vagy más szóval átkeretezze a valóság addigi mását. Megkérdezi, nem lehet-e, hogy a Férfi kémkedésre akarja őt felhasználni. A Lány ezt a feltevést határozottan elutasítja: soha politikai kérdéstről nem beszélnek, fő témájuk a művészet és a szerelem. De a másik nem hagyja annyiban, hisz a szervezés szempontjából hátra van még az úgynevezett konkretizálás. „Megmagyaráztam, a szerelmes nőt sokszor vették rá már idegen imperialista célok elérése érdekében hírszerzésre, s mi ettől akarjuk őt megóvni. Azért mert szerelmes lett nem tartjuk bűnösnek, ez természetes és emberi állapot. Neki egy idegen kapitalista diplomatához fűződik viszonya, amely sok

veszélyt rejt magában s mi abban akarunk segítségére lenni, hogy ő ezeket a veszélyeket kikerülhesse.”

Váratlan dolog történik. Mondhatnám akár így is: a Lánynál „leesik a tantusz”. Valószínűleg összeáll a kép, felsejlik a valóság igazi arca. A jelentésben foglaltak szerint: *„...mosolyogva megkérdezte, hogy milyen támogatást kaphat részünkről... azt kérdezte, mi az ára ennek a támogatásnak, mit kell csinálnia a részünkre, hiszen mi nem ingyen ajánljuk fel jóindulatunkat irányába. Kihangsúlyoztam, nem törvénytelen dolgok elkövetését kívánjuk tőle.”*

Aláírja a szervezési nyilatkozatot. Tartótisztje figyelmezteti, hogy egy esetleges árulás esetén nem lennének elnézőek vele szemben.

Elérkezik az este, a koncert alatt a Lányt megfigyelik. *„Az első nagyobb törést akkor észleltük...amikor a férfi a hangverseny szünetében bemutatta őt a feleségének. A leány némán kezet fogott...és eltávozott mellőlük...Másnap nagyon letört hangulatban és megviselt idegállapotban volt. Szemei erősen kisért és kerülte a nézésemet. A találkozás megviselte és szakítani fog.”*

A délutáni mosolygós beleegyezés után az érzelmi trauma, amit a színházban átél, mindent felforgat, és a vergődésben – hisz most már nevezhetjük így a lelkiállapotot – a keserűség szétterül és rádöbbsenti a Lányt helyzete kilátástalanságára. Megkérdezi, hogy az együttműködés örökre szól-e, és tartótisztjét szemrehányó hangon színésznek nevezi, aki visszaélt a bizalmával.

16

Hetente találkozik a tiszttel, de a Férfiről nem igen beszél. Csak az Akadémiai hangulatról, népi írók ügyéről és Hruscsov magyarországi látogatásának a visszhangjáról. *„A szerelmes nő féltése partnerével szemben, ez volt az ami gátat emelt közénk.”* Az operatív tiszt tiszttában van azzal, hogy türelemre és kitartó munkára van szükség. A Lány is próbálkozik: hátha elegendő az akadémiai hangulatjelentés. De nem elegendő. A Lány menekülésbe kezd. Lázad és menekül. Nem megy el a soron következő találkozóra, és távolmaradásáról nem értesíti tartóját. *„Újra figyelésre kellett vennem, miközben megállapítottam, hogy bejár az egyetemre tanulni s naponta találkozik [itt az anonimizálás helyén a Férfi neve szerepelt – HÁ]. Figyelésem harmadik napján, miközben bemenni szándékozott a Széchenyi könyvtárba, megszólítottam s az engem való követésre szólítottam fel. Megtört, bánatos arccal kérdezte, hogy újra a kapitányságra megyünk? Nem szóltam kérdésére, csendben mentünk az utcán egymás mellett, majd az egyik közeli espresszóba ültünk be. Kisebb zavart hallgatás után megkérdeztem, hogy mivel érdemeltem ki azt a magatartást s bizalmatlanságát. Hiszen érezheti, nem ellene, hanem érte, az árulástól való megóvásért vannak találkozásaink... Ne csak a nyomozót lássa bennem, hanem a kommunista embert, aki éppúgy érez, mint a többi, és nincs mentesítve különböző hibáktól.”*

A képlet letisztult: a célkeresztben álló ember számára, ha hitt is, mert hinni akart a cinkosságban, most már nem maradt mozgástér. A Lány bevallja félelmét: „...attól tart, hogy provokációba rántjuk be, aminek az éle [a Férfi neve anonimizálva – HÁ] ellen fog irányulni. Érzí, hogy nincs igaza, de nehéz ezt elmondani, és nehéz a szerelmét legyűrti s nekünk segíteni” – számol be jelentésében a tartótiszt.

Az együttműködés gördülékeny, csak írni nem hajlandó, ehhez még tartja magát.

A tiszt szabadságra megy, de a helyettest a Lány nem fogadja el, nem tud feloldódni előtte. Tartója megkéri, hogy mivel helyettesítésre máskor is szükség lesz, az a legjobb, ha mégis csak leír mindent és akkor nem lesz szükség feloldódásra. „A következő találkozóra már írásos jelentést hozott magával. Kissé kötekedő hangon megjegyezte: »átlátok a szitán«.” Az ügynök maga is játszani kezd az operatív tiszttel... Mintha az erőviszonyok megengednék. Sokszor találkozik az ember az iratokban hasonlóval: az egér megpróbál túljárni a macska eszén. Nem kizárt. De nem is túl kecsgetető.

Az operatív tiszt megijed, de nem ügynöke játszmás próbálkozásától, hanem attól, amit kiolvas belőle. „Helytelennek tartottam hozzám való túlzott ragaszkodását.” Aggodalmáról jelentést is tesz és önmaga ellenőrzését kéri. Talán nem is a Lánytól ijedt meg, hanem saját magától? Nem derül ki a dokumentumokból.

Más ügynökök bevezetése nyomán közben világossá válik, hogy a Férfival kapcsolatos kémgyanú alaptalan volt. Viszont helyette, a katonai rezidentúra tagja, gyanús. A Lányt átállítják órá – ami nagy megnyugvással jár.

Viszonya a Férfival lassanként elszürkül. Noha „közben a tüzet mi is élesztettük az operatív feldolgozó munka érdekében”.

Nyáron a Férfi a feleségével Olaszországban nyaral. Leveleit a Lány felbontatlanul visszaküldi.

Föltehetőleg nem könnyű átélni, az Akadémiai könyvtár egyik asztalánál gubbasztva, hogy a férfi, akit szeretünk, a feleségével az olasz tengerparton sütkérezik. De aki átélte már a másik szerepet is, az persze tudhatja azt is, hogy ha az embert a szíve ahhoz húzza, aki éppen a félhomályos könyvtárban szomorkodik, a vágyakozáson és a hiányon alig-alig enyhít a szicíliai napsütés vagy a sorrentói narancsillat. Volna inkább, ha tehetné, az esős városban. Csakhogy a gyötrelem másik oldalát, amott a könyvtárban, nehéz belátni és elfogadni... Átéltünk vagy sem hasonlót, abban bizonyosak lehetünk: a titkos szerelmek nem csupán a zsarolhatóság szokványos értelmében jelenthetnek sebezhető pontot. Hanem akkor is, ha az egyenlőtlen kapcsolat béklyójában a magát ki-

szolgáltatottnak érző fél kínzó féltékenysége és megalázottsága szolgálhat táptalajul az áruláshoz. Az árulásban megtestesülő érzelmi revánshoz. Azaz beszerzési alapul.

Ősszel azonban újra összetalálkoznak az Akadémia könyvtárszobájában. *There ain't no cure for love*. A szerelemre nincs orvosság. A jelentésben lefestett bekezdés következik.

A történet folytatását nem ismerjük. A szerelmi játszma és az állambizton-sági játszma párhuzamos, avagy széttartó dramaturgiájáról nincsenek további adataink. Ha a Lánynak volt egy kis szerencséje, talán ép bőrrel megúsza... Az egyiket is, meg a másikat is.

JEGYZETEK

- 1** ÁBTL 4. 1-A3102. *Egy női ügynök beszerzése és nevelése* (Kéziratot tanulmány).
- 2** ÁBTL 4.1. A-3006/12. Rapcsák Mihály: *A „sötét” módszer pszichológiai aspektusai a kapcsolatépítés és információszerezés rendszerében.*

„Amíg léteznek bűnöző elemek,
magam is az vagyok.
Amíg egyetlen lélek is börtön-
ben sínylődik, én sem vagyok
szabad.”¹

Eugene V. Debs

MEZŐ GÁBOR

Levelek az elmeógyógyintézetből

Janikovszky Béláné tragikus története

21

ÉS ÉRTE JÖTT EGY NAGY, FEKETE AUTÓ

A politikailag megbízható, bár a Pártból kizárt Kiss Etelka² 1949. szeptember 29-én reggel kinyitotta az ajtót és beengedte az Államvédelmi Hatóság (ÁVH) két munkatársát. Talán ismerte őket, talán nem, lehet, hogy volt férjére, az állambiztonság magas rangú tisztjére, Janikovszky Bélára³ hivatkoztak: az elvtárs feltétlenül beszélni akar az asszonnyal. Janikovszkyné Kiss Etelka (bár már elváltak, minden iratban férje nevéen említik és ő is így írta alá leveleit) talán még reménykedett abban, hogy a cinikus ex-férj esetleg megenyhült. Akkor már hosszú ideje nem láthatta közös fiúkat, akit Janikovszky az Árvaszék⁴ döntése után elvett tőle. Ne finomkodjunk: egyszerűen elraboltatta. Főnöke, Péter Gábor⁵ ávéhás fogdmegeket – köztük, ha minden igaz, a hírhedt verőlegény Princz Gyulát⁶ – küldött a gyerekért a nyári táborba, ahonnan azok elhurcolták a fiút. Amikor az egyik irat szerint a meglehetősen bátor táborvezető tiltakozni próbált, azzal szerelték le, hogyha nagyon hepciáskodik, őt is beviszik. Ki az, aki ne hajolna a jó szóra a hírhedt fekete autó láttán?

Balszerencséjére Kiss Etelka ezután sem mondott le könnyen a gyerekéről, először a férjének írt, aztán máshova is, a Pártnak, a korábbi illegális kommunista mozgalom általa ismert tagjainak, a Szabad Népek, a BM-nek.⁷ Ezt elégtelték meg az ÁVH-nál. Janikovszkyék úgy döntöttek, ideje megregulázni Janikovszkyt. Janikovszky Béla le kívánta zárni a múltat, ekkor már későbbi második feleségével, Kucsés Évával⁸ éltek együtt, akivel nemsokára összeházasodtak, s utóbbi Janikovszky Évaként került be a köztudatba.

Mivel a dokumentumok szerint Janikovszky megemlítette Péter Gábornak, hogy az őt „zaklató” volt feleség korábban volt már elmeegógyintézeti kezelés alatt, adódott az ötlet: kerüljön csak „vissza”.

Oda, ahová először még a Horthy-rendszer utalta be, talán illegális pártmunkájától nem függetlenül. Így történt, hogy 1949. szeptember 29-én nem a volt férjéhez, az Andrassy út 60-ba, hanem a Lipótmezőre szállították az asszonyt. Beutalóját a hírhedt államvédelmi főorvos, Bálint István⁹ írta meg.

PÉTER GÁBOR „ROSSZ SZELLEME”

Itt tegyünk egy kis kitérőt, afféle seregszemlét tartva. A Kiss Etelkát Lipótra küldő Bálint Istvánt feltétlenül érdemes bemutatni. Az ÁVH főorvosa több egymást megerősítő forrás¹⁰ szerint 1947-ben olyan, négy előadásból álló „verés-technikai” sorozatot tartott az állambiztonsági tiszteknek, melyen megtanította, hogyan kell hatékonyan használni a kínzástechnikai eszközöket, és hogyan kell úgy verni, hogy annak külsérelmi nyoma ne maradjon. A hírhedt, kegyetlen orvost sokan Péter Gábor „rossz szellemének” tartották, az államvédelmi vezér később így vallott erről: „Kádárra Donát olyan befolyással volt... és legalább annyira tudott rá hatni, mint rám Dr. Bálint István ideg orvos az ÁVH-n”¹¹. Tény, hogy Bálint belelátott főnöke elméjébe, letartóztatásakor a lakásán megtalálták, majd a jegyzőkönyv szerint megsemmisítették Eisenberger Benő kórtörténetét¹². Miért fontos ez? Ezen a néven anyakönyvezték Péter Gábort.

Sokat elárul orvosi hivatástudatáról a következő történet is: „Majsay Emillel¹³ azt találtuk ki, hogy szorosán egymás mellé, fejtől lábbig feküdtünk, hogy a másik lába a hónunk alá kerüljön, mert a lábunk fázott a legjobban. Emil hamarabb betegedett meg, megfázott a veséje, állandóan vizelnie kellett. Vizelete véres volt. Többszöri kérésre elvitték az orvoshoz, aki az ÁVH híres embere volt, Bálint Istvánnak

hívták, mint később megtudtuk. Emil előadta az orvos kérdésére, hogy milyen körülmények között fekszik a betonon. Visszajöve csaknem mosolyogva mesélte, hogy mit felelt dr. Bálint. Megnyugtatta, hogy semmi komoly, igyekezzék magát egyenletes melegben tartani, akkor rendbejön. De Majsay Emil állapota tovább romlott, már Kistarcsáról bevitték a váci rabkórházba, ahol hererákban meghalt.”¹⁴

Ebben az ügyben is felelős volt, de a következő sorok az igazán borzasztóak – és meglátásom szerint doktor Mengele mellé helyezik:

„Bálint István vallomást tett arról, hogy 1947-ben Péter Gábor őt arra utasította, hogy Popescu Györgyöt¹⁵ meg kell ölni. Bálint István elismeri, hogy ő ezt az utasítást végrehajtotta... Kezdetben naponta adott Popescunak egy ampulla morfint, amitől egészen legyengült a szervezete. Később átszállították a Mosonyi utcai rabkórházba, ahol az injekciózása tovább folytatódott, végül is ennek következtében Popescu György meghalt.”¹⁶

Bár később Bálint visszavonta ezt a vallomását is (a többiekhez hasonlóan semmit sem ismert el), nagyon nincs okunk kételkedni igazságtartamában. Hosszan lehetne sorolni a kegyetlen orvos bűnlajstromát, jellemét látva nyilván gátlás nélkül kitöltötte a Janikovszkyne sorsát meghatározó dokumentumot. Az asszonyt beszállították az elmeógyógyintézetbe, de ő – ahogyan kifizia elvesztésénél – ekkor sem adta fel a küzdelmet. Több levelet írt, szerencsénkre a kicsempészett írásokat megőrizték Janikovszky Béla vizsgálati dossziéjában¹⁷. Ezekből az iratokból, orvosi szakvéleményekből is látni, hogy nem adta át magát a sorsnak, az örületnek, a napi rutinra, elfoglaltságokra támaszkodva őrizte meg önmagát.

„FÉRJEM MÉG AZ ÉLETEM ELVÉTELÉT IS KIVÁNNÁ”

A levelek egyikét annak a katonai ügyésznek írta (Janikovszky Béla ekkoriban az állambiztonság alá tartozó határőrségnél, illetve a Katonai Elhárításnál dolgozott), akihez korábban gyermeke ügyében fordult:¹⁸

„Várady százados bajtársnak [valószínűleg Várady Sándor – MG¹⁹] ... Férjem utasítására szept. 29-én reggel 8 h 2 rendőr nyomozótiszt behozott autóval a Hárshegyi Lipótmezői elme intézetbe Bálint orvos által kiállított beutalással, amely hamis, mert én orvos előtt nem voltam, nem is ismerem. Semmi bajom, Fér-

jem ezzel akarja saját törvénytelen szabály ellenes cselekedeteit elhomályosítani, hogy engem ide hozatott.” A cetli túoldalára írt folytatásból kiderül, hogy életveszélyben érezte magát: „Szívesedjenek vizsgálatot elrendelni, mert férjem még az életem elvételét is kívánná. Dr. Janikovszky Béláné sz: Kiss Etelka.”

A második levelet Molnár István ügyvédnek, Kádár Sándornak és egy bizonyos Kiss Jánosnének címezték: *„Ép elmével még a Lipótmezői elmeagyógyintézetben vagyok. Férjem értem küldött 2 r. nyomozó tisztet és ide hozattak hamis r. orvosi beutalással. Semmi bajom nincs! Küldjetelek utánam. Dr. Janikovszky Béláné sz. Kiss Etelka.”* A levél végén pedig a kérés: *„Nagyon kérem továbbítsa! Hálásak lesznek hozzátartozóim.”²⁰*

A leghosszabban Fái Lászlónénak írt: *„Kedves Dusi és Nóri Hát mit tetszenek hozzá szólni, hogy ez az elvetemült ember – gyermekem apja – mit tett velem, hová juttatott? Itt ez nagy meglepetést keltett, azonban úgy látom, előbb nem tudok kijutni míg a megfigyelési idő 3 hét le nem telik s még csak 6 nap sem mult el.*

Elégtételt tőle sohasem fogok tudni kapni, mert csak az volna az elégtétel, ha ő is meg lenne fosztva a szabadságától, de nem orvul, hanem nyíltan. Ő egy képzett, rafinált csibész, most már ezt kijelenthetem. Az eljárással azt akarja elérni, hogy olyan elbocsátó levéllel kerüljek ki amely arról tanuskodna, hogy elmebeteg vagyok,

amikor is ... [olvashatatlan, de nyilván a katonai ügyészségnél bejelentett árvaszéki ügy – MG] tett bejelentés is tárgytalanná válna. Dusikám kövessetek el mindent értem Tőletek (Klárától) telhetőleg, hogy ebben az ügyben legyen egy szigorú vizsgálat ellene. Én sajnos míg itt vagyok semmit sem tehetek, de különben is, ha kikerülök mindig kell majd félnem, hogy megbizottait nem fél ismét értem küldeni.”²¹

Kiss Etelkának szerencséje (és talán segítője) volt, a levelei kijutottak, és mivel magas helyen is voltak összeköttetései, nem tűntek el a süllyesztőben. Nem úgy, mint Hajnóczy Péter évtizedekkel később megjelent, majd betiltott szociográfiájának igaz történetében.²² Tény, hogy Janikovszkyné tragédiájára „magas helyeken” is felfigyeltek. Akárcsak volt férje, a háború alatt ő is a kommunista ellenállási mozgalom tagja volt, ekkoriban meg az ismert politikus, Házi Árpád munkatársaként dolgozott. Sokan ismerték. Árulkodó, hogy ügyéről Biszku Béla elvtársat – ekkoriban a Budapesti Pártbizottság Káderosztályának vezetője – is tájékoztatták 1949 októberében.²³

„Telefonbeszélgetésünk értelmében az alábbiakban közlöm Kiss Ernőné körzeti aktivánknak a mai napon nálunk tett bejelentését: Nevezett – állítólag az ellenállási mozgalomból – személyesen ismeri dr. Janikovszky Bélát... Janikovszky családi körülményeit közelebbről ismeri, a bejelentés tulajdonképpen róla szól. Janikovszky Béla feleségét, Kiss Etelkát, akitől elváltan él, állítólag az ő rábeszélésére, erősen erőlehaladott terhesség állapotában vette feleségül, azzal a kikötéssel, hogy rövidesen elválnak, ami meg is történt. -

Janikovszky a közelmúltban, a Rajk-ügy nyilvánosságra jutása után kisfiával felkereste különváltan élő férjét, és bár aki ajtót nyitott, azt állította, hogy J. B. nincsen otthon, a kisfiu beszaladt a szobába, és apját valaki társaságában, iratok égetésével foglalkozva találta [később ezt a „valakit” a tiszt akkori barátnőjével, későbbi feleségével, Janikovszky Évával azonosították – MG]. Ezzel anyja előtt is leleplezte otthonlétét. A kisfiu erősen érdeklődött, hogy miért tüzel az apja, hiszen meleg van. Ennek megtörténte után azonnal hadjáratot indított Janikovszky azért, hogy anyjától a kisfiut elvegyék és neki ítéljék, arra való hivatkozással, hogy az asszony antidemokratikusan neveli a gyereket. Az ügy jogilag még nem dőlt el, amikor valamilyen vállalati üdülőben nyaraló kisfiut az ÁVH nevében ismeretlen emberek elvitték és azóta sem került elő. Ezután pedig ugyancsak az ÁVH nevében ismeretlen emberek a Lipótmezőre szállították az asszonyt, aki ismerősei megítélése és mellékelt írásai alapján teljesen épelméjű, és akit beszállítása előtt még senki meg nem vizsgált.

A mellékelt iratok részletesebben foglalkoznak Janikovszky Béla dr. ÁVH-ezredes személyével. Kissné azt is megjegyzi, hogy nyilas párttag volt, amit tudomása szerint, az ellenállás javára használt fel.

Azóta Kissné is kereste valaki az ÁVH nevében a körzetben, információ címén el akarta vinni valahova, ahol nyugodtan beszélhetnek, de mivel nem tudta igazolni magát, nem ment vele. Most az elvtársnő egész családjá várja, mikor teszik el őt is láb alól.

Kiss Ernőné és Sarlós körzeti titkár elvtársak együtt adták elő fentieket, benyomásom szerint tárgyilagosan és szavahihetően. Az ügy kivizsgálása azért is fontosnak látszik, mert elég széles körben elterjedt.

Szabadság!

Kállai Éva

Budapest, 1949 okt. 4.²⁴

Képzeltük Biszku elvtárs elnyúlt arcát. Említettem, hogy Janikovszky Béla Péter Gábor bizalmi embere volt, az állambiztonságnál nem volt rettegettebb erő, ha úgy akarta a hatalom – Rajk László belügyminiszter példájából is látni –, bárkit elkaphattak és elítélhettek. Ettől függetlenül a Központi Ellenőrző Bizottság elé került ez az eset, sejtethjük, miért.

Ha ez a gyalázat egy semleges, esetleg ellenséges politikai meggyőződésű polgárral esett volna meg (ahogyan egészen bizonyosan megtörtént), senkit sem érdekelt volna.

De mind Kiss Etelka, mind az ügyében fellépő Kállai Éva²⁵ ismert illegális kommunista volt – utóbbi az '56-os forradalom idején félelmében kiugrott a Köztársaság téri épületből –, ez elég volt ahhoz, hogy ne söpörhessék szőnyeg alá. Azzal együtt hogy hihetetlen ilyen nyílt mondatot olvasni az országot megbénító félelemről: **„Most az elvtársnő egész családjá várja, mikor teszik el őt is láb alól.”**

A Központi Ellenőrző Bizottságot Müller Klára (talán ő a Janikovszkyné egyik levelében említett „Klári”) elvtársnő tájékoztatta: „Központi Ellenőrző Bizottság! [Tollal melléírták: „Megtudni, hol dolgozik, vagy lakik nevezett. ÁVH-nál előzménye is van.”]

*A kommunista éberség megköveteli, hogy az alábbiakat az Elvtársak tudomására hozzam, mert egy kommunista magánélete nem lehet közömbös olyan értelemben számunkra, hogy az ott tapasztalható visszasságok megmutathatják egy kommunista igazi arcát. Dr. Janikovszky Béláról van szó, akiről a következőket tudom. 1944-ben került az ellenállási mozgalomba. Nővére akkor azzal dicsekedett, hogy egyik fivére nyilas, a másik kommunista. Szülei ellenezték, hogy elvegye menyasszonyát, mert egyszerű munkásleány és így árthat a karrierjének ez a házasság. Később mégis elvette, de a felszabadulás után elváltak bár egy fiuk született a házasságból, akiről a férj nem akart hallani sem. Szerette a nőket és így több barátnője mellett továbbra is viszonyt folytatott feleségével is, aki ragaszkodott hozzá. Szegeden egy gazdag polgár feleségével barátkozott össze aki feljött utána Pestre is [Fábián Ferencné Kucsés Éva, a későbbi Janikovszky Éva – MG] ... [törölt rész] ... Felesége a vármegyeházán dolgozik és Házi Árpád elvtárs ismeri, és segítségére is volt ügyes-bajos dolgaiban. Az asszony a felülvizsgálat előtt elhanyagolta pártmunkáját, mert gyermeke és édesanyja egyszerre voltak betegek és ennek folytán kizárták a pártból, amit a férj arra használt fel, hogy az **anyának megítélt gyermektar-***

tási összeget ne kelljen fizetnie, az árvaszék döntését összeköttetései révén belügyi határozatot erőszakolt ki és mielőtt még az anya erről tudomást szerzett volna 2 rendőrnnyomozótisztal elvitette az üdülőből a gyermeket és megfenyegették az üdülő vezetőjét is, hogy ha nem teljesíti a parancsot őt is elvihetik.

Az anya ezután hónapokig kereste gyermekét de minden könyörgés ellenére ... [ismét törölt rész - MG] ... a férj nem engedte megmondani a tartózkodási helyet. Végül orvoslásért a hadbiróságához fordult az anya és oda szept. 28-ra kapott idézést dr Váradí százados bajtárshoz [neki írta az első levelet - MG] Mártirok utja. 29-én reggel 2 rendőrnnyomozótisztal azzal vitte el az asszonyt egy autóban, hogy férje egyezkedni akar vele és Dr. Bálint r. orvos által aláírt beutalással bevitték a Lipótmezei elmeagyógyintézetbe annak dacára, hogy az asszony soha elmebeteg nem volt, dr Bálint őt meg sem vizsgálta, mert orvosnál nem is járt egyáltalán és nem ismerte dr. Bálint orvost. Alant másolatban közlöm az elmeagyógyintézetből kicsempészett cédulák tartalmát.

Az asszony megemlítette, hogy fél a férjétől, mert legutóbb, hogy nála járt a gyermektartási pénzért a következőket tapasztalta. A Rajk ügy két héttel előbb robbant ki és a férfi anyja panaszkodott, hogy két hete nem bír a fiával, olyan beteg, fejfőrcsei vannak. Láttá, amikor a férfi barátnőjével együtt /Dr. Fábían Béláné [helyesen: Fábían Ferencné, azaz a későbbi Janikovszky Éva - MG] /nyár derekán iratokat égetett el és őt türelmetlenül küldte el azzal, hogy nem kívánja őket látni.²⁶

Ezek az események azt mutatják, hogy súlyos visszaeles történt a hivatalos hatalommal, mert az elmeagyógyintézetbe nem államvédelmis hatóság szállít betegeket, mert egyéni érdekből nem tehet ilyent egy kommunista és igen rossz szinben tüntetheti fel a hivatalos hatóságokat, hogy pusztán azért, mert valaki sokkalja a gyermektartási díjat /300 frt/ és még akar szabadulni volt feleségétől ekkora igazságtalanságot követhessen el. Ismétlem a kommunista éberség nevében kérem az ügy sürgős kivizsgálását és Házi elvtárs megkérdezését, aki igazolhatja, hogy Janikovszkyné épelméjű, jó munkaerő volt. Szabadság: Müller Klára Bp. Rottenbiller u. 35.”

Ezek a levelek a Pártot is tájékoztatták az ügyről, de legalább ennyire érdekes az az üzenet, amelyet az „összekülönbözött” házaspár közös ismerőse írt Janikovszky Bélának. Fábían Lászlóné soraiból nem nehéz kiolvasni a félelmet:

„Kedves Béla!

Etelka megkért adjam fel Magának a gyűrűt levéllel együtt. Én teljesitem kívánságát. Béla én nagyon kérem magát változtassa meg elhatározását. Etelka nekem esküvel fogadta, hogy többet sem Magát sem hozzátartozóit zaklatni nem fogja. Ha már semmi érzés nincs iránta legyen tekintettel legalább kicsi fiának édes anyjára vitesse ki onnan arról a szerencsétlen helyről, mely rosszabb a halálnál. Ez a cselekedet a gyermeknek nem lesz szép emlék Magával szemben, mert a gyermek bírál azt maga is tudja és tudjuk akiknek gyermekük van. Etelka magát nagyon szerette és, ha rosszat tett Maga ellen van mentsége a gyermeke iránti vágy, melyet leírni nem lehet. Én már talán nem is élnék ha tőlem elszakították volna fiamat. Béla ne haragudjon, hogy soraimmal zavartam. Abban a reményben zárom soraim, hogy kérésem meghallgatásra fog találni.

Üdvözlettel Edit, Fábián Lászlóné”.

JANIKOVSZKY BÉLA: AZT ISMERI BE, AMIT MI KITALÁLUNK NEKI

28

A visszafogott megfogalmazásból („ne haragudjon, hogy soraimmal zavartam”, „zaklatni”, „rosszat tett”) is látszik, hogy Fábián Lászlóné tartott Janikovszky Bélától. Volt miért, illő, hogy őt is bemutassam. Bár erről a közvélemény akkoriban keveset tudott, Janikovszky több koncepció perben részt vett, legyen a célpont ellenzéki politikus, baloldali értelmiségi, szegedi egyetemista vagy kommunista katonatiszt. Fiatalon még a hungarizmushoz állhatott közel, orvostanhallgatóként a Csaba Bajtársi Egyesületének tagja volt, amely a „Turul Szövetség »hivatalos« antiszemita ideológiáját vallotta magáénak”²⁷. Magatartása a második világháború alatt változhatott meg, tagja lett az egyik olyan kommunista partizáncsoportnak, amelyet Fehér Lajos irányított, ők robbantották fel többek között Gömbös Gyula szobrát. Fehér a szovjet megszállás után szinte összes volt emberét az újjáalakuló Politikai Rendészeti Osztályhoz vitte²⁸, közöttük volt Janikovszky is, aki gyorsan felemelkedett a ranglétrán. Amíg Fehér hamar otthagya az államvédelmet, Janikovszky szegedi születésüként szülővárosa ávos parancsnoka lett.

Hamar munkába lendült, helyettesével, Komlós Jánossal²⁹ – a későbbi humoristával, kabaréigazgatóval – felépítettek egy koncepció ügyet, amellyel az 1947-es választások után felszámolták a város konzervatív ellenzékét.³⁰ Az állambiztonsági kis gömböc végül mindenkit felfalt, aki az útjába került.

A Magyar Ellenállási Mozgalom perébe negyven embert sikerült belekeverni, de kivégzésig – amit talán hiányoltak is odafentről – egyik ítéletnél sem jutottak el. Janikovszkynak nem voltak gátlásai, később nem csak a „nép ellenségeivel”, hanem a „Párt árulóival” szemben is keményen fellépett. Nem verőemberként, hanem kihallgatóként, irányítóként, a függöny mögül leselkedő Cipollaként³¹. Az iratok, vallomások szerint pontosan tudta, hogy a vádak többsége hamis, de ez – úgy tűnik – diplomás orvosként sem gátolta meg semmiben. Akkor sem, ha saját elvtársait kellett eltüntetni:

„Dr. Szőnyi Tibort³² Péterék [Péter Gáborék – MG] már úgy bízták rá a kihallgatójára, az ugyancsak illegális kommunista orvos, av. ezredes dr. Janikovszky Bélára, hogy kém, úgy bánjon vele, mint ellenséggel. Az 1955-ös perújítási tárgyaláson Janikovszky azt mondta: »Szőnyi magatartása a verés után nagyon megváltozott. Úgy vallott, ahogyan a kihallgatója kérdéséből kivette, hogy az milyen választ akar. Megkérdezték tőle: Besúgó volt-e? Ha azt mondta, hogy nem, akkor addig verték, amíg azt nem mondotta, hogy igen... tisztában volt azzal, hogy többé az ÁVH-ról ki nem kerül, mert ha ilyen magas pártfunkcionáriust őrizetbe vesznek, akkor az ügye őrizetbe vételével le van zárva.»³³

Nem is került ki – 1949-ben Rajkékkel együtt kivégezték. Janikovszky Béla nem „csonttörő szakmunkás” (akik között sok exnyilast is alkalmaztak), hanem értelmes, művelt ember volt, fenti, 1955-ös vallomásából is egyértelműen látszik, hogy tisztában lehetett azzal, koncepciós ügyekben vett részt. Máskor így beszélt titkos munkájáról: *„Én úgy láttam, hogy döntő az, hogy Tito üljön a vádlottak padján. Rajk, Pálffy³⁴ és a többiek csak bábok... Semmiféle bizonyítékot nem kaptam. Péter közölte velem, hogy Pálffy [akivel egy oldalon harcoltak az ellenállásban – MG] gazember, bűnös, ellenséges egyén, aki a katonapolitikai osztályon és a határőrségen romboló munkát végzett, az imperialisták érdekében dolgozott.”³⁵*

Az 1949 őszen kivégzett Pálffy neve azért is fontos, mert a katonatiszttal együtt a korábbi harcostársak – mint a halála után bizonyos körökben hamis mártírrá magasztalt Rajk – is sorra kerültek. Mint például Sólyom László³⁶, akit 1950 tavaszán tartóztattak le: *„A Sólyom-perben minden korábbinál többet, tíz vádlottat végeztek ki, tizenhárom vádlottat ítélték életfogytiglanra, s ugyanennyien kaptak tíz éven felüli büntetést. A természetes kiválasztódás a visszájára fordult: a legjobbakat állították félre, küldték lágerbe, ítélték halálra”* – írta az utóbbi úgyról Püskösti Árpád³⁷. Janikovszkynak ekkor sem igen lehettek kétségei.

A Súlyom-per alatt az ÁVH katonai elhárításának helyettes vezetőjeként ő maga hallgatta ki a fővádoltat, amiről vallomásában azt mondta: „Súlyom a kihallgatásokon maga semmit nem mond, csak azt ismeri be, amit mi kitalálunk neki.”³⁸

Az áldozatok megtöréséről sokat elárul a következő rettenetes részlet: „Dr. Arany Sándor³⁹ orvos ezredes, nőgyógyász [a Súlyom-ügy tizenkettőrendű vádlottja – MG] sem akart vallani, ezért vagy ötven napon keresztül állandóan felköltötték, verték.

Közölték vele, a feleségét annak ellenére letartóztatják, hogy terhes, s úgy megverik, hogy elvetél.

Kihallgatója, Gáspár Márton [ekkoriban a Katonai Elhárítás Jogi, majd Vizsgálati Osztályának vezetője – MG] előtte telefonált a pincébe, hogy Aranyiné vérzik-e már, majd kiabálni kezdett: »Megmondtam, addig ne bántsák, amíg nem kapnak utasítást!« Aranyi ekkor írta alá az első „vallomást”:

»Végül mindent aláírtam és egyetlen vágyam volt: minél előbb meghalni.«

30

Tizenöt évet kapott, s 1954-ben rehabilitálták” – írta Pütkösti.⁴⁰

Janikovszky Béla arcképének vázlatos rajzához Vatai László önéletrajzi művével is közelebb juthatunk.⁴¹ A lelkes-politikus a nyilasok és a kommunisták börtönét is megjárta, utóbbiak a Magyar Közösség koncepciók ügy kapcsán ítélték el: „Egy alezredes kezébe kerültem, s az ő rabja maradtam mindvégig... Az én alezredesem, Janikovszky Béla, civilben orvos volt, művelt ember, meggyőződéses marxista. Természetesen kezdettől tudta, hogy koholt ügy az összeesküvés, de ő is fontosnak látta a vádolt csoportok és elemek felszámolását, s engem marxistává akart átfordítani. Nem volt szadista, sőt az adott körülmények közt emberséges módon viselkedett. Persze, csak az adott körülmények között, hisz ő is része volt ennek a szörnyű rendszernek... Egy fegyőr kíséretében levitt az épület pincéjébe, ott voltak a zárkák. Villany égett a folyosón... Egyszer látom, hogy egy fegyőrrel valaki belép a folyosóra. A gyenge világításban először úgy láttam, hogy valamit tettek a fejére. Mikor mellettem haladt el, akkor ismertem fel egyik jó barátomat. Arany Bálintot.⁴²

Semmi se volt a fején, de a sok ütéstől és villanyozástól kék-zöld színű volt az arca, s megdagadt feje úgy ült a nyakán, mint egy kosár. Nem sokáig rémül-

dőzhettem, az alezredes dühösen kiáltozni kezdett, szidta az őrséget; a rabok még a folyosón se láthatták egymást, egy pillanatra sem.”

Visszaemlékezése így folytatódik: „A férfiak nemszervének a kínzása általános volt, cafattá szétvert herék kínjába sokan haltak bele. Egyáltalán: az Andrássy út 60-ban törvényen kívüli állapotba került az ember; ott nem kellett elszámolni senkinek a bőrével, hacsak a vád további részében szükség nem volt rá. A gumibot használata általános volt, az elektromos kezelés is, s minden elképzelhetetlen rafinált eljárás. Hajnalonta jött a nagy teherautó, az éjjeli hullákat dobáltak fel rá... Egyszer félig dühösen, félig viccesen mondta az alezredes [Janikovszky – MG]: »Magának még tán a felesége se tudta, hogy maga nemzetgyűlési képviselő volt.« Kezdetől fogva a fény romboló erejével dolgoztak. Szemem előtt vagy tíz centi távolságban kigyújtottak egy erős reflektort. Pillanatok alatt megvakult az ember, semmit se látott, csak a fény romboló erejét érezte a szemében, az agyában, később minden sejtjében is. S ilyen állapotában peregtek megszakitás nélkül a kérdések, s rögtön felelni kellett, különben a legtöbb rabnál jött a gumibot.”

Ebből is látjuk, hogyan készültek a vallomások: „Akkor papírt, ceruzát kaptam, s le kellett írnom az egész »összeesküvést«, s hogy mi részem volt benne. Mert attól egy pillanatig sem tágitottak, hogy összeesküvő voltam. Életem teljesen normális és kötelességszerű mozzanatait építették bele a megkonstruált képbe. Baráti összejövetelek töltötték ki a nagy tablót.

Megírtam, az alezredes elolvasta, visszadobta, hogy az igazat írjam, mert különben, rögtön jön a jaj. Egymás után tízszer, hússzor le kellett írnom az egész históriát. Végül annyira tudtam a mondanivalóm, hogy nemcsak egy szó, hanem talán egyetlen írásjel se változott az egész szövegben. Az alezredes beszólitott egy fegyőrt, s visszakísértetett a cellámba.”

Vatai László részletesen leírta azt a különleges kínzókamrát, amely több egykori elítélt vallomásában is felbukkant: „Egy nap az örök levittek oda. Furcsa ajtó előtt álltunk meg. Küszöb helyett térdmagasságig rakott téglafal fölött állt az ajtó. Kinyitották, teljes sötétség volt belül, villanylámpával világítottak be, s akkor különös látvány tárult elém: a küszöb helyett épített fal magasságáig az odú tele volt vízzel, vagy fél méter mély lehetett. Az ajtótól a hátsó falig egy szál deszka volt átvetve, nedves volt, már korhadni kezdett, csúszós volt, zöld penész borította... Végigfeküdtem az iszamos ágyon. Becsukták az ajtót, sűrű sötétség vett körül, s mintha valamiféle állatok úszkáltak volna a vízben. Máig se tudom,

meddig feküdtem ott, szinte mozdulatlanul. S elképzelni se tudtam, meddig tartanak ott. Egyszer csak felvittek a régi cellámba. Milyen királyi lakosztálynak tűnt a szörnyű odú után.”

„KIS GYERMEKEM VÁRJA ANYJÁT”

Milyen lehetett a lipótmezei zárt osztály? Elektrosokk ott is volt, csak éppen a „gyógyításhoz” használták. A párhuzam nem céltalan. Janikovszkyné elme-gyógyintézetbe zárásában biztosan szerepet játszott férje elfoglaltsága is, hiszen éppen abban az időszakban dolgozták, kínozták és zsarolták meg előbb a Rajk-, majd a Pálffy-, végül a Sólyom-ügy vádlottait, hogy aztán börtönbe vagy a halálba küldjék őket. Ilyen fontos időszakban, az ÁVH és a Rákosi-rezsim végzetes végjátékában „zaklatta” a felesége, aki Pálffy kivégzése pillanatában éppen az elme-gyógyintézetből próbált kijutni.

Nehéz felindultság nélkül olvasni azt a beadványt, amellyel az asszony orvosi tanácshoz fordult. Ha megengedhető egy személyes megjegyzés, ritkán szoktam érzékenyülni a kutatóteremben, de ez a történet ezzel a levéllel került hozzám igazán közel. Ekkor már tudtam, hogy meg kell írnom. A Lipótra zárt asszony kisfiát hiányolta, akit már elrablása előtt sem láthatott hosszú ideig. Sorai árulkodóak, bocsánatot kér azért, mert megpróbálta visszaszerezni gyermekét:⁴³

„Budapest, 1949. dec. 15. Tisztelt Orvosi Tanács! Kérem Önöket azon határozatra, hogy az intézetet elhagyhassam.

11 hete hogy bent vagyok és néhány nap mulva 5 hónapja, hogy kicsiny fiamat nem láttam, az utána való nagy vágyaimat leírni nem tudom. Mikulás ünnepét sem tölthettem vele. Tavaly 4-szer tette ki az ablakba kis cipőjét, várva a Mikulást, mely feletti öröme nekem nagyobb boldogságot nyújtott mint talán neki.

Kis gyermekem várja anyját, mindig érdeklődik utánam és keres, gyermekem is nélkülöz nála anyját senki sem pótolja.

... bármennyire is elfoglalom magam, nem tudom elfelejteni, hogy hol vagyok és hogy a szabadságomtól teljesen meg vagyok fosztva és miért? – csupán azért, mert tőlem elszakított kicsiny gyermekemet, akit apja előttem ismeretlen helyen helyezett el, mertem keresni? Melyik anya az, aki ne keresné gyermekét?

Elismerem azt, hogy nem volt illő és helyes, hogy gyermekem eltűnésekor apja ellen fordultam, azonban az a lelki állapot, amelybe kerültem magyarázható nagy veszteségemmel, mely csak anyát érhet. De elsősorban gyermekem apjához fordultam 2 ízben is ajánlott levél útján, csak azután miután az árvaszéki határozatokat figyelmen kívül hagyta, fordultam jogos kéréssel a bírósághoz.

Kijelentem azt, hogy belenyugodtam abba, hogy kicsiny gyermekünket a jövőben apja neveltesse, azonban ne zárja tőlem el, hiszen ez a legutolsó, erkölcsstelen anyának meg van engedve - a törvényben biztosított joga - hogy gyermekét láthassa, és vele együtt lehessen meghatározott időben.

Kérésem az apával szemben az, hogy amit az árvaszék elrendelt, - hogy hetenként 2-szer csütörtökön és vasárnap d. u. 4-8-ig kisfiam velem lehessen - tartsa szem előtt és ettől a rendelkezéstől önkényesen ne térjen el! Tisztelettel kérem a t. Tanácsot, hogy fenti indokaim alapján kérésemet teljesíteni szíveskedjék.

Tisztelettel Dr. Janikovszky Béláné II.A osztályán beteg [kihúзва, kitakarva - MG] megfigyelés alatt álló.” Alatta piros tollal: „az elmebeteget ellenőrző bizottság határozata szerint a beteg beadványa értelmében ... bizottság elé állítható. 1949. XII/23.”

Világos, hogy az édesanya már beletörődött fia elvesztésébe, csak látni szeretné, ennyi az egész. Ép elméjét bizonyítja, hogy belátta, csak akkor szabadulhat a pokoli helyről, ha elfogadja a „játszma” szabályait. (És nem próbál lázadni mint az akkor még meg sem jelent *Száll a kakukk* című regény, majd film⁴⁴ főhőse, vagy *Kohlhaas Mihály*⁴⁵.) Ettől függetlenül a budai járásbíróság következő végzése szerint még nem akarták kiengedni:

„VÉGZÉS dr. Janikovszky Béláné szül: Kiss Etelka elmeállapotának megvizsgálása ügyében a bíróság tekintettel arra, hogy a Lipótmezei elmeagyógyintézetben 1949 évi december hó 6 napján foganasított szakértői szemle során az nyert megállapítást, hogy nevezett ápolat elmeállapotára vonatkozólag végleges vélemény még nem adható, és még két hónapi időtartamra további megfigyelése szükséges, ezért a bíróság a folytatólagos szakértői szemle határnapjául: 1950 évi március hó 6 napját tűzi ki.”⁴⁶

Egyelőre nem tudjuk, hogy pontosan mi zajlott le a háttérben, de valami megváltozott. Talán a sorsfordító „játszmában” győztes Janikovszky Béla enge-

dett, talán Müller Klára levele ért célta a Központi Bizottságnál, talán egy lelkiismeretes orvos lázadt fel a rendszer ellen, tény, hogy végül még március előtt kiszabadult. Az előadói javaslat szerint „*dr. Janikovszky Béláné sz. Kiss Etelka vármegyei tisztviselő /rendőrezredes elvált feleségét/ bizottság elé állítjuk hozzátartozóinak kérésére másodszer... Nevezett 1949. október 28. óta változatlanul teljesen nyugodt, rendezett viselkedésű, alkalmazkodó, fegyelmezett annyira, hogy akkor tett ígéretét komolyan betartja, férjét – tudomásunk szerint újabb levéllel vagy beadvánnyal nem zavarta és baráti körét is sikerült ettől visszatarítani.* [Mindent elárul, hogy ez a részlet bekerült egy orvosi szakvéleménybe – MG]

Gyermeke után most is vágyódik -, ezt különösen karácsony ünnepe előtt többször nyilvánította, midőn gyermeke részére kis harisnyát, kesztyűt kötött;

– *gyakran emlegette gyermekét anélkül azonban, hogy ennek során kóros affectusba jutott volna. – Rendszeresen elfoglalja magát... Somaticusan is tünet és panaszmentes. – Beadványait illetőleg is belátást mutat. – Tekintettel arra, hogy nevezett teljesen rendezett magatartású, belátást mutat s fogadkozása gyermeke sorsát illetőleg komolyan és megbízhatónak látszik, – hozzátartozói is hasonlóan nyilatkoznak, – tisztelettel kérem a bizottság döntését az elbocsájtás vagy esetleg ideiglenes szabadságolás tekintetében. Budapest, 1950. január 7. előadó, főorvos [olvashatatlan aláírás – MG]”.*⁴⁷

34

Bár a főorvos aláírása a dokumentumon sajnos olvashatatlan, erős a gyanúm, hogy doktor Fekete Jánosról⁴⁸ van szó. Erre utal legalábbis Bálint István védekezése, amelyet későbbi kihallgatásán⁴⁹ – őt is a Péter-bandával együtt vitték be – adott elő az asszony meghurcolásának ügyében: „*Egyébként dr. Fekete János orvos valamásaira vonatkozólag megjegyzem, hogy részéről csupán egy feltevés az, hogy a [Janikovszkynét az elmeógyógyintézetbe utaló – MG] bizottságot befolyásolta volna az a tény, hogy a rendőrorvosi bizonyítványt az ÁVH főorvosa, vagyis én állítottam ki... Dr. Fekete Jánosnak az a másik előadása pedig, hogy Janikovszky Béláné az intézetben nyugodtan viselkedett és nyoma sem volt vele kapcsolatban téveszméknek, ellentétes magának a bizottságnak a megállapításával is.*”⁵⁰

Érezhető Bálint cinizmusa, de az ügyben mégis a lelkiismeretes Fekete János „nyert”, Janikovszkyné átment a vizsgálaton: „*A vizsgált egyén a jelen bizottsági vizsgálat alkalmával teljesen nyugodtnak, kiegyensúlyozottnak és kellően belátónak mutatkozik. Jelenleg indulatok nyomát nem mutatja és feltehető, hogy*

kioktatott hozzátartozói felügyelete mellett az intézeten kívül állapota tovább javulni illetve gyógyulni fog, éppen ezért a bizottság úgy határozott, hogy nevezett egyelőre három hónapi szabadságra bocsátható, végleges elbocsátása előtt újból bizottság elé állítandó.”

A meghátrált, sorsába belenyugvó Janikovszkyné végül kiszabadult, volt férje megnyugodhatott, hiszen egészen biztosan sikerült megtörnie, és a fia is nála maradt. Rövidesen összeházasodott Kucses Évával, és miután 1952 nyarán – Péter Gábort ugyanebben az évben ejtették – elküldték az állambiztonságtól, az Egészségügyi Minisztérium osztályvezetője lett. Bár ekkor még csak néhány hónapig élhette a civil állással kimentett, „kifehérített” elvtársak életét, nem szakadt el teljesen a régi munkakörtől: *„Az ÁVH-tól való elbocsájtásom után mint informátor állandó kapcsolatban álltam Komlós János őrnaggyal [akivel már Szegeden is együtt dolgozott – MG] – mondta 1953-as kihallgatásakor. – Egy esetben felkerestem hivatali szobájában a Hatóság vezetőjét [Péter Gábort – MG], amikor meg akartam nősülni. Közöltem, hogy Kucses Évát akarom elvenni. Ez alkalommal beszámoltam arról is, hogy milyen a benyomásom az új munkahelyemen. Ez alkalommal beszéltem Bálint Istvánnaal.”⁵¹* Összetartó társaság volt az övék.

AMIKOR A HÓHÉRT AKASZTJÁK – MAJD INKÁBB FELMENTIK

Nem sokkal „leszerelése” után Janikovszky Béla megtapasztalta, mit érezhetnek azok a vádlottak, akiket korábban ők gyűjtöttek össze. Péter Gábor bizalmi embereként ő is bekerült abba a moszkvai mintára felépített koncepciós perbe, amelyet a korábbi állambiztonsági vezér kiiktatására dolgoztak ki. Az ügygel talán Sztálinnak akartak imponálni (illetve előremenekülni), de miután a szovjet diktátor nem sokkal később meghalt, hamar tárgytalanná vált az egész. Fekete Zsigmond államvédelmis hadnagy jelentéséből⁵² azért magunk elé képzelhetjük Janikovszky elfogását: *„Jelentés Budapest, 1953. február 7. Jelentem, hogy a kapott utasítás értelmében f. hó 6-án 9 h-kor Főosztályunkra előállítottam dr. Janikovszky Béla... lakost... Az előállítás konspiráltan történt. Dr Janikovszky lakását reggel 6.20 h-tól figyelés alá vettük. Lakásáról 8.30 h-kor jött ki felesége [Janikovszky Éva – MG] társaságában és a ház közelében lévő autóbusz megállóhoz mentek... Lakásától a Kossuth térig gépkocsival követtük – valamint egy elvtárs az autóbuszon vele utazott. A Kossuth téren szem elől tévesztettük dr. Janikovszkyt csupán az az egy elvtárs maradt rajta, aki az autóbuszon kísérte... dr. Janikovszky a Kossuth térről, miután feleségétől elbucszuzott, gyalog a Nádor*

utcán-Arany János utcán munkahelye felé haladt, az Arany János utca és Tükör utca sarkán ültették be a gépkocsiba.

A megszólítását a vele együtt utazó elvtárs /Varga József av. alhdgy./ végezte, akinek Janikovszky gunyos formában azt a kijelentést tette, hogy »mi az nem jól beszéltek össze.« Ezt indokoltta tette az a körülmény, hogy a megszólításnál nem volt ott rögtön a gépkocsi.

A beszállítás közben, az utvonalon dr. Janikovszky egyébként látszólag nyugodtan viselkedett.”

Janikovszky nem lepődhetett meg túlságosan, Péter Gábort már januárban elkapták, ha valaki, ő sejthette, hogy legközelebbi embereit – Bálintot, őt és a többieket – is begyűjtik. Cinizmusával – és szellemi fölényével – később is fel-dühítette kihallgatóit, egyikük ezt írta tollal a jegyzőkönyvhöz: „*Pimaszul viselkedik! Nem kell sok időt erre a kérdésre fordítani. Alaposan ki kell dolgozni az ő Pártellenes ÁVH-s munkáját, illetve, hogy nem dolgozott, kurváskodott!*”⁵³

36

Így múlik a világ – avagy az ÁVH-sok – dicsősége. Kihallgatásának jegyzőkönyvéből feltárul, hogyan beszélt volt feleségéről, ez alapján egy hideg, számító, kegyetlen embert képzelhetünk el, aki korábbi államvédelmisként egyáltalán nem fél, nincs összezavarodva: „*Ő azonban folyton utánam járkált, nem volt nyugtom tőle és megismertem ellenséges beállítottságát a rendszer és a Párt ellen is. A fentiek alapján, miután feleségemmel nem tudtam megegyezni, hogy a gyermeket nekem ideadja és hogy rendesen nevelje, kéréssel fordultam a B. M.-hoz... Feleségemtől tudom, hogy a gyereket úgy nevelte, amilyen ellenséges beállítottságu volt... [az iratok szerint nagyjából négy-öt évesen – MG] Nem emlékszem, hogy milyen osztályra irtam ezzel kapcsolatban. Azt tudom, hogy pár hónap múlva megkaptam a döntést, hogy a gyermeket nekem ítelték.*”

Most következik az igazán cinikus rész: „*Megbeszélte a feleségével, hogy a gyermeket elviszi tőle?*” – kérdezte a kihallgató, Janikovszky válasza: „*Nem.*”

„Miért?

Nem voltam vele beszélő viszonyban és nem is volt vele szándékomban közölni.

Hogyan hozta el feleségétől a gyermeket?

El akartam menni a gyermekért és kértem engedélyt Péter Gábortól, de ő nem akart elengedni, mert valamilyen sürgős munka volt. Azt mondta, hogy majd ő elküld valakit a gyermekért. Eznapi telefonon értesítettek, hogy a gyermekem Péter Gábornál van. Ekkor én odamentem ahol valóban ott volt a gyermekem... Azt tudom, hogy a gyermek Budapesthez közeleső részén volt üdülni.

Jött olyan döntés, hogy - miután a gyermek önnél van - a felesége meglátogathatja azt?

Én nem engedtem meg a feleségemnek, hogy a gyermeket meglátogassa. Nem mondtam meg neki, hogy a gyermek hol van. Ekkor az árvaszékhez fordult és az hozott határozatot, hogy milyen időközökben vagyok köteles megengedni az anyjának, hogy a gyereket láthassa. Ennek az első időben nem tettem eleget.

Meddig nem engedte az anyát a gyermekhez?

Ugy emlékszem, hogy azután vittem el a gyermeket a feleségemhez miután ő az elmeógyógyintézetből kijött. Attól kezdve rendszeresen láthatta a gyermeket.

Ön mivel utasította el?

Nem álltam vele szóba. Pl. ha telefonon keresett letettem a kagylót. A leveleire nem válaszoltam.

...

Péter Gábornál hogyan vetődött fel az a kérdés, hogy feleségét a bolondok házába kell vinni?

1949 őszén Péter Gábor magához hivatott és közölte velem, hogy a feleségem különböző helyekre, így a B. M.-nek is rágalmozó leveleket ír velem kapcsolatba. Megkérdezte, hogy mit gondolok miért csinálja ezt a feleségem? Azt gondolom, hogy még mindig szerelemből csinálja? Én azt mondtam neki, hogy szerelemből ilyent nem csinálhat senkisé, de véleményem szerint azért csinálja, mert nem normális. Péter Gábor megkérdezte, hogy értem, hogy nem normális. Én erre mondtam neki, hogy már egyszer 1937-ben vagy 38-ban az elmeógyógyintézetben volt kezelés alatt. Erre azt mondotta, hogyha bolond, úgy a bolondok házában a helye. És mindjárt - úgy emlékszem - telefonált a Bálintnak és meg-

mondotta neki, hogy intézkedjen, hogy a feleségemet vizsgáltsák meg... [Péter Gábor vallomása⁵⁴ szerint Janikovszky kérte az asszony beszállítását – MG)

Helyeseltem ezt, mert nem tartottam őt normálisnak, másrészt annak is örültem, hogy legalább annyi időre amennyit a bolondok házában tölt el engem nem zaklat.”

Az állambiztonság Janikovszkynét – még itt sem Kiss Etelkaként említették – is meghallgatta, ennek jegyzőkönyve is bekerült az állambiztonsági tiszt dossziéjába:

„Janikovszki Béláné... Egyesült Izzó, műszaki rajzoló ...

Miben egyeztek meg Janikovszky Bélával, amikor Önt feleségül vette?

Amikor Janikovszki Béla feleségül vett, abban egyeztünk meg, hogy ha Janikovszki akarja úgy bármikor elválllok tőle.

A gyermeket illetően mi volt az elhatározásuk?

A gyermeket illetően semmilyen elhatározásunk nem volt. A gyermek felől Janikovszki soha sem érdeklődött, csak amikor elvette tőlem... 1948 nyarán az árvaszék döntést hozott arra, hogy a gyermek után havonként 230 forintot kell fizetni Janikovszkinak. Ezt ő rendszeresen de nem rendesen fizette... Mondtam neki, hogy nekem szükséges lenne a gyermek érdekében, ha 300 forintot fizetne és ezt megsem érezné...

Ekkor azt mondotta, hogy »még egyszer elmész az árvaszékre elvetetem a gyermeket«.

Miért akarta Janikovszki már ez alkalommal elvenni Öntől a gyermeket?

Janikovszki ez alkalommal mérges volt rám, mert 1948 nyarán felmentem Péter Gáborhoz és ott elmondtam milyen nehéz helyzetben vagyok és Janikovszki nem rendesen fizeti a gyermek tartásdíját. Erre Péter Gábor azt mondta, hogy elfogja intézni, hogy megkapjam a tartásdíjat. Ez így is történt, mert párnapon belül a 230 forint helyett 250 forintot kaptam Janikovszkitól. Ennek alapján gondolom, hogy Janikovszki elakarta vetetni a gyermeket.

Milyen indok alapján vette el Öntől Janikovszki a gyermeket?

Janikovszki árvaszéki beadványában azt írta, hogy: 1./ Az Anyát MDP.-ből kizárták, és ez elegendő indok arra, hogy megfelelő világnézetben nem tudja nevelni gyermekünket. 2./ Az anyának a baráti köre, rokonsága olyan, hogy nem megfelelő a gyermek helyes felneveléséhez. 3./ Az anya társbérletben lakik. Otthoni körülményei nem biztosítják a gyermek gondozását. Nála pedig az anyja ezt el tudná látni.

Mennyiben feleltek meg Janikovszki indokai a valóságnak?

Szerintem egyik sem, mert azért anyától nem vesznek el, egy gyermeket, mert az MDP.-ből ki van zárva. Az én rokonságom nem reakciós és bár társbérletben laktam, de a gyermeket a munkahelyemen lévő napközibe vittem be.

...

Amikor a gyermekét elvették Öntől milyen döntést hoztak?

Ez alkalommal mint döntést hozták, hogy a gyermekemmel érintkezhetek, miután a gyermek az apához került.

Hogyan tartotta ezt be Janikovszki?

Janikovszki nem tartotta be, hogy a gyermekemmel érintkezhessenek... Elakartam menni Péter Gáborhoz, de a kapuban nem engedtek be, hivatkoztak arra, hogy Péter Gábor el van foglalva... Ezután elmentem a Szakszervezeti központba, MNDSZ.-be [Magyar Nők Demokratikus Szövetsége - MG], az Államügyészségre, utána irtam a Rákosi titkárságára. Jártam a Szabad Nép vezetőségénél is...

Hogyan vitette be Janikovszki Önt a Lipótmezőre?

A Lipót-mezőre minden előzetes megvizsgálás nélkül vittek be. Annál az év. beosztottnál, aki a Lipót-mezőre vitt, ott volt dr. Bálint orvos igazolása, hogy a Lipót-mezőre való beutalást helyesnek találja.

Ha Ön nem volt elmebeteg, minek alapján történt a Lipót-mezőre való bevitele?

Valószínűnek tartom, hogy férjem elmondotta Bálintnak, hogy 1938-ban elmebeteg voltam, és ennek alapján vittek be.

Ön megnyilvánult a férje előtt úgy, hogy abból gondolta, hogy most ismét elmebeteg?

Nem hiszem, hogy így nyilvánultam meg.

Janikovszki mit mondott, a Lipót-mezőre való bevitelével kapcsolatban, miután kijött onnan?

Janikovszkival 1950 decemberében beszéltem, ez alkalommal ő azt mondta, hogy megérdemeltem amit kaptam, és az összes beadványomat olvasta. Azt nem értettem, hogy miért érdemeltem meg.

Azt is tudom, hogy Kucsés Évával [Janikovszky Évával – MG] együtt lakott még mielőtt elvette feleségül.”

40

Az *Összefoglaló jelentésből*⁵⁵ kiderül, hogy pontosan öt vádpontot szedtek össze Janikovszky Béla ellen, az ismertebb ügyek, amelyek belső leszámolások voltak – Rajk László, Sólyom László, Pálffy György – természetesen szóba sem kerültek. Ez a rendszer természetéből, az elhallgatás, történelemhamisítás módszeréből adódott. Bár bűnlajstromába bekerült a szegedi koncepciók ügy, ez a kommunista diktatúrának csak annyiban volt érdekes, hogy felhasználták az ellenzékiek behálózásához egy provokátort. Igaz, végül ez sem számított, mert azzal az érveléssel, hogy az ellenséggel szemben minden módszer helyes, ez alól a vádpont alól is felmentették:

„Janikovszki Bélát 1953 február 6-án vettük őrizetbe, azzal a gyanuval, hogy mint Péter Gábor bizalmi embere a Hatóságnál tudatos, kártevő tevékenységet fejtett ki. Janikovszki Bélát gyanúsítottuk azzal hogy: 1./ Erkölcsileg zülött életet élt, s ebből kifolyólag hanyagul végezte munkáját. 2./ Provokációs ügyeket csinált. 3./ Hivatali hatalmával visszaélve, fegyverrel kényszerített egy rendőrt arra, hogy egy jugoszláv nőt áttegyen a határon. 4./ Felelős egy MASZOVLET. repülőgép kiszökéséért. 5./ Feleségét törvényellenesen az Elmegyógyintézetbe vitette.”

A vádpontokat látva egyértelmű, hogy őt sem akarták igazán meghurcolni. Erkölcsstelen életvitelével kapcsolatban volt szegedi beosztottait hallgatták ki – köztük Komlós Jánost:

„Tanuként kihallgattuk Pohl Sándornét, Bárdos Endrét és Komlós Jánost. A tanuk vallottak arról, hogy Janikovszki valóban erkölcsileg züllött életmódot folytatott, az 1946-47-es évben. Arról azonban nem tettek vallomást, és ilyen bizonyíték nincs is a birtokunkban, hogy ebből kár származott volna a munkájára nézve...”. Tolla azért odakerült egy „akadékoskodó” megjegyzés: „Vallomás van arról, hogy erkölcstelen magatartását a beosztottak tudták, és ezzel az egységen belül tova lett a fegyelem stb.”

A Rákosi-rendszert és az azzal egylényegű Kádár-diktatúrát ismerve nem meglepő, hogy végül ő is megúszott mindent.

Az öt vádpontból egyedül felesége meghurcolása ügyében ítélték el, talán azt már nem tudták eltusolni. Nem titok, hogy nem sokkal később ez alól is felmentették, amnesztiát kapott. A számtalan ember megkínzásában és kivégzésében, különböző ügyek felépítésében bűnös és cinkos Janikovszky Bélának végül csak néhány hónapot kellett bent töltenie.

Lezárásként érdemes felidézni a vizsgálati dossziéjához csatolt utolsó jelentést: „A vizsgálat során megállapítottuk, hogy 1945 után erkölcstelen, züllött életmódot folytatott, több beosztottjával viszonyt tartott fenn, munkáját hanyagul végezte. Szolgálati hatalmával visszaélve Péter Gábor tudtával és dr. Bálint István közreműködésével feleségét, akitől elváltan élt, törvénytelenül a lipótmezei elmeagyógyintézet zárt osztályára helyezte...”. Majd: „Dr. Bálintnak az ügyben történt későbbi lépéseiről Janikovszky közvetlen tudomással nem birt, azonban a beszerzett iratokat és a dr. Bálint által kiállított bizonyítványt látta és Décsi Gyula szobájában jelen volt akkor, amikor Décsi utasítást adott Princznek az asszony beszállítására. Dr. Bálint István előtt olyan értelmű kijelentést tett, hogy erre azért van szükség, mert a feleségét egy kicsit »meg kell szelidíteni«.”

KÁDÁRI MANIFESZTÁCIÓ: A KÖRZETI ORVOS ÉS A POLGÁRI KÖRNYEZET

Janikovszky Bélát 1953. december 24-én azonnali hatállyal szabadlábra helyezték, majd – ahogyan említettem – a forradalmat követő megtorlások idején – 1957 szeptemberében – minden vád alól felmentették, rehabilitálták. Arról, hogy 1956 idején mit csinált, semmit sem találtam, feleségének, Janikovszky Évának az életrajzi műve⁵⁶ erre az országnak oly felemelő időszakára nem tér ki. Ő később orvosként, felesége befutott íróként, az Ifjúsági Könyvkiadó (későbbi Móra) lektoraként, főszerkesztőjeként – kevésbé finom megfogalmazások szerint: cenzoraként – dolgozott.

Bálint István néhány évet börtönben töltött, később kiengedték, rehabilitálták, ezután az árulók és provokátorok helyett az alkoholizmus ellen harcolt. A bélyeg rajta maradt, volt, aki észre is vette: *„A legrémesebb figura az alkohol elleni küzdelem főorvosa volt, Bálint István. Először nem tudtam, hogy ki ő, de hamar rájöttem, hogy Péter Gábor munkatársa volt, és miután kijött a börtönből, rábízták az alkoholizmus elleni küzdelmet... Ezzel az emberrel kellett az alkoholizmuskutatókat folytatni. Hozzáteszem, sikerült elkerülni, hogy társszerzőként szerepeljünk. Erre nem került sor, noha tett rá ajánlatokat”* – emlékezett Andorka Rudolf.⁵⁷

A rettegett Péter Gábor könyvtáros lett, Komlós János a Mikroszkóp Színpaddal kezdetett új életet, Janikovszky pedig – ahogyan említettem – körzeti orvosként dolgozott haláláig.

Első felesége sorsáról nem tudunk semmit sem⁵⁸ (remélem, ez megváltozik), közös gyermekükről csak annyit, amit – ha igaz, és jól sikerült összeraknom a képet – az egyik unoka osztott meg egy internetes fórumon. Utóbbi szerint apja – az elragadott fiú – fiatalkorában megszökött Janikovszky Béláéktól, majd „el-dobta” nevét. Bár az unoka a bejegyzés szerint nem érti apja fiatalkori döntését, ez a rettenetes történet talán rávilágít annak okára.

42

Lezárásként nem hallgathatom el, hogy az édesanyjától elvett, sötét múltú apjától megszökött fiú sorsa azért is fontos, mert Janikovszky másik fiára sokkal szerencsésebb élet várt.

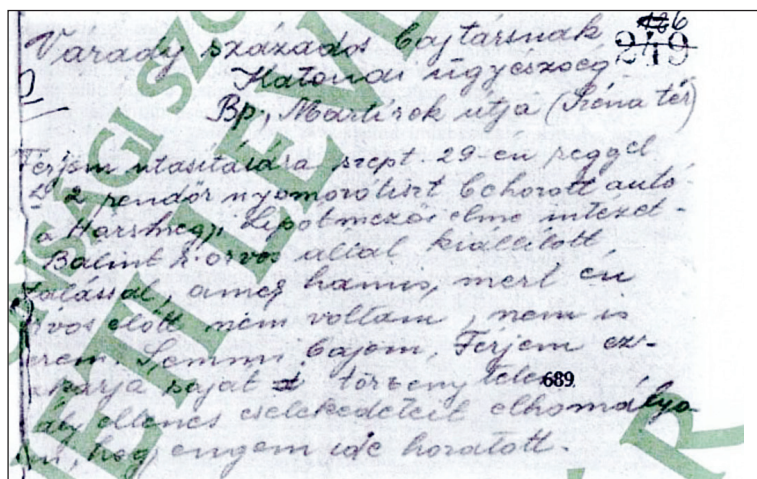
A sikeres üzletember a nyolcvanas években fiatal mérnökként a Magyar Népköztársasággal „ellenséges” Német Szövetségi Köztársaságban (NSZK) dolgozott, a rendszerváltás után részt vett a Janikovszky Éva műveit (is) megjelentető Ifjúsági/Móra Könyvkiadó privatizálásában, ma ő a tulajdonosa. Hogyan is fogalmaztak a 24.hu portálon néhány évvel ezelőtt megjelent portréban?⁵⁹

„Janikovszky János olyan klasszikus polgári környezetben nőtt fel, ahol csönd, nyugalom, szép festmények és könyvespolcok határozták meg a családi miliót. Igaz, a körzeti orvos édesapa és a könyvkiadói szerkesztőként sokszor otthon dolgozó író édesanya, Janikovszky Éva, nem sok hangoskodást tűrt meg egyetlen fiától, ennél fogva »Janóka« többnyire a Bajza utcai bérház második emeletén lakó barátjánál töltötte a délutánjait.”

„Körzeti orvos édesapa”, „klasszikus polgári környezet” – azt hiszem, ez nem igényel különösebb kommentárt. Talán csak annyit: akad még feladat a múltfeltárásban.

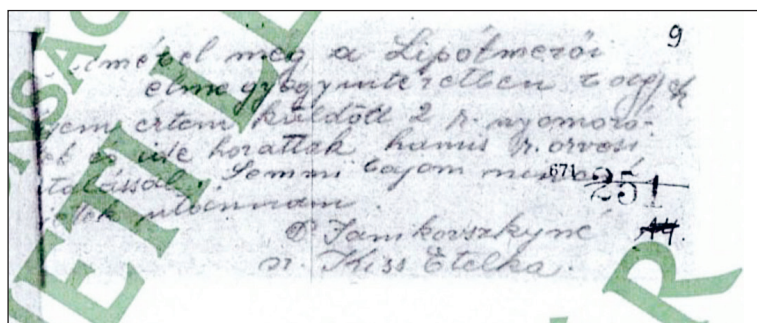
LEVELEK, IRATRÉSZLETEK

(A teljes anyag a Hamvasintezet.hu oldalon olvasható el.)

Janikovszky
Béláné levele
Várady
„bajtársnak”

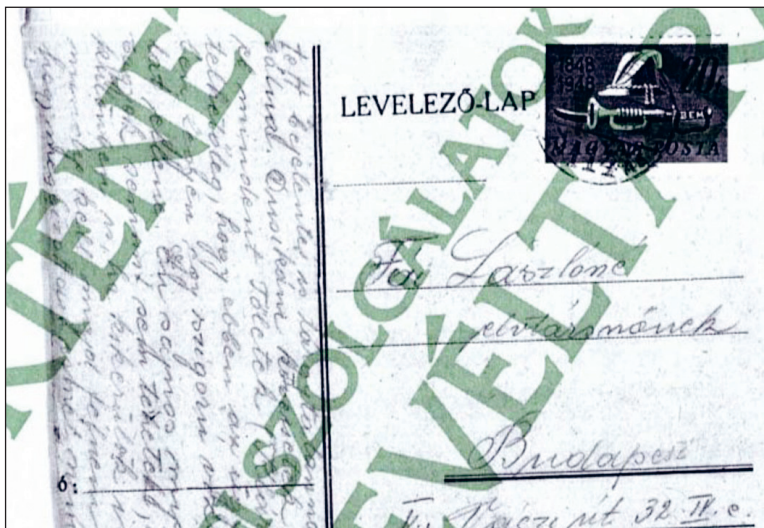
43

A levél hátoldala
**Forrás: Janikovszky
 Béla vizsgálati
 dossziéja (ÁBTL 2.1.
 V-150089)**

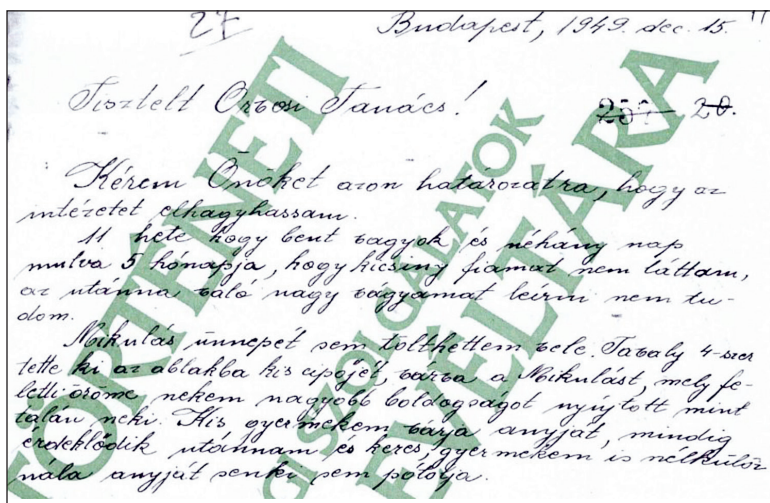
DOKUMENTUMOK

A Fái Lászlónénak
írt levél
Forrás:
Janikovszky
Béla vizsgálati
dossziéja (ÁBTL
2.1. V-150089)

44

Janikovszkyné
kérelme az Orvosi
Tanácshoz
Forrás: Janikovszky
Béla vizsgálati
dossziéja (ÁBTL
2.1. V-150089)

1949. október 26.

Tisztelt Béla!

Ételha megkért csajjammal magam
a gyűjtő közeléig. Én feljöttöm fal-
városigát. Béla én nagyon híven
magát változtatta meg elhatározását.
Ételha nekem esküvel fogadta, hogy
többet sem magát sem hozzátartozóit
szoktatni nem fogja. Ha más valami
érvés, mi is inkább fog az tekintettel lega.
Látsz, híri híreink és a végjára ritese
ki onnan arról a szexuális életről,
mely rosszabb a halálnál. Ez a cselke-
det a gyermekek nem lesz szép emlék ma-
gával szemben, mert a gyermek bírál azt
maga is tudja és tudja az emberek gyerme-
kei is. Ételha magát nagyon szereti
és, ha semmit feltételez ellen van méltósága
a gyermeke utáni vágy, melyet leírni nem
lehet. Én már talán nem is élhet, ha több
afrahitottat volna kívánok. Béla ne harag-
gadjon, fog sorraimmal szavardam. Hobam
a reményben zárom soraim, hogy bármikor
magadhoz fordítsam fog találni.

Halálraéltem Édit.
Fábián Lászlóné

Fábián Lászlóné
levele Janikovszky
Bélának
Forrás: Janikovszky
Béla vizsgálati
dossziéja (ÁBTL 2.1.
V-150089)

Részlet
Janikovszky Béla
vallomásának
jegyzőkönyvéből

Forrás:
Janikovszky
Béla vizsgálati
dossziéja (ÁBTL
2.1. V-150089)

30
225

168-.../1953.

Pimmeszt iselkesült!

*Keve kell az időt a
későbbre fordítani, alopson
keve kell dolgozni, az ő Pótlakoz
AVH-s munkáját, de nem dolgoztam,
kuvskozott!*

J e g y z ő k ö n y v.
J a n i k o v s z k y Béla kihallgatásáról
Budapest, 1953, aug. 31.

Janikovszky Béla
1919 Salgótarján
Sándor Valma
Eresztésügyi Minisztériumban oszt. vez.

Tegyen vallomást arról, hogy első feleségével
mennyi ideig élt együtt!

Első feleségemmel kb. 2 hónapig éltem együtt. Hivatalosan
a feleségem volt kb. 2 évig.

Miért volt ez így?

Azért volt ez így, mert amikor én elvettem az első feleségül
nem szerettem már és azzal kényszerített, hogy vigyem át,
hogy barátaimat és engem feljelent a rendőrség, hogy
kommunisták vagyunk. Már azt feleségül vettem azért,
mert szexuális kapcsolatunkból kifolyóan világos volt
és nem akartam, hogy a gyerek később az emberektől meg-
vetést kapjon, vagy ebben legyen része ez miatt.

Azban állapodtunk meg, hogy mielőtt megszületik a gyerek
vagy vége a háborúnak szönnel elvinnék. Ez így is történt.

Ünnök mi volt akkor a terve a gyermekkel kapcsol-
ásban?

Ezen ekkor nem gondolkodtam.

Nem egyezett meg semmilyen a feleségével a gyermek
további sorsával kapcsolatban?

Semilyen megállapodás nem jött létre.

Janikovszky Béla

JEGYZETEK

- 1 Kurt Vonnegut: *Hókuszpókusz*, Maecenas, Budapest, 1994
- 2 Janikovszky Béláné Kiss Etelka (1914-?) tisztviselő, műszaki rajzoló
- 3 Janikovszky Béla (1919–1978) államvédelmi ezredes, orvos
- 4 Gyámhatóság
- 5 Péter Gábor (1906–1993) az ÁVÓ, majd az ÁVH vezetője
- 6 Princz Gyula (1905–1969) az ÁVH hírhedt verőcsoportjának vezetője
- 7 A levelek többsége másolatban megtalálható Janikovszky Béla vizsgálati dossziéjában (ÁBTL 2.1. V-150089), a többi csak említik.
- 8 Janikovszky (Kucsés) Éva (1926–2003) író, költő, az Ifjúsági Könyvkiadó lektora, majd főszerkesztője
- 9 Bálint István (1912–1984) ÁVH-ezredes, tisztiorvos
- 10 Lásd például: Huszár Tibor: *A pokol malmai – Szűcs Ernő ÁVH-s ezredes ügye*, Corvina Kiadó, 2009, és Argejő Éva: *A hatalomnak alávetett test Állambiztonsági játéka*, Korall, 2007
- 11 Kis-Kapin Róbert: „*Ugy éltem itt, mint a bugyborék a vizen...*” Péter Gábor börtönben írt feljegyzései, 1954. május-augusztus, in: Betekintő 2007/2., forrás: Epa.oszk.hu
- 12 Bálint István vizsgálati dossziéja, ÁBTL 2.1. V-150041
- 13 Majsai Emil (1921–1951) politikus, második világháborús ellenálló
- 14 Részlet dr. Sztáray Zoltán visszaemlékezéséből, in: Böszörményi Zoltán: *Recsk 1950–1953 Egy titkos kényszermunkatábor története*, forrás: Epa.oszk.hu
- 15 Georgi Popescu (1915–1947) sajtóattasé, kereskedő
- 16 Bálint István vizsgálati dossziéja, ÁBTL 2.1. V-150041
- 17 Janikovszky Béla vizsgálati dossziéja, ÁBTL 2.1. V-150089.
- 18 Kiss Etelka levele Várady századosnak. ÁBTL 2.1. V-150089
- 19 Lásd: Papp Attila: *Forradalmak, népbíróságok...*, <http://www.kanizsaujsag.hu/hirek/12460/dr-papp-attila-forradalmak-nepbirosagok>
- 20 Kiss Etelka levele. ÁBTL 2.1. V-150089
- 21 Kiss Etelka levele Fái Lászlónénak. ÁBTL 2.1. V-150089
- 22 Hajnóczy Péter: *Az elkülönítő*. Megjelent a Valóság 1978/10. számában. A betiltott, majd bedarált mű csak jóval az író halála után jelent meg teljes egészében (H. P.: *Jelentések a süllyesztőből*, Magvető Könyvkiadó, 2014.) A rendszerleplező szociográfia Szépvölgyi Alíz tragédiájáról szól, akit épelméjüként megfosztottak a lakásától, majd a zalaapáti, szentgottvárdi és intapusztai intézetekben „súlylyesztették el”.
- 23 Valószínűleg ennek köszönhetően ismerhette meg az utókor ezt az egész ügyet.
- 24 Kállai Éva levele Biszku Bélának ÁBTL 2.1. V-150089
- 25 Kállai Éva (1917–1957) tisztviselő, XI. kerületi párttitkár
- 26 Ezt a részt később Janikovszkyné Kiss Etelka visszavonta, ma sem tudjuk, volt-e alapja. Az viszont tény, hogy Janikovszkyt is könnyen bedarálhatta volna a rendszer, ahogy Rajk Lászlónak (a nyilas Rajk Jenő), neki is volt „politikailag megbízhatatlan” testvére (Janikovszky Vilmos).
- 27 Forrás: Kerepeszki Róbert: „*Informátorunk is a Turul Szövetségnek volt tagja...*”, in: Betekintő 2012/1., forrás: Betekinto.hu
- 28 Papp István: *Fehér Lajos, Péter Gábor helyettese*, in: Betekintő 2011/3., forrás: Betekinto.hu
- 29 Komlós János (1922–1980) újságíró, az ÁVH tisztje, humorista, konferanszié
- 30 Lásd: Bálint László: *A kommunista párt öklei*, Kárpátia Stúdió, 2014
- 31 Thomas Mann: *Mario és a varázsló* című regényének antihőse
- 32 Szőnyi Tibor (1903–1949) orvos, magyar kommunista politikus, kivégezték a Rajk-perben.
- 33 Részlet Pünkösti Árpád *Rákosi a csúcson 1948–1953* című művéből, forrás: Mek.oszk.hu
- 34 Pálffy György (1909–1949) altábornagy, honvédelmi miniszter-helyettes, a Rajk-perben kivégezték.

- 35** Részlet Pütkösti Árpád előbb említett művéből, forrás: Mek.oszk.hu
- 36** Sólyom László (1908–1950) altábornagy, a Magyar Honvédség Vezérkari Főnöke, 1950-ben kivégezték.
- 37** Pütkösti, uo.
- 38** Uo.
- 39** Aranyi Sándor (1908–1982) orvos, politikus
- 40** Ez az idézet is Pütkösti Árpád már említett művéből származik, forrás: Mek.oszk.hu.
- 41** Vatai László: *Az 1947-es sorsdöntő évről*, in: *Önéletrajzi írások*, forrás: Mek.oszk.hu
- 42** Arany Bálint (1901–1987) magyar gépészmérnök, 1956 szeptemberében szabadult, jogilag rehabilitálták, folytatta mérnöki munkáját, de rendőri zaklatások kísérték élete végéig.
- 43** Az irat Janikovszky Béla vizsgálati dossziéjában (ÁBTL 2.1. V-150089) található.
- 44** Ken Kesey megrázó regényéből Miloš Forman készített felejthetetlen filmet.
- 45** Heinrich von Kleist azonos című alapművének főhőse
- 46** A végzés Janikovszky Béla vizsgálati dossziéjában (ÁBTL 2.1. V-150089) található
- 47** Uo.
- 48** A hivatásához hű orvosról sajnos kevés adatot találni. Az Országos Pszichiátriai és Neurológiai Intézet (OPNI) története szerint 1957-ben egy azonos nevű szakember (minden bizonnyal ugyanaz a személy) vezette a Lipótmezei Elmeógyógyintézetet. A témában további kutatásokat végzek az OPNI fellelhető és kutatható iratai alapján.
- 49** Bálint István kihallgatásának jegyzőkönyve a vizsgálati dossziéjában (ÁBTL 2.1. V-150041) olvasható.
- 50** Érezhető Bálint István szándéka, hogy szerepének súlyát valahogyan csökkentse.
- 51** Részlet Janikovszky Béla kihallgatásának jegyzőkönyvéből (ÁBTL 2.1. V-150089)
- 52** A jelentés Janikovszky Béla említett dossziéjában (ÁBTL 2.1. V-150089) található.
- 53** Uo.
- 54** Péter Gábor [és társai]; ÁBTL 2.1.-VI/1 (V-150028)
- 55** Iktatva Janikovszky vizsgálati dossziéjába.
- 56** Komáromi Gabriella: *Janikovszky Éva: pályakép mozaikokban* című műve a Móra Kiadónál jelent meg, amelyet Janikovszkyék közös gyermeke, Janikovszky János vezet.
- 57** *A „Hatvanas évek” emlékezete* – válogatta és összeállította: Molnár Adrienn, forrás: Mek.oszk.hu
- 58** Sokatmondó, hogy hiába kértem ki az anyagát az Országos Pszichiátriai és Neurológiai Intézettől, ezen a néven nem találtak semmit sem. Ha a lipóti adatbázist nézzük, Kiss Etelka sohasem került be az elmeógyógyintézetbe. Sem leánykori, sem férjezett nevén.
- 59** 24.hu/fn/gazdasag/2005/04/07/rzelmi_alapon/

Kadhafi esete a magyar hadiiparral

Líbiai-magyar kapcsolatok a „Szahara”
fedőnevű program tükrében
– válogatás az állambiztonsági szervek napi
operatív információs jelentéseiből

N ehéz a dolga a történésznek, amikor egy olyan ügyet vesz elő, amelyet korábban már részletesen feldolgoztak. Így van ez a „Szahara” fedőnevű programmal is, hiszen Germuska Pál *Kadhafi „fülei”. Rádiófelderítő-berendezések gyártása Magyarországon, 1965–1985* című tanulmányában részletesen kitér a gyártmány történetére.¹ Ez a munka tehát annak az írásnak – reményeim szerint – hasznos kiegészítése, amely a legújabb kutatási eredményeket felhasználva, specifikusan az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában fellelhető iratokra, ezen belül a napi operatív információs jelentésekben található dokumentumokra támaszkodva próbálja bemutatni e termék nem mindennapi múltját. Emellett kitérek a „Szahara” programmal párhuzamosan futó, nem kevésbé kalandos hátterű Líbiai Arab-Magyar Katonai Építő Vállalatra is, szintén a napi operatív tájékoztatói jelentésekből merítve.

AZ AMERIKAI EMBARGÓ

Váratlan levél érkezett 1981. február 4-én a Videotonhoz az amerikai ITT nemzetközi konszern svédországi gyárából. Meglepő módon egy olyan katonai berendezés alkatrészellátására tettek árajánlatot, ami éppen fejlesztés alatt állt, ráadásul a magyar és a líbiai kormány közötti szigorúan titkos tárgyalások részét képezte. Továbbá a felkínált termék a szocialista országokat sújtó kereskedelmi tiltólistán, az úgynevezett COCOM-listán is szereplő mikroprocesszor volt. Az államtitok kiszivárogtatása ügyében indított vizsgálat megállapította,

hogy Szabó Antal, a Videoton akkori főmérnöke tájékoztatta az amerikai vállalat magyarországi képviselőit a speciális híradástechnikai termékek eladásával kapcsolatos tárgyalásokról.² A történetek erősítették a magyar és amerikai fél között addig is zajló egyeztetéseket, az Amerikai Egyesült Államok budapesti nagykövetségének kereskedelmi tanácsosa igyekezett feltérképezni a Videoton embargó alá eső termékeinek beszerzési forrásait, illetve magáról a cégről is megpróbáltak információkat gyűjteni. A Videoton ekkoriban a legjelentősebb magyar hadiipari vállalkozás volt, főleg elektronikai árukra specializálódtak, és ahogy a magyar hadiipari vállalatok többsége, egyszerre gyártott polgári és katonai termékeket. Ez az ország egyik legnagyobb vállalatává emelte, és népgazdasági szempontból is kiemelt objektumnak számított.

Az amerikaiak kérdőíveket küldtek a magyar fél részére. A dokumentumok szerint erre a magyarok nem válaszoltak, de egy 1981. április másodikai irat szerint – amelyet majdnem egy hónappal később adtak csak át a Videoton ausztriai megbízottjának – az Amerikai Egyesült Államok mégis engedélyezte a COCOM-listás termékek exportját és felhasználását. Egy későbbi, júliusi jelentésben viszont már az szerepelt, hogy a Külkereskedelmi Minisztérium által kitöltött kérdőívek tartalmával az amerikai fél elégedetlen, különösen az *INTEL 8080* mikroprocesszorok tekintetében, és továbbra is kéri a behozatali források pontosítását.

Fontos megemlíteni, hogy az USA ebben az időben már komoly konfliktusban állt Líbiával. Miután az arab ország a tengeri határok kiterjesztése kapcsán megtámadta az akkori nemzetközi jog szerint semleges vizeken tartózkodó amerikai egységeket, viszonzásul Washington 1981. augusztus 19-én lelőtt két Szuhoj Szu-22-es típusú líbiai vadászgépet a Sidra-öbölben.³

Így az a furcsa helyzet állt elő, hogy az amerikaiak olyan termék gyártását támogatták, amely közvetlenül ellenük is felhasználható volt, ráadásul erről tudomással bírtak.

Ez alapján joggal feltételezhető, hogy az USA taktikai lépést tett. A következő jelentések szerint veszélybe került a termék gyártása, miután az amerikai fél hatmillió dolláros licenccdíjat kért az ITT Standard Radio and Telephone (a svédországi leányvállalat) és a Videoton Elektronikai Vállalat között – a tiltólistás termékek behozatalával foglalkozó Elektromodul közbeiktatásával – 1981 decemberében létrejött megállapodásért cserébe. Az említett processzorok konkrétan az egy kilowattos rádióadók antennahangoló egységében kaptak volna helyet.⁴

Miközben a magyar félnek komoly gondot okozott a licencdíj kifizetése, a megrendelő líbiaiak vonakodtak megtéríteni a beruházás időarányos részét, annak ellenére, hogy a határidőket a megrendelő kérésére többször is kitolták. A líbiaiak egyik fő kifogása az volt, hogy a termék nem elég korszerű. A jelentés szerint a késlekedés komolyan veszélyeztette a gyártást, mert ebben az időszakban a fejlesztés olyan stádiumban volt, amely vitte a pénzt, a megtérülés csak hosszabb távon volt elképzelhető.

A „Szahara” projektben egyébként több külföldi vállalat is részt vehetett. A jelentések megemlítik a francia hadiipari konszern, a Thomson CSF személyi számítógépekkel foglalkozó leányvállalatát (SEMS), amelytől a „Szahara” mellett a „Liget” gyártmányokhoz is szerettek volna számítógép-alkatrészekhez jutni.⁵ Felmerült a német Konvekta klímatechnikai gyár, amely a tervek szerint a hűtőberendezéseket szállította volna.⁶ Különleges szerepet tölthetett be az IPPO liechtensteini bejegyzésű vállalkozás, mert a jelek szerint a Videoton egyik alkalmazottja lezárt borítékban rendszeresen eljuttatta a budapesti képviselőjükhöz a konkurens cég árajánlatait.

Később, 1982 májusában már arról szólt a tájékoztatás, hogy az amerikaiak végül engedélyezték a kivitelt, de a kérdéses mikroprocesszort mással kellett helyettesíteni, majd 1983 novemberében Svédországban felülvizsgálat alá vonták az embargó alá eső áruk hallgatólagosan eltűrt kivitelét. Miután ez a svéd kormányzati intézkedés nem érte váratlanul a gyártót, ezért megkérték az Elektromodult arra, hogy még a szigorítás bevezetése előtt fizesse ki és szállítsa el a megrendelt eszközöket és alkatrészeket. Ez azonban nem történt meg.

„A szerződés értelmében már 1983-ban meg kellett volna nyitni az akkreditíveket, melyek alapján a gyártó leszállítaná a meghatározott számú készülékeket és alkatrészeket. Miután ez ideig csak a gyártási jog megvételére történt pénzáttétel, a legfontosabbak leszállítása veszélybe került. Az üzlet megghiúsulása esetén a »Szahara« program keretében a Videoton nem tudná Líbia felé teljesíteni a kötelezettségét, amely a Magyar Népköztársaság számára nagy kárt és jelentős haszon elmaradását jelentené.”⁷

Bár a Videoton vezetése megtette a szükséges intézkedéseket a hiányzó termékek beszerzésére, ez már jelentős többletköltséggel járt volna. Ennek végeredménye nem derült ki a dokumentumokból, de egy 1984 szeptemberében készült jelentés előzményként már azt írja: „A Videoton EV Műszaki Fejlesztési Csoport

megvizsgálta a »Szahara« program keretében gyártott rádiórendszerek gyártásának helyzetét. Megállapították, hogy a Líbia felé 1984-re vállalt előszállítást lehetetlen teljesíteni, mert az import alkatrészek hiányoznak, illetve a TÁK⁸ és a Mechanikai Laboratóriumnak kiadott fejlesztések elmaradtak.»⁹

Egy 1985-ös jelentés körbehatárolja a késés okait. Ezek szerint a szerződés értelmében július tizenkettedikétől kezdődő szállítások három-hat hónapos csúszásba kerültek.

Indokként a projekt indulásának csúszását, a hiányzó tőkés importból származó alkatrészeket, a líbiai fél folyamatos kifogásait és újabb igényeit, valamint a rendszer teljes integrálásának hiányát jelölték meg.

Sokatmondó, hogy 1985 szeptemberére a hiányzó importalkatrészek beszerzésére már mozgósították a Belügyminisztérium és a Honvédelmi Minisztérium lehetséges külső forrásait is.¹⁰

NEHÉZSÉGEK A LÍBIAI PARTNERNÉL

Nem elég, hogy a gyártás folyamatosan akadozott, a líbiai partner újabb és újabb követelésekkel állt elő. Az első kifogásokat már 1982-ben megfogalmazta Líbia teljhatalmú ura, Moammer Kadhafi¹¹, miután Szíriában a *Kölcsonös Gazdasági Segítség Tanácsa (KGST)* országaiban gyártott fegyverek súlyosan leszerepeltek. Ennek alapján összehívta a szocialista országokban található líbiai nagykövetségek vezetőit, és felhívta a figyelmet a „Szahara” program lehetséges hibáira, kijelentette, hogy világszínvonalú termékre van szükség.¹²

Ettől kezdve a líbiai hivatalnokok folyamatosan kifogásokat kerestek a magyar gyártók munkáiban. Ennek egyik kirívó esete volt, amikor nem voltak hajlandóak átvenni a 2081-es jelű, egy zászlóaljnak szánt eszközt, arra hivatkozva, hogy azon felül 87 darab RÁBA típusú konténerszállító teherautóra is szükségük lenne a berendezések helyi szállításához. Mivel a felépítmények elsősorban ezekkel a teherautókkal voltak mozgathatóak, a magyar döntéshozók kénytelenek voltak elfogadni Líbia követelését, annál is inkább, mert kárba veszett volna a fejlesztési költség ezen része is, míg a teherautókkal „csak” a nyereség egy jelentős hányadáról kellett lemondani. A döntés értelmében a teherautókat 1986 első negyedévében kellett kiszállítani.¹³ Bár a magyar fél végül fogcsikorgatva

elfogadta a teherautók kiszállításának engedélyezését, a projekt továbbra sem nyerte el a líbiaiak tetszését. Újabb és újabb kifogások kerültek elő.

A folyamatos problémák odáig vezettek, hogy a Videoton vezérigazgatója verbálisan inzultálta a gyártást ellenőrző líbiai személyeket.

„A »Szahara« program elkészült berendezéseinek kiszállítása egyelőre többszöri halasztás után sem lehetséges. A líbiai fél a kért engedményt (95 darab gépkocsi ingyen) megadását követően minőségi kifogásokra hivatkozva megtagadta az átvételt, s ekkor a fővállalkozó Videoton vezérigazgatója a – szerinte kitalált – kifogásokon felháborodva, a gyárban lévő líbiai inspektorokkal olyan hangot használt, hogy azok megsértődtek és hazamentek” – áll a jelentésben.¹⁴

TITOKBAN SZÁLLÍTOTTÁK LÍBIÁBA

Ekkor aztán minden cérna elszakadt. Azonnal válságstáb ült össze a kármegelőzés érdekében. Határozat született arról, hogy Marjai József¹⁵ – aki akkoriban a Minisztertanács elnökhelyettesi posztját töltötte be, nem mellesleg a Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának is tagja volt – vezetésével az ipari, a külkereskedelmi és honvédelmi miniszterek soron kívül azonnal utazzanak Líbiába a helyzet tisztázása érdekében.

De ami még érdekesebb, arról is döntöttek, hogy a líbiaiak vonakodása és elzárkózása ellenére titokban le fogják szállítani az árut, méghozzá az adott év – 1985 – végéig, „...ezzel mintegy kényszerhelyzetbe hozni a líbiai felet”.¹⁶

A jelentés konkretizálta a várható kár mértékét – feltételezve, hogy a líbiaiak átveszik az egyébként máshol már nem igazán értékesíthető árut, és kifizetik annak ellenértékét. Az iratban az I. zászlóalj esetében 2,3 milliárd forintos, a II. zászlóaljra vonatkoztatva pedig 900 millió forintos kárral számoltak – 1985-ös forintértéken. Nyilvánvaló, hogy a beleinvestált fejlesztési költség nagy része nem térült volna meg, hiszen úgy vélték, a történetek után a III. és IV. zászlóaljnak szánt berendezés már eleve nem is kerül gyártásba.¹⁷

Egy 1985. december másodikai jelentésben olvasható, hogy az első zászlóaljnyi berendezés kiszállítását megkezdték: „A »Szahara« fedőnevű rendszer első zászlóaljnyi technikájának egyoldalú döntéssel történő kiszállítására

tett javaslatot a magyar kormánysszervek elfogadták. A 45 millió dollár értékű berendezéseket a legnagyobb titoktartás mellett szovjet hajóval szállítják és kb. 12 nap múlva érkeznek meg Líbiába. Az Ipari Minisztérium vezetői szerint a líbiai fél reakciója egyelőre kiszámíthatatlan.”¹⁸ Mondhatjuk úgy is: szép kilátások.

A nagyobb nyomaték kedvéért azért orosz/szovjet hajóra pakolták a speciális termékeket, hátha ez valamilyen hatással lesz a fogadó országra. Ezek a termékek azonban nem váltak valóra.

Líbia be sem engedte a hajót a kikötőibe, hanem visszafordította a szállítmányt, amely így 1986. január 2-án megérkezett a szlovén származású jugoszláv kommunista vezetőről, Edvard Kardeljről elnevezett Kardeljevo kikötőjébe. A város – amely ma újra a Ploce nevet viseli – igazi jelentőségét egyébként az adta – magyar szempontból –, hogy a magyar hadiipari szállítások jelentős részét itt pakolták hajóra és innen vitték a világ különböző részeire.¹⁹ Így történt, hogy a „Szahara” fedőnevű projekt első szállítmánya Líbia helyett Kardeljevóban várta sorsának jobbra fordulását a tengerjáró rakterében. És végül nem is kellett sokáig várakoznia.

54

Az Amerikai Egyesült Államok fenyegetésének hatására a líbiai vezetés, azon belül Kadhafi akkori helyettese, Abdel Szalám Dzsallud miniszterelnök rádiófelvétel eszközök beszerzése érdekében január elején magához kérte a Tripoli-ban székelő szovjet nagykövetet.

A nagykövet, illetve a szovjet tárgyalók jelezték, hogy bár nekik éppen nincs ilyen berendezésük, tudomásuk szerint a magyaroknak van, de azt Líbia nem akarja átvenni. Dzsallud állítólag meglepetten értesült a hírről, és azonnali kivizsgálást ígért.²⁰

Azt nem tudjuk, Dzsallud valóban meglepődött-e, de a szerencsés fordulat hatására az események ismét felpörögtek. Nem sokkal később, 1986. január kilencedikén magyar katonai és szakértői küldöttség utazhatott Líbiába, január tizenkettedikén pedig Abu Bakr Junis Jaber dandártábornok, a Líbiai Arab Erők főparancsnoka fogadta Kiss Sándor altábornagyot és John Ede nagykövetet. A megbeszélésen szó esett a magyar–líbiai katonai együttműködés fontosságáról, különös súllyal a magyar hadiipari fejlesztésekről, valamint a Líbiai Arab–Magyar Katonai Építő Vállalatról (LAMKÉV) is.²¹

A LAMKÉV ÜGYE

Érdeemes megállni egy pillanatra, és ejteni néhány szót a LAMKÉV tevékenységéről. A vállalat eredete tulajdonképpen az 1980-as, Líbia és Magyarország között létrejött megállapodásig nyúlik vissza, akkor határozták el, hogy 1981 közepétől közösen felépítenek egy katonai repülőteret.²²

Már a kezdet sem volt zökkenőmentes, rögtön az első jelentés arról szólt, hogy a vállalat Líbia által Budapestre delegált képviselőjét a líbiai hatóságok Budapesten letartóztatták.²³ Egy 1982. május 27-i tájékoztatóban pedig felhívták a figyelmet arra, hogy Kalmár Ferenc honvéd százados a Magyar Néphadsereg Vezérkar 2. Csoportfőnöksége (ismertebb nevein MNVK/2, vagy Felderítő Csoportfőnökség²⁴) kapcsolataként jelentéseket adott a líbiai szervek részére a katonai célú tárgyalások kapcsán Magyarországra látogató líbiai személyekről.

A tiszt arab tolmácsként volt jelen a „Szahara” és a LAMKÉV tárgyalásokon.²⁵ Líbiai katonai körök úgy vélték, hogy Kalmárnak köze lehetett a LAMKÉV Magyarországra delegált képviselőjének eltávolításához.²⁶

A líbiai tárgyaló delegáció képviselői pedig arra gyanakodtak, hogy a későbbi felhasználás céljából a magyarok rögzítik magánbeszélgetéseiket.²⁷

A képviselet vezetésével megbízott személy eltávolításának körülményeiről némi betekintést kaphatunk egy két évvel később keletkezett jelentésből: *„Abdelgadar Omar Rafadi, korábban a budapesti Líbiai Népi Iroda alkalmazottja, majd a Líbiai Arab-Magyar Katonai Építő Vállalat (LAMKÉV) budapesti irodájának vezetője, akit 1982-ben a líbiai biztonsági szolgálat az amerikaiak javára végzett kémtevékenység gyanúja miatt a magyar belügyi szervek közreműködésével letartóztatott és visszavitt Líbiába, jelenleg a LAMKÉV lamludai munkahelyén az arab személyzeti és adminisztratív igazgató helyetteseként dolgozik.”*²⁸

Rafadi – saját tájékoztatása szerint – Líbiában egy ideig házi őrizetbe került, azt követően pedig, csak úgy kaphatta vissza szabadságát, ha nem vállal szellemi munkát. Utólag a líbiai hatóságok úgy vélték, letartóztatása a magyarok provokációja volt.²⁹ Ennek hangot is adott a líbiai hadsereg főparancsnoka, amikor levélben tiltakozott a magyar szervek eljárása miatt.³⁰

Mindeközben a LAMKÉV budapesti képviselőjének jelölt Baju őrnagy „igen veszélyesnek” minősítette az egész küldetést, amiből a magyarok azt a következtetést vonták le, hogy komoly belső viták lehetnek a líbiai hadseregen belül.³¹

Ráadásul a jelentések szerint a LAMKÉV Líbiába kiküldött magyar vezetőivel sem volt minden rendben. A vállalat igazgatója folyamatosan megsértette a titokvédelmi szabályokat, és bizalmasai körében rendszeresen kijelentette, hogy ismeri a vállalaton belüli katonai és belügyi hálózatot.³²

Később olyan hírek kerültek napvilágra, amelyek szerint a LAMKÉV komoly anyagi problémákkal küzdött: „A nehéz helyzet egyik oka a nagykövetségi rezidencia átépítésével függ össze. Ennek összes költsége – az építkezés elhúzódása és a túlzott anyagfelhasználás miatt – csaknem eléri a 16 ezer dollárt. A vállalat magyar vezetése nem tudja, hogyan számolja el ezt az összeget, mert a líbiai fél eddig nem volt hajlandó fizetni.”³³ Nem meglepő, hogy közben a honvédelmi miniszter utasítására vizsgálatot kezdeményeztek a LAMKÉV tevékenységének átvilágítására.³⁴

56

Egy másik jelentés már egyértelműen fogalmazott: „Korábbi napi jelentéseinkben többször szerepelt, hogy a Líbiai Arab-Magyar Katonai Építő Vállalatnál különböző szabálytalanságokat, visszaéléseket követnek el, s a vállalat nehéz anyagi helyzetbe került.”³⁵

Ugyanebben a dokumentumban megjegyzték, hogy az Építésügyi és Városfejlesztési Minisztérium miniszterhelyettese tényfeltáró látogatást tett Líbiában, ahol megállapította: egymilliárd forintot túllépő kár keletkezett.

Az elégedetlenkedő magyar vállalatok a szerződés felmondásával fenyegetőztek, amennyiben nem kapják meg a nekik járó összegeket. De nem csupán a líbiaiakat lehetett hibáztatni:

„Az, hogy a helyzet idáig jutott, nemcsak a líbiai fél hibája, hanem a Tripoliban működő arab-magyar vállalat magyar vezetőjének, Csala Gábornak is, akinek félrevezető tájékoztatásai, kapkodó intézkedései jelentősen megnehezítették a tisztánlátást.”³⁶

Az idézett jelentésben azt is megjegyzték, hogy a LAMKÉV ügye veszélyezteti a „Szahara” program megvalósítását is. Ráadásul az sem könnyítette meg az üz-

letet, hogy közben Líbia nehéz gazdasági helyzetbe került, ami tovább rontotta az addig sem túl erős fizetési hajlandóságot, és végül a kint dolgozó magyarok által hazautalható fizetés 75%-ról 50%-ra csökkentéséhez vezetett.³⁷ A fizetési nehézségek miatt teljesen át kellett alakítani a dolgozók bérezését, emiatt a munkavállalók sztrájkjal fenyegetőztek.³⁸

A magyar felet ért veszteség a napi kétmillió forintot is elérhette. Ezen az sem segített, hogy Kadhafi személyesen látogatott el a LAMKÉV által épített beruházásokhoz és elégedetten nyugtázta azokat.³⁹

ÜZLET HELYETT KIVONULÁS

A problémák súlyossága miatt felmerült a LAMKÉV megszüntetése.⁴⁰ Az elégedetlenkedő dolgozók végül telefonon kértek segítséget a nagykövetségtől. *„A LAMKÉV vezetői attól félnek, hogy a nagykövetség a telefonhívások révén olyan információkhoz jut, amelyek ellentétesek az általuk jelentettekkel, ezért keresik a telefonálókat; egyikük ellen már fegyelmi eljárást is indítottak. Utasítást adtak ki, mely szerint a nagykövetséget csak külön engedéllyel lehet felhívni, s a beszélgetésen jelen kell lenni egy rendészeti dolgozónak is, aki – ha úgy ítéli meg – a telefonálást megszakíthatja.”*⁴¹

A felszámolás hírére Csala Gábor alezredes hazautazott, de a líbiaiak csak úgy engedték el, ha visszatér.⁴² Csalának azonban ez esze ágában sem volt, itthon azonnal kérte nyugdíjazását, de ezt a honvédelmi miniszter végül nem engedélyezte, mert így kibújhatott volna a pénzügyi gondok rendezése alól.

Csala hazautazásának volt egy másik célja is, a LAMKÉV százezer dolláros tartozását a titokzatos „fekete kasszából” akarta kifizetni az Általános Építő Tervező Vállalatnak.⁴³

A tárgyalások végül megrekedtek, fordulatra csak a már említett „fokozódó” nemzetközi helyzet miatt lehetett számítani, de az Abu Bakr Junis Jaber főparancsnokkal 1986 januárjában folytatott tárgyalások, és az ott elhangzott ígéretek ellenére sem mozdult előre a LAMKÉV ügye. Olyannyira nem, hogy a magyar vezetés végül elhatározta a levonulást, miután a líbiaiak által kért tízmillió dollár értékű, fedezet nélküli kiszállítások már nem voltak felvállalhatóak. A Honvédelmi Minisztérium veszteségeit a magyar költségvetésből kívánták jóváírni,

viszont a magyar építőipari vállalatok hiányára, és a mintegy nyolcmillió dollár kintlévőségre egyáltalán nem volt fedezet.⁴⁴

Az 1986. március ötödikei jelentésben a vállalat ügyeinek rendezésére kiutazott tárgyalódelegáció már nem látott esélyt a korrekt rendezésre. A líbiai fél a dolgozók hazaszállításának tervét a vállalkozás megszüntetésének tekintette, ezért új beruházókat keresett, ráadásul a felmerült költségek, teljesítések ellenértékét sem egyenlítették ki, hanem elkezdtek lefoglalni az állóeszközöket. A delegáció ezért végül támogatta a líbiaiak által kért csarnok felépítését, és a nyílászárók kiszállítását mintegy 2,1 millió dollár értékben. Ha ugyanis az a megadott határidőig, április 15-ig megvalósult volna, és a líbiai fél nem fizet, akkor lehetőség van a másik fél hibája miatt a szerződés felmondására, ellenkező esetben a magyarok hibája miatt szűnne meg a kontraktus, így csak a veszteségek fokozásával lehetett jól kiszállni az üzletből.⁴⁵

A következő jelentések már arról szóltak, hogy megkezdték a vállalat felszámolását. A mintegy kétszáz fő hazaszállításánál újabb problémák keletkeztek. A kint dolgozók nem tudták elkölteni valutában kapott fizetésüket, így sokan még a felelősségre vonás felemlegetésének hatására sem adták le a nyugati országokba is érvényes útleveleiket, inkább tömegesen kiutaztak Ausztriába és a Német Szövetségi Köztársaságba levásárolni az összeget. Ráadásul ezek a dolgozók közel egy évig meg sem kapták a juttatásaik egy részét, 1985 novemberétől pedig egyáltalán nem érkezett meg a líbiai fizetésük, így hazai munkaadóikkal szemben személyenként nyolcvan-százezer forintos követeléssel léptek fel. Mivel a kifizetésre nem volt fedezet, itthon attól tartottak, hogy panaszos levelekkel elárasztják a Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottsága titkárságát.⁴⁶

A kint maradó kevés alkalmazott munkafeltétele a negatív tendenciáknak megfelelően tovább romlott, ráadásul éles ellentét mutatkozott a dolgozók és vezetők ellátása között. A feszültség végül tettelegességbe is átcsapott.⁴⁷ Pár nappal később újabb magyar kontingenst vontak ki a LAMKÉV-től, majd a kormány elhatározta a vállalkozás magyar részének megszüntetését, illetve minimálisra csökkentését.

Erről azonban – akárcsak a korábbi titkos szállításról – nem akarta tájékoztatni a líbiai partnert, ezért az újabb létszámcsökkentést a húsvéti és az április negyedikéi ünnepekkel indokolta. Attól tartott ugyanis, hogy Líbia a kivonulást

párhuzamba hozza az amerikai politikával, és esetleg fokozza a magyarokkal szembeni ellenséges magatartást – legalábbis ezzel indokolták döntésüket.⁴⁸

Közben elkezdett terjedni a kint maradók körében, hogy az OTP a devizaszámlákat forintosítani fogja, és nem utalhatnak majd külföldre pénzt. Úgy tűnik, ez a hír jól sikerült dezinformáció volt, mégis nagy pánikot okozott az ott dolgozók között, sőt, ez átterjedt a más országokban munkát vállaló magyarokra is.⁴⁹

A felszámolás ügyében 1986 júniusában újabb döntés született, mely szerint ötvenről huszonöt főre csökkentik a kiküldött magyarok létszámát, és augusztus végéig bezárják a bengázi és a budapesti képviseleteket is. Az év szeptemberében a LAMKÉV mellett megszüntették a „Szahara” ügyletben részt vevő LAMEX kereskedelmi vállalatot, a cég munkatársai az Építésügyi és Városfejlesztési Minisztérium alól átkerültek a Külkereskedelmi Minisztériumhoz tartozó, újonnan létesített EXIMCO nevű vállalkozáshoz.⁵⁰

A „SAHARA” BUKÁSA

59

Ezek után nem meglepő, hogy a „Szahara” projekt sem folytatódott zökkenőmentesen. Már az 1986. január huszonegyedikéi jelentés megemlíti, hogy a termék kicsomagolására és a szálláshelyek kialakítására kiutazni szándékozó magyar vállalat, a Finommechanikai Vállalat munkatársainak a líbiaiak nem adtak vízumot.⁵¹ Aztán olyan információk is napvilágra kerültek, melyek szerint a líbiai hatóságok a „Szahara” fedőnevű ügy kapcsán az országba utazó magyar személyeket kiemelten figyelik. A magyar szakemberek részére nem a szokásos vízumot, hanem munkavállalási engedélyt adtak. Ez a gyakorlatban szigorúbb ellenőrzést jelentett, ráadásul megtagadták az engedélyt abban az esetben, ha a beutazni szándékozó korábban járt olyan országban, amely Líbiával nem ápolt baráti viszonyt. Néhány országot konkrétan is megjelöltek: Irak, Egyiptom, Csád, Szudán.⁵²

Itt kell megjegyezni, hogy a „Szahara” fedőnevű ügy kapcsán (is) keletkeztek olyan jelentések, amelyek szerint a magyar szakemberek nem kezelték súlyuknak megfelelően az általuk birtokolt szigorúan titkos minősítésű iratokat.

Például a speciális termékek kereskedelmével foglalkozó Technika Külkereskedelmi Vállalat egyik üzletkötője Algériában, hivatalos kiküldetése során a

titkos iratokat, köztük a „Szahara” teljes bloksémáját a szállodai szobájában tárolta.⁵³

Ugyanilyen szarvashibát tárt fel egy másik jelentés, amely a Líbiában tartózkodó magyar szakemberek és katonák hanyag ügykezelését bírálta, kiegészítve azzal, hogy a titkos programról nyíltan beszélgetnek a szálloda közösségi tereiben, nem a magyar légitársaság, a MALÉV gépeit használják utazásaikhoz, továbbá nyugati országok nagykövetségén szerzik be harmadik országba történő utazásaikhoz a vízumot.⁵⁴

Ráadásul a nehezen kifejlesztett titkok megtartásával a másik fél sem igazán törődött. A rendszer egyik fontos elemét a főváros melletti, a nemzetközi repülőtér közelében található katonai objektumban helyezték el, így gyakorlatilag a városba érkező összes polgári járatról megfigyelhették.

Ez azzal a veszéllyel is járt, hogy a könnyebb bemérés miatt kitűnő célpontot szolgáltathattak a Líbia és az Amerikai Egyesült Államok között egyre éleződő konfliktusban.

60

A jelentés külön kitért a Líbiában szolgáló magyar katonai és civil szakemberekre is, akiknek biztonsági helyzetét aggasztónak ítélték az érlelődő támadás miatt.⁵⁵ Mindezt annak tükrében fontos megjegyezni, hogy ez a dokumentum március huszonnyolcadikán keletkezett, alig két héttel az 1986. április tizenötödikei, Tripolit és Bengázit ért amerikai támadás előtt⁵⁶. Ráadásul akkor még az annak ürügyéül szolgáló nyugat-berlini, az ott szolgáló amerikai katonák által kedvelt La Belle diszkó elleni április ötödikei líbiai terrortámadás sem történt meg.⁵⁷

Az viszont világossá vált, hogy az Amerikai Egyesült Államok ekkorra már fokozta jelenlétét a térségben, különösen a római és bécsi repülőterek ellen 1985 decemberében intézett terrortámadások után, hiszen a cselekmények elkövetésével vádolt Abu Nidal egyik legfontosabb támogatója Líbia volt. Nem mellékes, hogy az említett Abu Nidal csoportja egyébként komoly bázissal rendelkezett Magyarországon is.⁵⁸ A fokozódó helyzet eredményeképpen március végén sor került egy újabb katonai akcióra a Sidra-öbölben, ahol az amerikaiak megsemmisítettek néhány líbiai hajót.⁵⁹

Hogy a „Szahara” projekt még pikánsabb véget érjen, arról szintén az amerikaiak „gondoskodtak”. A napi operatív információs jelentésekben eddig fellelt

utolsó tájékoztatás e témában így szól: „A »Szahara« fedőnevű rendszer líbiai átvevői közül egy tajvani származású katonai mérnök az USA-ba disszidált. A magyarországi tárgyalások jegyzőkönyvei alapján a disszidens líbiai katonatiszt neve Yeh Pinc-Chung.”

Megjegyzésként a dokumentum hozzáteszi: „Nevezett személy részt vett a »Szahara« fedőnevű rendszer magyarországi egyeztető tárgyalásain, ezért részletes ismeretekkel rendelkezik a rendszer paramétereiről, valamint a berendezések telepítési helyéről.”⁶⁰

Ez a jelentés akár méltó zárásnak is tekinthető, keretbe foglalja azt az esemény-sort, amelynek kezdetén az Amerikai Egyesült Államok bizonyos tájékoztatás alapján kvázi engedélyezte a katonai fejlesztést, majd egy áruló, lehet, hogy beépített katonatiszt révén megszerezte a nagyrészt kifejlesztett termék teljes dokumentációját.

JEGYZETEK

- 1** Germuska Pál: *Kadhafi „fülei”*. Rádiófelderítő-berendezések gyártása Magyarországon, 1965-1985. Történeti Szemle 2008/1. 95-108. oldal; http://www.tti.hu/images/kiadvanyok/fo-lyoiratok/tsz/tsz2008-1/095-108_gremuska.pdf
- 2** ÁBTL 2.7.1. III/II-38-42/13-1981. 02. 24.
- 3** Az 1981-es Sidra-öböli incidens; [https://en.wikipedia.org/wiki/Gulf_of_Sidra_incident_\(1981\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Gulf_of_Sidra_incident_(1981))
- 4** ÁBTL 2.7.1. III/II-55-1982. 03. 22.
- 5** ÁBTL 2.7.1. III/II-203-1981. 10. 24.
- 6** ÁBTL 2.7.1. III/II-207-1981. 10. 29.
- 7** ÁBTL 2.7.1. III/II-29-30/13-1984. 02. 10.
- 8** TÁKI – Távközlési Kutató Intézet
- 9** ÁBTL 2.7.1. III/II-189-1984. 09. 26.
- 10** ua.
- 11** Moammer Kadhafi; https://hu.wikipedia.org/wiki/Moammer_Kadhafi
- 12** ÁBTL 2.7.1. III/II-148-1982. 08. 12.
- 13** ÁBTL 2.7.1. III/II-198-1985. 10. 17.
- 14** ÁBTL 2.7.1. III/II-218-224/8-1985. 11. 15.
- 15** Marjai József; https://hu.wikipedia.org/wiki/Marjai_J%C3%B3zsef
- 16** ÁBTL 2.7.1. III/II-219-1985. 11. 18.
- 17** ua.
- 18** ÁBTL 2.7.1. III/II-230-1985. 12. 02.
- 19** Orbán-Schwarzkopf Balázs: *India-2 – egy magyar tengerjáró hajó titkos küldetése* in: Betekintő 2013/2; http://www.betekinto.hu/sites/default/files/2013_2_orban.pdf
- 20** ÁBTL 2.7.1. III/I-7, III/II-6-7/11-1986. 01. 10.
- 21** ÁBTL 2.7.1. III/I-12-12/10-1986. 01. 17.
- 22** ÁBTL 3.2.5. O-8-426/1 I. rész Javaslat líbiai hírszerzőpont létesítésére (1981. 03. 30.) 428. oldal
- 23** ÁBTL 2.7.1. III/I-75-77/1-1982. 04. 16.
- 24** Az MNVK/2 Csoportfőnökség; https://hu.wikipedia.org/wiki/MNVK_2._Csoport%C5%91n%C3%B6ks%C3%A9g
- 25** ÁBTL 2.7.1. III/II-97-1982. 05. 27.
- 26** ÁBTL 3.2.5. O-8-411/1 I. rész Feljegyzés líbiai katonák magyarországi tapasztalatairól (1982. 04. 24.) 55. oldal
- 27** ÁBTL 2.7.1. III/I-79-81/6-1982. 04. 22.
- 28** ÁBTL 2.7.1. III/II-133-1984. 07. 17.
- 29** ÁBTL 2.7.1. III/I-147-153/9-1982. 08. 02.
- 30** ÁBTL 2.7.1. III/I-154-160/6-1982. 08. 11.
- 31** ÁBTL 2.7.1. III/I-147-153/9-1982. 08. 02.
- 32** ÁBTL 2.7.1. III/I-175-181/8-1982. 09. 10.
- 33** ÁBTL 2.7.1. III/I-115-117/13-1983. 06. 14.
- 34** ÁBTL 2.7.1. III/IV-113-133/13-1983. 07. 06.
- 35** ÁBTL 2.7.1. III/II-161-162/14-1983. 08. 16.
- 36** ÁBTL 2.7.1. III/II-142-148/10-1985. 07. 30.
- 37** ÁBTL 2.7.1. III/II-178-1985. 09. 19.
- 38** ÁBTL 2.7.1. III/I-199-200/14-1985. 10. 11.
- 39** ÁBTL 2.7.1. III/II-169-176/10-1985. 09. 09.
- 40** ÁBTL 2.7.1. III/IV-199-1985. 10. 31.
- 41** ÁBTL 2.7.1. III/I-216-218/13-1985. 11. 06.
- 42** ÁBTL 2.7.1. III/I-235-236/16-1985. 12. 03.
- 43** ÁBTL 2.7.1. III/IV-226-246/6-1985. 12. 17.
- 44** ÁBTL 2.7.1. III/I-38-1986. 02. 25.
- 45** ÁBTL 2.7.1. III/I-45-45/8-1986. 03. 05.
- 46** ÁBTL 2.7.1. III/II-56-57/10-1986. 03. 21.
- 47** ÁBTL 2.7.1. III/II-63-1986. 04. 03.
- 48** ÁBTL 2.7.1. III/II-65-67/13-1986. 04. 07.
- 49** ÁBTL 2.7.1. III/I-124-124/6-1986. 06. 26.
- 50** ÁBTL 2.7.1. III/II-171-1986. 09. 09.
- 51** ÁBTL 2.7.1. III/II-16-1986. 01. 14.
- 52** ÁBTL 2.7.1. III/II-192-1985. 10. 09.
- 53** ÁBTL 2.7.1. Fejér-63-202/13-1985. 10. 15.
- 54** ÁBTL 2.7.1. III/I-35-35/13-1986. 02. 19.
- 55** ÁBTL 2.7.1. III/II-60-1986. 03. 28.
- 56** Az Amerikai Egyesült Államok Líbia elleni támadása 1986-ban; https://en.wikipedia.org/wiki/1986_United_States_bombing_of_Libya
- 57** Az 1986-os nyugat-berlini diszkórobbantás; https://en.wikipedia.org/wiki/1986_West_Berlin_discotheque_bombing
- 58** Orbán-Schwarzkopf Balázs: *Szürkék és farkasok a vörös árnyékában*, Hamvas Intézet, Budapest, 2016; Orbán-Schwarzkopf Balázs: *A magyar Állambiztonság és a nemzetközi terrorizmus az 1980-as években – az iratok tükrében* Kommentár 2016/6. 86-102. oldal
- 59** Az 1986-os akció a Sidra-öbölben; [https://en.wikipedia.org/wiki/Action_in_the_Gulf_of_Sidra_\(1986\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Action_in_the_Gulf_of_Sidra_(1986))
- 60** ÁBTL 2.7.1. III/II-101-104/15-1986. 05. 29.

TALLER JÁNOS

„Gyorsított eljárás”

Adalékok az 1946-os solymári kitelepítés történetéhez

A mai felgyorsult világunkban természetesnek vesszük, hogy rövid időn belül hozzájuthatunk szinte bármilyen kívánt információ(k)hoz. Az e-mailek, az okostelefonok és az internetes ügyintézés révén akár pár órán belül a kért adatok birtokában lehetünk. De néha még ezt a pár órát is túl lassúnak érezzük. Várni kell. Ilyenkor mindig jól jön egy kedves ismerős, egy régi barát vagy barátnő, aki pont ott dolgozik és segíteni tud az ügymenet „felgyorsításában”. Például: tudja kihez kell fordulni, esetleg saját kézbe veszi az ügyünket és végigviszi, vagy csak figyelemmel kíséri, stb. Azaz kérelmünket kérésére „gyorsított eljárásban” intézik. Ilyen barátokra, ismerősökre elődeinknek is szüksége volt. Például az 1946-os német kitelepítések idején, amikor nagyon nem volt mindegy, mikor érkezik meg a Központi Statisztikai Hivatalból (KSH) az igazolás arról, hogy az 1941-es népszámláláskor milyen anyanyelvűnek – és a magyar összeírások történetében először –, milyen nemzetiségűnek vallotta magát az illető. Ha magyar nemzetiségűnek és anyanyelvűnek vallotta magát, nem volt a Waffen-SS¹ vagy a Volksbund² tagja, és nevét sem németesítette vissza, már „nyugodtan” alhatott, nagy valószínűséggel elkerülte a kitelepítést.

63

Ha azonban csak egy helyen németet írt, már azzal kellett számolnia, hogy kitelepítésre fog kerülni.

Ezért fordultak a solymári svábok a Központi Statisztikai Hivatalban dolgozó ismerőseikhez, barátaikhoz, abban bízva, hogy segítségükkel napokon belül megtudják, minek vallották magukat 1941-ben. Ne kelljen a postára várniuk, és még véletlenül se kallódjon el a rendkívül fontos irat.

TÖRTÉNELMI ELŐZMÉNYEK

A tragédiákkal terhes XX. század bővelkedett olyan történelmi eseményekben, melyek emberek, családok és országok sorsát határozták meg. Ilyen esemény volt a magyarországi németek számára a szülőföldjükről való elűzésük. A svábok kitelepítésének ötlete nem 1945-ben fogant meg először. Több előzménye is volt. Adolf Hitler a „nem tartható” német népcsoport-töredékek „hazahozatalának” tervét 1939. október 6-án ismertette a Reichstagban. Az ötlet kiváltotta Horthy Miklós kormányzó tetszését is.

Magyarországon németellenes légkör már az első világháborút megelőzően is létezett, azonban a politika fősodrába a Horthy-korszak alatt került be. A politikusok és az értelmiségiek egy része kifejezetten tartott a trianoni Magyarország legnagyobb lélekszámú kisebbségétől. Ők legalább annyira félték a sváb befolyástól, mint a zsidók térfoglalásától. A harmincas évek végén merült fel a magyar politikai elit körében az itt lakó németek áttelepítésének gondolata. A már említett, 1939. október 6-i Hitler-beszéd után Horthy a Führernek írt november 3-i levelében repatriálásra ajánlotta a magyarországi svábokat. Az 1940. január 12-i kormányülésen a kormány tagjai a burgenlandi magyarok áttelepítésének kérdését tárgyalták.³ A németek sem utasították el az ötletet. Szerintük a burgenlandi magyarokat kárpátaljai, míg a magyar elképzelés szerint Sopron-környéki németekre kellett volna kicserélni. Az áttelepülés önkéntes lett volna. A terv végül nem valósult meg, mivel a későbbiekben egyik fél sem forszírozta a kérdést. A miniszterelnökség által felügyelt és irányított Nemzetpolitikai Szolgálat⁴ a Volksbund gyengítésére és visszaszorítására használta a Hitler által felvetett és a magyarországi németek körében nem túl népszerű áttelepítés ötletét.⁵

Gerhard Seewann történész abban látja a negyvenes évek elején folyó kitelepítési viták jelentőségét, hogy ezek vezettek el a magyarországi németek elűzésének gondolatához, ágyaztak meg annak.⁶ Nemcsak a kormány, hanem az ellenzék is támogatta a kitelepítést. Varga Béla⁷ önkéntes távozásra buzdította a magyarországi volksbundistákat.

Az 1942. november 11-i képviselőházi felszólalásában azt mondta, hogy amennyiben nem érzik jól magukat Magyarországon, akkor azzal az egy batyuval, amivel jöttek, vissza is mehetnek.⁸ Ez a felszólalás alapozta meg a pár évvel későbbi „Egy batyuval jöttek, egy batyuval menjenek” mondatot.

Varga Volksbundról vallott felfogása megegyezett a magyarok többségének véleményével: a volksbundista hazaáruló. Peyer Károly⁹ a Szociáldemokrata Párt XXXIII. kongresszusán, 1942. december 13-án Varga Bélánál sokkal keményebben fogalmazott: „viszont lesz egy réteg, amellyel nem lehet mást csinálni, mint kiszállítani őket az országból, ahogy most ők csinálják szerte Európában”.¹⁰ A II. világháború alatt a baloldali pártokban egyre inkább teret nyert a Peyer Károlyéhoz hasonló felfogás, vagyis az, hogy a háború után meg kell szabadulni az itt élő németektől.¹¹

Ilyen feszült, zsidó- és németellenes légkörben került sor az 1941-es népszámlálásra. Ez a népszámlálás eltért a korábbi magyar népszámlálásoktól. Mélyebb betekintést nyújtott a magyar családok viszonyaiba. Ráadásul a kormány utasítására a népszámlálás kérdéskörét ki kellett egészíteni olyan pontokkal, amelyek politikaiak voltak (nemzetiség, vallás, vallásváltoztatás, felmenők zsidó származása).¹² A kérdőíveket a nemzetiségek nyelvén is kinyomtatták, azaz már a felhasznált lapok is utaltak az illető nemzetiségi hovatartozására.¹³ A visszatért területekkel a nemzetiségek országon belüli aránya megváltozott, és a kormány, de leginkább Teleki Pál miniszterelnök¹⁴ szerette volna látni, hogy kikre számíthat. Valamint a Hitler által korábban meghirdetett „hazatérés” miatt is fontos

„Egy batyuval jöttek, egy batyuval menjenek” – kitelepítés
Forrás: Terror Háza

lett a nemzetiségre való rákérdezés. Ahogyan Tilkovszky Lóránt történész is megfogalmazta: az 1941-es népszámlálás egy „színvallás volt”.¹⁵ Amint kitudódott a nemzetiségre való rákérdezés, a Deutsche Volksbote (a Volksbund lapja) hasábjain kampány indult azért, hogy a magyarországi németek német nemzetiségűnek vallják magukat.¹⁶ Az összeíráskor a magyarországi németek többsége mégis – félve az esetleges áttelepítéstől – inkább magyar nemzetiségűnek és német anyanyelvűnek vallotta magát. Emellett élt bennük a magyar–német identitástudat, és talán nem is értették igazán miről szól a kérdés.¹⁷ A népszámlálás alatt önkényeskedésekre és visszaélésekre is sor került.¹⁸

A népszámlálás tragédiája abban rejlik, hogy 1946. május huszonötödikéig¹⁹ az ekkor megadott nemzetiségi és anyanyelvi adatok is eldönthették az egyének sorsát.²⁰ Ezért gondolhatták a solymári interjúalanyok közül többen azt, hogy a kitelepítésre kerültek fő bűne a német származás felvállalása volt.²¹

AZ 1946-OS KITELEPÍTÉS ELŐKÉSZÍTÉSE ÉS INDOKAI

66

Miután Európában elhallgattak a fegyverek²², a győztes hatalmak Potsdamban konferenciát tartottak.²³ Együtt tárgyalták a magyarországi, a csehszlovákiai és a lengyelországi németek kitelepítését a legyőzött Németországba. Az egyezmény XIII. cikkelye szerint a német lakosságot, vagy annak egy részét át kell telepíteni, ezt szervezeten és emberséges módon kell végrehajtani.²⁴ Ez volt az alapja az úgynevezett Potsdam-legendának, mely szerint a németek kitelepítését a szövetséges hatalmak rendelték el, a magyar kormány csak végrehajtotta azt. Ennek ellentmond, hogy a politikai pártok részéről már Potsdam előtt elhangzottak olyan kijelentések, melyekben a svábok kitelepítését ígérték. Kovács Imre, a Nemzeti Parasztpárt főtitkára felelevenítette Varga Béla szavait, amikor a Szabad Szó című újság 1945. április 10-i számában az alábbi címmel jelent meg az írása: „A svábság egy batyuval jött ide, egy batyuval is menjen”. A Budapesti Nemzeti Bizottság következő napi ülésén a fővárosi földigénylő bizottságok megalakításáról szóló vita során a Parasztpárt és az MKP az SZDP-vel és a PDP-vel (Polgári Demokrata Párt) szemben a svábok kollektíve bűnösségét hangsúlyozták.²⁵

A Volksbund és a Waffen-SS-ben harcoló magyarországi németek pedig újabb ürügyet szolgáltatottak a hazai németiség kitelepítésére. Az 1938-ban megalakított, de csak 1939-től működő Volksbund (VDU) – melynek vezetője az 1946-ban kivégzett

Basch Ferenc²⁶ volt – kulturális egyesületként lett bejegyezve, és csak az 1940-ben megkötött második népcsoportegyezményt követően vált a magyarországi németek kizárólagos képviselőjévé. A VDU a leginkább náci propagandát terjesztő kulturális rendezvények, tanfolyamok stb. szervezésén túl részt vett a magyarországi Waffen-SS toborzásokban is. A toborzásokban való aktív részvétele miatt a svábok többsége lassan elidegenedett az egyesülettől, a tagjait nem egy esetben tetteleg bántalmazták. A solymári Gruber-család²⁷ két férfi tagja közt összeütközésre is sor került: *„A községben lelkes híve volt²⁸ a magyar mozgalomnak és éles ellentétben állott a volksbundistákkal, köztük Jakab fivérével²⁹ is akivel emiatt tettelegességre került sor; fivérét hazaárulónak tartotta.”³⁰*

A magyarországi illegális Waffen-SS toborzások a Volksbund segítségével 1940-ben indultak meg.

A háború révén megnövekedett emberanyagigény miatt a III. Birodalom vezetése a „népi németekre” potenciális tartalékként tekintett.³¹ 1940 és 1942 között folytak az illegális toborzások.

Seres István mindössze öt solymáriról tud, akik 1941-ben önként léptek be az SS-be.³² Ebből az öt főből egyedül Pfeiffer János szerepel (1978-as sorszámmal) *„A Német Birodalom fegyveres alakulataiban az 1944. évi jan. 1. napja előtt szabálytalanul belépett, és magyar honosságukat elvesztett német birodalmi állampolgárok”* felsorolásában.³³ A listákon még az alábbi solymári lakosokat sorolták fel, zárójelben a sorszámuk:

- ① Dauner János (376.)³⁴ – Seres nem említi a könyvében.
- ② John János (1168.)³⁵ – a helyi Volksbund ifjúsági csoportjának alapító elnöke volt.³⁶ Seresnél a *„Hősi halottak”* között szerepel.³⁷
- ③ Woko Károly (két felsorolásban szerepel: 1148-as valamint 3156-os sorszámmal)³⁸ – Seres a *„Bevonultak, de 1945 végéig még nem tértek haza”* listán említi.³⁹
- ④ Schirk Mátyás (955.)⁴⁰ – Seres a *„Bevonultak, de 1945 végéig még nem tértek haza”* felsorolásában említi.⁴¹

A listákon az nem szerepel, hogy melyik évben léptek be az SS kötelékébe. 1942-ben a németekkel történő megállapodás után már legálisan lehetett belépni az SS-be, de ez egyet jelentett a magyar állampolgárság elvesztésével. A csendőrség adatai szerint az első legális toborzaskor Solymárról 21 fő jelentkezett a Waffen-SS-be.⁴² Az 1943-as második toborzás után és még az 1944-es

kényszersorozások előtt léphetett Stampf Antal az SS kötelékébe.⁴³ Az 1945. szeptember elsején készült vallomásában azt állította, hogy 1944 januárjában önként lett az SS tagja.⁴⁴ Csatay Lajos honvédelmi miniszter és Edmund Veessenmayer teljhatalmú megbízott 1944. április 14-én állapodott meg a magyarországi Waffen-SS toborzásokról. A megállapodás értelmében állampolgárságuktól függetlenül a Magyarországon élő népi németeket a magyar állam a Harmadik Birodalom rendelkezésére bocsátja.⁴⁵ A korábbi sorozásoktól eltérően a megállapodás után besorozottak nem vették el a magyar állampolgárságukat.⁴⁶ A község előljárósága 1944. május vége felé kapta kézhez a honvédelmi miniszter német sorozással kapcsolatos előírását.⁴⁷ 1944. június 26-án harminc csendőr és egy szakasz honvéd szállt ki Solymárra az SS-sorozás végrehajtása céljából.⁴⁸ Ekkor kényszerintézkedésekre is sor került.⁴⁹ Az SS-be besorozottaknak 1944. augusztus 5-én és 10-én kellett bevonulniuk.⁵⁰

A visszaemlékezések és a levéltárban fellelt vallomások és tanúvallomások szerint a szökéssel vagy elrejtőzéssel próbálkozó besorozottak (valamint az SS-től később megszököttek) felkutatásában a solymári volksbundisták segítséget nyújtottak.⁵¹

68

A Magyar Kommunista Párt solymári csoportja 1945. november 19-én igazolta Baranyai Mihály volt magyar honvédet. Az igazolásában szerepel, hogy Hellebrandt Mátyásné (volt volksbundista) részt vett a felkutatásában és ezen túlmenően szökött SS katonák elfogásában is segédkezett.⁵²

Még tartott a második világháború, amikor az Ideiglenes Nemzeti Kormány kiadta az 1945. évi 600. M.E. számú rendeletet, amely a nagybirtokrendszer megszüntetéséről rendelkezett.⁵³ A rendelet 4. és 5. paragrafusának értelmében a Volksbund-tagok és támogatóik, valamint a hazaárulók földjei elkobzásra kerülnek. Hazaárulók közé tartoztak a nevüket visszánémetesítők, a német fegyveres alakulatok tagjai és a németekkel és fasisztákkal együttműködők. Az 1945 decemberében kiadott 12.330/M.E. számú rendelet⁵⁴ három kitelepítési indoka már a földreform-rendeletben feltűnik. Azonban a földreform-tervezetben felsoroltak birtokai nem voltak elegendők a szomszéd államokból betelepített magyarok és az itthon élők igényeinek kielégítésére.

A „földhiányt” a magyarországi németek birtokaival kívánták megoldani.⁵⁵ Ezért kellett belekerülnie az 12.330. M.E. számú rendeletbe a már említett három indok mellé az anyanyelvnek és a nemzetiségnek.

1945. május 10-én az 1710/1945. M.E. számú rendelettel létrehozták a Népgondozó Hivatalt,⁵⁶ melynek a rendelet 2.§. 5. pontja értelmében az egyik feladata a „*fasiszta németek kitelepítésének végrehajtása*” volt.⁵⁷ 1945. július elsején a Hivatal jogkörét a 3820/1945. M.E. számú rendelettel kiszélesítették.⁵⁸ Az első paragrafusa egyértelműen kimondja, hogy „*A tartós letelepítést igénylő menekültek megfelelő elhelyezése, gondozása és telepítése a Népgondozó Hivatal hatáskörébe tartozik. A Népgondozó Hivatal ezek az 1710/1945. M. E. számú rendelet 2. §-ának 5. pontja alá eső személyek birtokaira telepíti le.*”⁵⁹ A betelepítetteket a kitelepítettek helyére kívánták költöztetni. Létrejöhettek azok a járási bizottságok, amelyek már a nemzethűség szempontjából vizsgálták az egyéneket. A rendelet 13. paragrafusa értelmében szükség esetén azokhoz a németekhez is be lehetett telepíteni magyarokat, akiknek – bár semmilyen hitlerista szervezetnek nem voltak tagjai – a bizottság nem igazolta nemzethűségüket és demokratikus érzelmüket. 1945. december 29-én jelent meg a már korábban említett 12.330. M.E. számú rendelet⁶⁰, melynek első paragrafusa szerint: „*Németországba áttelepülni köteles, az a magyar állampolgár, aki a legutolsó népszámlálási összeírás alkalmával német nemzetiségűnek, vagy anyanyelvűnek vallotta magát, vagy aki magyarosított nevét német hangzásúra változtatta vissza, továbbá az, aki a Volksbundnak, vagy valamely fegyveres német alakulatnak (SS) tagja volt.*”

A rendelet 1946. január 15-én megjelent végrehajtási utasításának⁶¹ értelmében az áttelepítési névjegyzéket az 1941-es összeírás nemzetiségi és anyanyelvi adatai alapján kellett összeállítani, melyet a települések vezetőinek kellett kibővítenie a Volksbund és SS tagokkal.

A rendelet tíz százalékban maximálta a mentesíthetők létszámát. Emiatt rendkívül fontossá vált a Központi Statisztikai Hivatalnál (KSH) lévő népszámlálási adatok ismerete. Emiatt fordultak sokan a KSH-ban dolgozó ismerősökhöz, abban bízva, hogy segítségükkel gyorsabban hozzájutnak az adataikhoz.

AZ IGAZOLÁSOK

Solymár lakosságát is megdöbbentette a németek kitelepítése. Az alispán 1946. január huszonegyedikéi, német kitelepítéssel kapcsolatos rendelkezésének kézhezvétele után a község elöljárói a főispánhoz írott levelükben kérték, hogy az itt élők kerülhessék el a kollektív büntetést.⁶² Dr. Pongrácz István március 22-i

válaszlevelében a nemzethez hű svábok védelmét ígérte meg a jegyzőnek.⁶³ A rendelet megjelenése után 1946. február 9-étől a Nemzeti Bizottság és az előjáróság értekezletein tárgyalták a német kitelepítéssel kapcsolatos teendőket.⁶⁴ 1946 tavaszán⁶⁵ mintegy száz solymári lakost a Budaörsi úton lévő internálótáborba zártak.⁶⁶ Többen ekkor kérték meg a KSH-ban dolgozó Tix Annát, hogy nézzen utána, minek vallották magukat 1941-ben.⁶⁷ Seres nem emlékezett jól, a KSH-ból többen hoztak ki adatokat. Véleményem szerint a solymári lakosság már a rendelet megjelenése után kapcsolatba lépett a hivatalban dolgozókkal, a március körüli internálások inkább újabb lökést adhattak az egyéni igazolások kérésére.

A solymári KSH-munkatársak 1946-os tevékenységéről nagyon kevés levéltári irat maradt fenn. Néhány erről szóló dokumentum a Waffen-SS tagsága miatt háborús bűntettel gyanúsított (később felmentett) idősebb Pillmann Márton⁶⁸ dossziéjában található. Fia – ifjabb Pillmann Márton – 1939-től kezdve dolgozott a Statisztikai Hivatalban és 1946 elején hat-nyolc embernek segített igazolásokat szerezni.

70

A solymáriaknak segítő KSH-dolgozók tevékenységét a rendkívül kevés forrás miatt nem lehet teljes egészében rekonstruálni. Összesen négy dokumentum maradt fenn ezzel kapcsolatban. Közülük a legjelentősebb a Dömény Pál⁶⁹ által 1946. április 15-én készített jelentés, melyben őt, a KSH-ban dolgozó solymári személyt vádolt meg nagyjából 306-308 darab statisztikai igazolás kihozatalával és még „valamilyen formában elkövetett” hamisítással. A jelentésben szereplő adatokat a következő oldalon található táblázatban foglaltam össze.⁷⁰

Fennmaradtak még ifjabb Pillmann Márton kihallgatásáról készült jegyzőkönyvek és a vele kapcsolatos nyomozás lefolytatásáról készített jelentés. Ezek magyarázatot adnak arra, hogy miért fordultak hozzájuk a solymáriak. Ha csak egy szálon is, de rekonstruálni lehet a solymári KSH-munkatársak „gyorsított eljárását”.

Az 1946. január tizenötödikei BM rendelet után keresték meg ismerősei Pillmann Mártont, abban bízva, hogy a KSH munkatársaként könnyebben és gyorsabban tud hozzáférni a népszámlálási adatokhoz. Pillmann felírta a kérelmezők adatait, majd személyesen adta át azokat a Népszámlálási Osztály vezetőjének. Április 12-i vallomásában a kért igazolásokat a szintén Solymáron lakó Zsolnai Zoltán irodavezető főtisztától kapta meg. Tudomása volt arról, hogy Tix Anna és Zsol-

név	beosztás	kihozott lapok száma (db)	megjegyzés
Tix Anna ⁷⁰	kisegítő tisztviselő	150	a Népszámlálási Osztályon dolgozott
Zsolnai Zoltán ⁷¹	főtiszt	120	
Pillmann György ⁷²	segédtsiszt, kisegítő tisztviselő	25	
Pillmann Márton (ifj.)	segédtsiszt	6-8	
Milbich Mártonné	segédtsiszt	5	családjával együtt kitelepítették

nai is hozott ki igazolásokat. Az április 17-i kihallgatásakor azonban módosította előző vallomását: Zsolnai Zoltán és közte nem volt kapcsolat, egymástól függetlenül tevékenykedtek. Az igazolásokat a postázó és a kiadó hivatal dolgozóitól kapta, majd Solymáron személyesen adta át az ismerőseinek.⁷¹ Ez volt a „gyorsított eljárás”. A KSH munkatársa a Népszámlálási Osztályon leadta az igazolást kérő személy adatait, ezt pár napon belül kikeresték és kiállították az igazolást. Az igazolást nem postázták ki, hanem a hivatal dolgozója kapta meg, aki személyesen adta át az ismerősének. Ezért próbálkoztak sokan a „gyorsított eljárás”-sal. A többi solymári KSH-s alkalmazott is hasonló módon tevékenykedhetett.⁷² Tix Annát, valamint Zsolnai Zoltánt leszámítva senki sem fogadott el ajándékot.⁷³

A solymári KSH-s dolgozókat a kitelepítési névjegyzék 1946. április 11-i kifüggesztése utáni napon vették őrizetbe.⁷⁴ Ez arra utal, hogy már régóta megfigyelés alatt álltak,⁷⁵ de csak a kitelepítés előtti napokban döntöttek a letartóztatásukról.

A politikai rendőrség attól tarthatott, hogy egyesek az ő közreműködésükkel próbálnak majd hamis igazolásokat szerezni, melyek révén mentesülhetnek a kitelepítés alól.

Nincs nyoma annak és a kevés fellelt irat sem ad támpontot arra vonatkozóan, hogy „sváb mentés” címén bármelyik solymári KSH-alkalmazottat esetleg meghurcolták volna. Milbich Mártonnét biztosan tudjuk, hogy kitelepítették, Pillmann Györgyöt és Zsolnai Zoltánt feltehetően nem hurcolták meg. Utóbbi még 1947-ben is főtisztként írt alá.⁷⁶ Seres Tix Annával kapcsolatban csak az igazolások kihozataláról tesz említést.⁷⁷ Egyedül ifjabb Pillmann Márton esetében maradt

fenn a politikai rendőrség jelentése, amelyben a nyomozók szerint: „*Tekintettel arra, hogy csak kijárást követett el, politikai bűncselekmény nem terheli.*”⁷⁸ Bár vele kapcsolatban több irat nem került eddig elő, az előbbi mondat arra utal, hogy őt nem kívánták bíróság elé állítani.

A solymári kitelepítések két ütemben zajlottak le. Az ezzel összefüggő események 1946. április másodikán kezdődtek el, április negyedikén jött létre a kitelepítési szervezet. A KSH adatain alapuló névjegyzéket április hatodikán kezdték összeállítani és tizenegyedikén került kifüggesztésre. Ezen a napon érkezett meg az öt főből álló mentesítési bizottság is. Április 18-án és 23-án indultak a szerelvények. Ezért Tix Anna és a többiek tevékenységének 1946 áprilisa előtt kellett történnie.

DOKUMENTUMOK

1. SZÁMÚ DOKUMENTUM

ÁTTELEPÍTÉSI MINISZTERI
BIZTOSSÁG POLITIKAI
CSOPORTJA
SOLYMÁR.

249./1946.sz.P.R.O.

Tárgy: Solymári lakosok ügye.

J E L E N T É S .

Solymár, 1946.évi Április hó 15-én

Jelentem, hogy Solymár községben nagy mennyiségű statisztikai adatot hoztak ki a statisztikai hivatalban dolgozó solymári lakosok.

Névszerint: Zsolnai Zoltán iroda főtitiszt, Tix Anna kisegítő tisztviselő, Pillmann György kisegítő tisztviselő, Pillmann Márton hivatalbeli segédtsiszt és Milbich Mártonné segédtsiszt.

Feltehető az, hogy mint solymári lakosok és a statisztikai hivatalban dolgoznak valamilyen formában hamisításokat követtek el a statisztikai hivatalban.

Zsolnai Zoltán irodafőtitiszt. kb. 120 darab statisztikai lapot lopott ki, természetbeni juttatásokért /liszt, bor, szalonna, zsír, stb./.

/Mellékelve a jegyzőkönyvek /

Tix Anna aki a Népszámlálási Oszályon dolgozott saját bevallása szerint 150 darab statisztikai lapot hozott ki, melyért ugyancsak természetbeni juttatásokat fogadott el. /Mellékelve a jegyzőkönyvek./

Pillmann György segédtsiszt kb. 25 darab statisztikai lapot hozott ki. Tagadja, hogy valamilyen formában is pénzt vagy természetbeni juttatásokat fogadott volna el. Kikérdeztem az általa megnevezett egyéneket és azok

egyöntetűen vallották, hogy semmiféle pénzt vagy élelmet nem adtak a statisztikai lapért. /Mellékelve a jegyzőkönyvek./

Pillmann Márton segédtiszt hat ember részére hozott ki statisztikai lapot, melyért állítása szerint semmiféle dolgot el nem fogadott.

Milbich Mártonné segédtiszt 5 darab statisztikai lapot hozott ki családja részére, kik német anyanyelvűek és ki is lesznek telepítve a gyanúsítottal együtt.

Az ügyre vonatkozólag csatolom a meglévő jegyzőkönyveket és kérem az ügy további lefolytatását.

Kmf.

Dömény Pál
pol.csop.vez.

BFL - XXV.1.a - 1221 - 1947 Pillmann Márton

2. SZÁMÚ DOKUMENTUM

MAGYAR ÁLLAMRENDŐRSÉG
BUDAPESTI FŐKAPITÁNYSÁGÁNAK
POLITIKAI RENDÉSZETI OSZTÁLYA.

7966/194

Tárgy: Pillmann Márton

J E L E N T É S

Budapest, 1946. április 17.

Jelentem, hogy Pillmann Márton ügyében a nyomozást lefolytattam és a következőket állapítottam meg:

A gyanúsított mint sváb származású solymári lakos, aki a Statisztikai Hivatalban dolgozott, falubeli ismerősei részére a kitelepítéssel kapcsolatban szükséges igazolások megszerzését vállalta. Tagadja, hogy ezért bármilyen ellenszolgáltatást kapott volna, vagy ezeket az igazolásokat nem szabályos úton szerezte volna, esetleg valótlan adatokat tartalmazva.

Tekintettel arra, hogy csak kijárást követett, el, politikai bűncselekmény nem terheli.

/Balogh Antal/
rny. alhdgy.

/Darvas László/
rny. fhdgy. csoportvez.

/Vágó Ödön/
rny.szds.szakcsop.vez.

BFL - XXV.1.a - 1221 - 1947 Pillmann Márton

3. SZÁMÚ DOKUMENTUM

ifjabb Pillmann Márton gyanúsított kihallgatásáról készült jegyzőkönyv.
Solymár 1946. április 12.

[...]

1939. november 13-án léptem be a Statisztikai Hivatalba és annak gh. osztályára kerül kerültem. 1946-ban kb. 6. ember megkért , hogy mivel a Statisztikai Hivatalnál dolgozom és én könnyebben megtudom szerezni a Statisztikai Kimutatásokat, hogy azokat a legrövidebb után szerezzem meg... Én felírtam a kérelmezőknek pontos adatait, és azokat beadtam a Népszámlálási Osztály vezetőjének... Egy pár napra rá Zsolnai Zoltán irodavezető főtisztól megkaptam a kért statisztikai kimutatásokat.

Tagadom, hogy ezért a statisztikai kimutatásokért pénzösszeget, vagy természetbeni juttatást fogadtam volna el. valakitől. Tudomásom van arról, hogy a Tix Anna, aki a Népszámlálási Osztályon dolgozik több statisztikai kimutatást hozott ki solymári lakosok részére, ugyancsak Zsolnay Zoltán irodavezető főtiszt is hozott ki több ízben solymáriak részére statisztikai adatot.

Mást elmondani nem tudok, jegyzőkönyv jól van felvéve és felolvasás után aláíratott.

Kmft.

[Dömény Pál]
r.ny.hdgy.

[ifjabb Pillmann Márton]
vallomást tevő.

BFL - XXV.1.a - 1221 - 1947 Pillmann Márton

4. SZÁMÚ DOKUMENTUM

ifjabb Pillmann Márton gyanúsított kihallgatásáról készült jegyzőkönyv.
Budapest, 1946. április 17.

[...]

A gyanúsított előadja a következőket:

1939 novemberében kerültem a Statisztikai Hivatal alkalmazásába és annak a. gh, osztályára kerültem, itt voltam egészen a legutóbbi időig hosszabb rövidebb megszakításokkal.

1946 január - februárjában kb. 6-8 ismerősöm, solymári lakosok megkértek arra, hogy részükre a kitelepítéssel kapcsolatban szükséges igazolásokat szerezzem meg, mivel én, mint Statisztikai Hivatali alkalmazott ezt gyorsabban el tudom intézni. Én felírtam a kérelmezőknek az adatait és azokat a kérelmező blankettán átadtam a Népszámlálási Osztályra. Majd a kiadó hivatalban lévő postázónak is felhívtam a figyelmét ezekre a nevekre, hogy ne adja ezeket postára, hanem a sürgősség kedvéért majd én kézbesítem ki. Tagadom, hogy mindezért bármilyen ellenszolgáltatást kértem, vagy elfogadtam volna. Tudomásom van arról, hogy a Népszámlálási Osztályon dolgozó Tix Anna, valamint Zsolnay Zoltán, szintén solymári lakosok is foglalkoztak az igazolványok hasonló megszerzésével.

Mást előadni nem tudok, fenti vallomásomat az igazságnak megfelelően minden kényszer nélkül tettem.

[olvashatatlan aláírás]

r.ny. alhdgy.

ifj. Pillmann Márton

gyanúsított

BFL - XXV.1.a - 1221 - 1947 Pillmann Márton

JEGYZETEK

- 1** Az SS (Schutzstaffel - Véderő) fegyveres katonai szárnya volt. A korábban már meglévő fegyveres szervezetekből a II. világháború kezdetén jött létre. A tényleges kiépülése 1940-ben történt meg. A szervezet katonai tevékenysége mellett a náci terror (tömeggyilkosságok, koncentrációs táborok működtetése, stb.) egyik fő végrehajtó szervezete volt.
- 2** A Volksbund (teljes nevén: Volksbund der Deutschen in Ungarn - Németek Népi Szövetsége) a magyarországi németek szervezete volt. Tényleges megalakulása 1939-ben történt meg. Kulturális szervezetként jött létre. A III. Birodalom érdekeit képviselte Magyarországon és jelentős szerepet játszott a Waffen-SS sorozásokban.
- 3** https://www.eleveltar.hu/web/guest/bongeszoz?ref=TypeDeliverableUnit_ecf8aa4c-eb36-4c51-95b2-7ce632a9bcbe&tenant=MNL, utolsó letöltés 2017. 04. 02.
- 4** A Miniszterelnökség Társadalmpolitikai Szolgálatának 1940-ben történő átszervezése után jött létre. Feladatai közé tartozott az egyesületeknek való segítségnyújtás, propagandatevékenység.
- 5** http://sulinet.hu/oroksegtar/data/magyarorszag_i_nemzetisegek/altalanos/nemzetisegi_politika_magyarorszagon_a_20_szazadban/index.htm, utolsó letöltés 2017. 04. 02.
- 6** Gerhard Seewann: A magyarországi németek története II. kötet, Argumentum, Bp. 2015. 291-292. o.
- 7** Varga Béla (1903-1995) katolikus pap, politikus. 1937-től a Független Kisgazdapárt országos alelnöke. 1939-1944 között országgyűlési képviselő, 1945 áprilisától az Ideiglenes Nemzetgyűlés tagja, novembertől képviselője. 1946. február 27-én az országgyűlés elnökévé választották. 1947 júniusának elején az USA-ba menekült, ahol az emigráció egyik vezetője lett.
- 8** „Magyarok-e hát ők, vagy nem magyarok? Ha magyarok, alkalmazkodjanak mindenben a magyar szellemiséghez és a magyar történelmi levegőhöz. (Úgy van! Úgy van! — Élénk taps.) Ha pedig nem érzik itt jól magukat és nem akarnak alkalmazkodni hozzánk, akkor az az út, amelyen batyuval jöttek ebbe az országba, nyitva áll előttük, vissza mehetnek azon ma is. (Homicskó Vladimír: Nem jötünk batyuval!) Nem arra vonatkozik, aki ezt mondja, csak arra, aki nem akar magyarként élni ebben az országban, annak itt nincs keresnivalója (Meskó Zoltán: Úgy van!), újra megismétlem ezt a kijelentésemet. (Pándi Antal: Szóval az érdekmagyarok menjenek ki! — Úgy van! Úgy van! balfelől - Pándi Antal: Aki érdekből magyar! — Szentiványi Lajos: Aki érdekből magyar, az menjen ki!)” https://library.hungaricana.hu/hu/view/OGYK_KN-1939_15/?pg=231&layout=s utolsó letöltés 2017. 04. 02.
- 9** Peyer Károly (1881-1956) szociáldemokrata politikus, miniszter. 1922-1944 országgyűlési képviselő. 1947-ben kizárták az Szociáldemokrata Pártból. Ezután a Magyar Radikális Párt tagja lett és rövid idő múlva emigrált.
- 10** „[...] A nemzetiségi kérdésnek két része van: az egyiket demokráciával lehet megoldani, a másikat vagonnal. Mert vannak nemzetiségeink, amelyekkel nem voltak és nincsenek bajaink, de vannak, amelyek nem lehet olyan jogokat adni, mint amilyeneket most élveznek. Nem lesznek differenciáink a románokkal, tótokkal, szerbekkel és más nemzetiségekkel, de lesznek a németekkel, nem azért, mert mi akarjuk, hanem mert ők teremtték meg ezt a differenciát és itt is »Herrenvolk« akarnak lenni. A háború után bizonyára lesznek zavaros idők, ezalatt rendbe kell hozni a dolgainkat, hogy együtt éljünk azokkal a nemzetiségekkel, amelyekkel biztosan tudom, megtaláljuk majd a megegyezés módját, viszont lesz egy réteg, amellyel nem lehet mást csinálni, mint kiszállítani őket az országból, ahogy most ők csinálják szerte Európában.” Tilkovszky Lóránt: A Szociáldemokrata Párt és a nemzetiségi kérdés Magyarországon a II. világháború időszakában In: Párttörténeti Közlemények XXIX. évf. Bp. 1983/4 66-67. o.
- 11** Uo. 70. oldal
- 12** Thirring Lajos: 1941. ÉVI NÉPSZÁMLÁLÁS A népszámlálás története és jellemzése (1981) https://library.hungaricana.hu/hu/view/NEDA_1941_tortenete/?pg=19&layout=s utolsó letöltés 2017. 04. 02.
- 13** Uo.

- 14** Széki gróf Teleki Pál (1879–1941) geográfus, egyetemi tanár, politikus. 1920–1921 és 1939–1941 között Magyarország miniszterelnöke. 1941. április 3-án öngyilkosságot követett el.
- 15** https://www.eleveltar.hu/web/guest/bongeszo?ref=TypeDeliverableUnit_ecf8aa4c-eb36-4c51-95b2-7ce632a9bcbe&tenant=MNL, utolsó letöltés 2017. 04. 02.
- 16** Marchut Réka: *A Pest megyei németek kitelepítése és annak előzményei* – doktori disszertáció: <http://doktori.btk.elte.hu/hist/marchut-reka/diss.pdf>, utolsó letöltés 2017. 04. 02.
- 17** Uo.
- 18** Uo. valamint Ritter György: *Háború és elűzés – Emlékek a második világháborúról és az 1946-os német kitelepítésről*. Napkút füzetek 58. szám, Napkút Budapest, 2011. 28–29. o., Seres: 339. o.
- 19** 1946. május 25-én jelent meg az 5805/1946. M.E III. sz. körrendelet, mely a kitelepítés alól mentesítette azokat, akik az 1941-es népszámlálás során magukat magyar nemzetiiségűnek és német anyanyelvűnek vallották.
- 20** A NK 12330/1945. M.E. sz. rendeletének 1.§ értelmében, aki az 1941-es összeírásakor német nemzetiségűnek vagy anyanyelvűnek vallotta magát, köteles áttelepülni.
- 21** Ritter: 28. o.
- 22** Németország 1945. május 8-án, Japán 1945. szeptember 2-án kapitulált.
- 23** 1945. július 17. – 1945. augusztus 2.
- 24** http://www.bibl.u-szeged.hu/bibl/mil/ww2/doksi/potsdami_kozlemeny.html utolsó letöltés 2017. 04. 02
- 25** A Budapesti Nemzeti Bizottság jegyzőkönyvei 1945-1946. Bp., 1975. Budapest Főváros Levéltára kiad., Szerk.: Gáspár Ferenc és Halasi László. Jegyzőkönyv, 1945. április 11. 82–84. o.
- 26** Basch Ferenc (1901–1946) politikus. A 30-as évektől a nemzetiszocialista eszmék híve. 1938-tól a VDU vezetője.
- 27** Gruber Jakab VDU-, testvére, Antal SS-tagként szerepel Seres István *Adalékok és emlékiratok Solymár nagyközség történetéhez* című könyvében (Helytörténeti Alapítvány, Solymár, 2002). 297. és 322. o.
- 28** Gruber Antal, solymári lakos cipész. Kényszerorozott SS-tag, megszökött az SS-től, a németek elfogták és újból besorozták katonának. A háború végén orosz fogságba esett, 1947 decemberében tért haza, internálták. A Népbíróság szabadon bocsátotta, de az internálásból nem engedték haza. A község akkori elöljárói és vezetői több alkalommal kérték Gruber Antal szabadon bocsátását.
- 29** Gruber Jakab: helyi VDU-vezető 1944 augusztusában.
- 30** A Solymári Nemzeti Bizottság tagjainak 1948. február 29-i levele a belügyminiszterhez Gruber Antal szabadon bocsátása érdekében. – ÁBTL 3.1.9. V-64137
- 31** Kovács Zoltán András – Számvéber Norbert: *A Waffen-SS Magyarországon*, BusinessWeek – Hadtörténelmi Levéltár, Bp., 2001. <http://mek.oszk.hu/05000/05002/html/#d1e1421> utolsó letöltés 2017. 04. 02.
- 32** Seres 319. o.
- 33** Melléklet a 30.511/eln. 13-1944 IM.IV. számú rendelethez ÁBTL 4.1. A-1124/1
- 34** Uo.
- 35** Uo.
- 36** Hegedűs András szíves közlése
- 37** Seres 307. o.
- 38** Melléklet a 24.370/eln. 13-1944 H.M. számú rendelethez ÁBTL 4.1. A-1124 és az ÁBTL 4.1. A-1124/1
- 39** Seres 325. o. Vokó (sic!) Károlyként tünteti fel.
- 40** ÁBTL 4.1. A-1124
- 41** Seres: 324. o.
- 42** Uo.
- 43** Uo. 324. o.
- 44** ÁBTL 3.1.9. V-64152
- 45** Kovács Zoltán András – Számvéber Norbert: *A Waffen-SS Magyarországon*, BusinessWeek – Hadtörténelmi Levéltár, Bp., 2001. <http://mek.oszk.hu/05000/05002/html/#d1e1421> utolsó letöltés 2017. 04. 02.
- 46** Uo.
- 47** A sorozással kapcsolatos rendelet a dr. Jablonkay István Helytörténeti Gyűjteményben őrzött Csomay-hagyaték között található.
- 48** ÁBTL 3.1.9. V-64137
- 49** Uo.
- 50** Uo., valamint BFL XXV. 2.b. 6860/1947
- 51** Ritter: 12-17. o., valamint ÁBTL-BFL XXV. 1.a. 334/1946, BFL XXV. 2.b. 6860/1947, ÁBTL 3.1.9. V-63480
- 52** ÁBTL 3.1.9. V-63480
- 53** https://library.hungaricana.hu/hu/view/OGYK_RT_1945/?pg=92&layout=s utolsó letöltés 2017. 04. 02.
- 54** 12.330/1945. M.E. sz. rendelet a magyarországi német lakosságnak Németországba való áttelepítéséről, Magyar Közlöny, 1945. december 29.
- 55** Matthias Beer: *A németek elűldözése Magyarországról és beilleszkedésük a meg-*

- osztott Németországba, Okok, folyamatok, eredmények, In: Régió 14. évf. (2003.) 1. sz. <http://epa.oszk.hu/00000/00036/00049/pdf/05.pdf> utolsó letöltés 2017. 04. 02.
- 56** 1946. június 30-ig működött. Feladatait a Belügyminisztérium vette át.
- 57** Az Ideiglenes Nemzeti Kormány 1945. évi 1.710. M. E. számú rendelete a Népgondozó Hivatal felállításáról. https://library.hungaricana.hu/hu/view/OGYK_RT_1945/?pg=166&layout=s utolsó letöltés 2017. 04. 02.
- 58** Az Ideiglenes Nemzeti Kormány 1945. évi 3.820. M. E. számú rendelete az 1.710/1945. M. E. sz. rendelet 2. §-ának 5. pontja alá eső személyekre vonatkozó intézkedésekről és a Népgondozó Hivatal hatáskörének kiterjesztéséről, https://library.hungaricana.hu/hu/view/OGYK_RT_1945/?pg=262&layout=s utolsó letöltés 2017. 04. 02.
- 59** Uo.
- 60** A nemzeti kormány 1945. évi 12.330. M. E. számú rendelete a magyarországi német lakosságnak Németországba való áttelepítéséről https://library.hungaricana.hu/hu/view/OGYK_RT_1945/?pg=1140&layout=s utolsó letöltés 2017. 04. 02.
- 61** A belügyminiszter 70.010/1946. B. M számú rendelete, http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/magyarorszag_i_nemzetisegek/nemetek/a_magyarorszagba_valo_atelepitese_es_az_1941_evi_nepszamlalas/index.htm utolsó letöltés 2017. 04. 02.
- 62** Seres 347. o. A főispánnak írt levél másolata a Csomay-hagyatékban is megtalálható.
- 63** A válaszlévlé teljes terjedelmében közölve – Taller János: *Egy elveszett levél* In. Solymári Magazin III. évf. 2013. június, 22. o.
- 64** Csomay-hagyaték: Nemzeti Bizottság és előljárási ülésekre való meghívói
- 65** A solymári kitelepítések két ütemben zajlottak le. Az ezzel összefüggő események 1946. április 2-án kezdődtek el, április 4-én jött létre a kitelepítési szervezet. A KSH adatain alapuló névjegyzéket április 6-án kezdték összeállítani és 11-én került kiadásra. Ezen a napon érkezett meg az öt főből álló mentesítési bizottság is. Április 18-án és 23-án indultak a szerelvények. Ezért Tix Anna tevékenységének 1946 áprilisa előtt kellett történnie. Seres 347-348. o.
- 66** Uo.
- 67** Uo.
- 68** Seres: 324. o. A kitelepítettek listáján is szerepel.
- 69** Rendőrnymozó hadnagy, az áttelepítési csoport vezetője. 1945-ben Taller András volt SS ügyében ő hallgatta ki a tanúkat. ÁBTL 3.1.9. V-72887
- 70** Dömény Pál 1946. április 15-i jelentése BFL XXV.1.a - 1221 - 1947
- 71** Makkos Jánosné Tix Anna (1922-1987). Az 1940-es évek közepén biztosan KSH-alkalmazott. Az 50-es évek közepén a KTSZ (Kisipari Termelőszövetkezet) tisztviselőjeként említik – Hegedűs András szíves közlése.
- 72** Zsolnai Zoltán az 1940-es években a KSH munkatársa, 1947-ben is főtisztként írt alá. 1974-ben hunyt el. Hegedűs András szíves közlése.
- 73** Feltehetően az 1922-ben született Pillmann Györgyről van szó.
- 74** Ifjabb Pillmann Márton 1946. április 12-i és 1946. április 17-i vallomása BFL XXV.1.a - 1221 - 1947
- 75** Tix Anna és Zsolnai vallomásának hiányában csak következtetni lehet arra, hogy az irodafőtisztként dolgozó Zsolnai a hozzá forduló adatainak kikeresésével többnyire a szintén solymári Tix Annát bírhatta meg.
- 76** Dömény jelentése BFL XXV.1.a - 1221 - 1947
- 77** Ifjabb Pillmann Márton 1946. április 12-i vallomása BFL XXV.1.a - 1221 - 1947
- 78** „A II. világháború után nagyon sokan fordultak a KSH-hoz egyéni igazolás ügyében. Az igazolásokat az 1941-es adatok alapján adták ki. Hasonlóan a mai jogszabályokhoz, az akkori felfogás szerint is a saját adataival mindenki maga rendelkezett. Az egyéni kérelmek sokasága leterhelte a Népszámlálási Osztályon dolgozókat. Mivel az igazolás létfontosságú volt, rövid időn belül örök jelentek meg az épület bejárata előtt. 1946. március 5-én adta hírül a sajtó, hogy a KSH-ban „sváb mentés” miatt több személyt tartóztattak. A politikai rendőrség állítása szerint pénzért hamis igazolásokat adtak ki vagy kiemelték azokat. Dr. Lakatos Miklós véleménye szerint nem könnyű eldönteni, hogy a fővádlott Abafi Lajosról elnevezett ügy egy jól megszerzett koncepció per vagy közönséges vesztegetési ügy volt.” http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/magyarorszag_i_nemzetisegek/nemetek/a_magyarorszag_i_nemetek_kitelepitese_es_az_1941_evi_nepszamlalas/index.htm utolsó letöltés 2017. 04. 02.
- 79** L. 62. lábjegyzet.
- 80** Seres 348. o.
- 81** Darvas László 1946. április 17-i jelentése BFL XXV.1.a - 1221 - 1947

„Az az idő, amikor a terrorizmust értelemszerűen úgy különíthettük el, mint valami korlátozott társadalmi jelenséget, amellyel a rendőri erők és a biztonsági szervek elboldogulnak, régen elmúlt...”

Idézet egy holland terrorelhárítótól

02

**BIZTONSÁG-
KUTATÁS**

„Egy letartóztatott IRA terrorista hírheft mondása a lényegre tapintott: »A rendvédelmi szerveknek mindig sikeresnek és szerencsésnek kell lenniük; nekünk csak egyszer!«”¹

HANKISS ÁGNES

Vékony jégen

83

2009 és 2014 között, az Európai Parlament képviselőjeként, a Bel- és Igazságügyi-, és a Biztonság- és Védelempolitikai Bizottság tagjaként azzal a területtel foglalkozhattam, amelyhez mindig is szenvedélyes érdeklődés fűzött. Parlamenti munkámban elsősorban a terrorizmus, illetve a terrorelhárítás témakörére „szakosodtam” – noha ez akkor még nem állt életünk fókuszában. Az Európai Unió terrorellenes politikája persze szorosan összefügg a Belbiztonsági Stratégia más vonatkozásaival: például a kiberbiztonsággal, a szervezett bűnözéssel, a hírszerzési együttműködés egyre égetőbb kérdéseivel vagy a biztonság és az adatvédelem összehangolásának a dilemmájával.

Megtisztelő számomra, hogy 2016 őszétől a Nemzeti Közszerológati Egyetem címzetes docenseként és a Nemzetbiztonsági Intézet megbízott oktatójaként megoszthatom – civiltégemből fakadó illő szerénységgel és szükségsszerű korlátokkal – a tanulmányaimból, európai uniós tapasztalatokból és az európai rendvédelmi ügynökségek munkatársaival való személyes kapcsolatokból leszárt ismeretanyagot, gondolatokat azokkal, akik különböző szakterületeken szolgálva dolgoznak hazánk biztonságáért.

A képviselői szerepkör sokkal inkább a minél tarkább és szélesebb körű jelenlét, önmegmutatás, no meg a statisztikai erények elnyerése felé tereli az embert, mintsem egy-egy szakterület mélységi megismerésére és elsajátítására buzdít. Számomra azonban – aki éppen ezért talán soha nem is voltam igazán

politikusnak való –, az Európai Parlamentben eltöltött öt év legnagyobb ajándéka és adománya az a tapasztalat és ismeretanyag, amelyre a parlamenti munka rutinja és sorvezetője nélkül talán soha nem tehettem volna szert. Mi tagadás, képviselőtársaim is sokszor megmosolyogtak: vonzódásomat a terrorizmus kérdésköréhez bocsánatos hobbinak tekintették. Valóban, visszatekintve, már-már hihetetlennek tűnik, hogy 2012-ben az Iszlám Állam szerveződése és színre lépése még szakmai fórumokon sem került terítékre. Senki sem látott két évre előre. Legalábbis nyilvánosan nem. Biztos voltam benne, hogy a közeli jövő a terrorizmus rémét ilyen vagy amolyan formában, de behozza Európa akkor még más földrajzi térségeknél biztonságosabbnak gondolt világába. Ebben a meggyőződésben erősített kedves barátommal, Hajdú Jánossal való közös gondolkodás is, a Terrorelhárítási Központ megalakulásának idején.

A kívülről érkező ember – a civil – számára azonban a tárgy természete számos ponton megálljt parancsol. A sorompó első pillanattól fogva látható volt: aligha tehettem mást, mint bízam abban, hogy elkötelezettségem a tárgy iránt némileg ellensúlyozhatja a civilségemből adódó korlátokat. Tegyük hozzá azonban, hogy elméleti síkon korántsem olyan áthidalhatatlanul nagy a szakadék a kétféle tudásanyag, a minősített és a nyílt információk világa között, mint a gyakorlatban. Mindazonáltal a frusztráció nem kiküszöbölhető. De enyhíthető – például személyes kapcsolatokon keresztül. Köszönettel tartozom Gilles de Kerchove úrnak, az Európai Unió Terrorellenes Koordinátorának, akinek szemléletli nyitottsága, amellyel a terrorelhárítás feladatát a szűken vett rendvédelmi és titkosszolgálati keretek fölé emelte, komoly inspirációul és bátorításul szolgált a terrorizmus kérdéskörének mélyebb megértéséhez. A kezdetet a Security and Defence Agenda (SDA) Alapítványnak köszönhetem, akik „bedobtak a mélyvízbe” azzal, hogy felkértek előadónak a NATO és a kibervédelem kapcsolatát vizsgáló konferenciára. Ott ismerhettem meg többek között Stewart Bakert, az NSA² korábbi jogi igazgatóját, és a republikánus kormányzás belbiztonsági államtitkárát, aki a demokrata adminisztráció hivatalba lépését követően elhagyta a hivatalát, és a szakértelmét ettől fogva tudományos tevékenységében hasznosította. Egyes szélsőséges és egyoldalú propagandát folytató civil szervezetek álságos és biztonságunkat veszélyeztető szerepét bemutató könyvével az alábbiakban majd részletesen foglalkozom. Az Európai Unió Belbiztonsági Stratégiájának, az EU terrorellenes stratégiájának, a CBRN (vegyi, biológiai, radiológiai és nukleáris) fegyverek elleni védekezés akciótervének és a kritikus infrastruktúrák védelmét szolgáló intézkedések tervezetének néppárti véleményezőjeként számos szakértővel konzultálva sokat tanulhattam tőlük. Hálás vagyok az Europol vezető munkatársainak, akik meghívtak Hágába és egy

egész napos, rendkívül tanulságos prezentációt tartottak nekünk a munkatársaimmal, a terrorelhárítás, a kiberbiztonság és a szervezett bűnözés tárgyában. Köszönettel tartozom azoknak is, közöttük európai hírszerző szervek volt és jelenlegi vezetőinek, akik elfogadták a meghívást az európai hírszerzés jövőjéről rendezett konferenciánkra, és akiknek ott elhangzó előadásait majd a későbbiekben tervezzük itt közreadni magyarul.

„Az az idő, amikor a terrorizmust értelemszerűen úgy különíthettük el, mint valami korlátozott társadalmi jelenséget, amellyel a rendőri erők és a biztonsági szervek elboldogulnak, régen elmúlt...” – a megállapítás a holland terrorelhárítás egyik vezetőjétől származik³. Mivel a terrorizmus minden más bűncselekménytől különbözik abban, hogy egyfelől ideológiai-politikai motivációt követ, másfelől globális, azaz természeténél fogva átnyúlik földrészeken és országhatárokon, ezért a terrorelhárítás sem szabhatja szűkre a maga „műfaji” határait, nem zárhatja magát skatulyába az elemzés és az értékelés terén. Nem véletlen, hogy mostanában sokan szorgalmazzák, hogy a terrorelhárítás az információk feldolgozásába az eddiginél szerveesebben és rugalmasabban vonja be a geopolitika, a társadalomtudományok, a történelem és a lélektan képviselőit és eszköztárát is.

A szemléletváltás igénye vetődött fel már évekkel ezelőtt például Eric Herren, a svájci Különleges Erők volt tagja, a magas kockázatú műveletek új stratégiáinak és taktikáinak a kidolgozója, neves terrorelhárítási szakértő írásában, aki az úgynevezett „think tank”-ek bevonását sürgette a terrorelhárításba: *„A terrorelhárítás egyik legmellőzöttebb eszköze a think tank. Az akadémikus »gondolat-gyárak« abban segítenek, hogy tágabb rálátást nyerjünk a terrorizmus jelenségére. Ők nem részei a mindenkori harctérnek és képesek fókuszba állítani a problémát minden lehető szemszögből és alapállásból. Foglalkozhatnak az aktuális fenyegetésekkel, ráadásul meríthetnek a terrorizmus teljes történetéből. A feladatuk az is, hogy megkíséreljék előre látni a jövőt és »elgondolni az elgondolhatatlant«.* A think tankek munkatársai lehetnek a terrorelhárító közösség volt és jelenlegi tagjai, ugyanúgy mint azok, akik a vízió kialakításához tudnak hozzájárulni. A think tankek tanácsadó és kritikus megfigyelők, akik viszszejelzéssel látják el a terrorelhárítást, előrejelzéseket nyújtanak és partnerei a célorientált egységeknek. Meg kell tanulnunk elfogadni őket mint tanárokat és instruktorkat. Amire szükség van, az a think tankek sikeres hálózata. Valószínűleg ezek a szervezetek az egyedüliek, amelyek lépést tudnak tartani a terroris-

ták hálózatával. A hivatalos kormányzati műveleteket és koordinált stratégiákat gyakran visszafogják hivatalos eljárásokkal, felesleges bürokráciával és politikai érdekekkel. A think tankek lehetővé teszik az online „brainstorming” fórumokat, rendkívül hasznos módon összekapcsolva a szellemi potenciál óriási forrásait a kreatív megoldás-kereséssel. Szükségünk van interdiszciplináris intézményekre, amelyeknek a tevékenysége arra irányul, hogy globális stratégiákat találjanak és részévé váljanak az egésznek. Szükségünk van nemzetközi kompetencia központokra, amelyek sajátos feladatokra összpontosítanak, hozzáadva a maguk interdiszciplináris képességeit a terror elleni harchoz.”⁴

A „think tank” modellje az angolszász világból származik, legrangosabb képviselői eredendően az USA-ban és Nagy-Britanniában jöttek létre, de ma már a világ sok országa rendelkezik ilyen intézetekkel, Ázsiától és Afrikától Dél-Amerikán át Oroszországig és Kelet-Közép Európáig. A „think tank” olyan szellemi műhelyt jelent, amelynek az a küldetése, hogy segítsen áthidalni a szakadékokat – a biztonságkutatás témakörére vetítve – a rendvédelem és a politika, a tudás és a hétköznapi tapasztalat között. Szemben az akadémiai intézetekkel nem, illetve nem elsősorban alapkutatásokat végez (ezért talán csak az „akadémikus” jelző vitatható Herren alapos leírásában), mivel olyan összefüggések feltárására, olyan elképzelések kikristályosítására törekszik, amelyek egyfelől a döntéshozók számára kínálnak stratégiai támpontokat, másfelől pedig elősegítik a szakmai döntések és gyakorlatok társadalmi befogadását. Megjeleníthetik a közgondolkodás számára a rendvédelmi és titkosszolgálati tevékenység elméleti hátterét jelentő kihívásokat és dilemmákat.

A „hídszerepből” és az interdiszciplinaritásból következik az is, hogy számos „think tank”-típusú intézetnek az alapítói és vezetői olyan emberekből kerülnek ki, akik akár rendvédelmi szakemberként, volt politikusként, vezető döntéshozóként vagy alkotó értelmiségiként széles körű tapasztalatokat, jártasságot szereztek, és komoly kapcsolatrendszerrel bírnak a közélet számos területén. Titkosszolgálatok és rendvédelmi szervek volt és jelenlegi munkatársai, szakértői mellett, velük szoros együttműködésben, ott találjuk azoknak a tudományágaknak a képviselőit, akik a nagy társadalmi folyamatok, történelmi és társadalom-lélektani összefüggések síkján képesek hozzáadni a maguk sajátos tudásanyagát például annak a rendkívül összetett és nehezen meghatározható fenyegetésnek a megértéséhez, amelyet modernkori terrorizmusnak nevezünk. Például: a konzervatív Heritage-nek az az alelnöke, aki a biztonságpolitikai területet irányítja, mint elismert nemzetbiztonsági és külpolitikai szakértő, volt kormány-tanácsadó, eredeti végzettségét tekintve tanár, történész és író. Vagy a prágai think tank alapítója és első vezetője, Oldrich Cerny, eredendően irodalom-

tudományból doktorált és mesekönyveket adott ki. Antikommunista érdemei is közrejátszhattak abban, hogy Václav Havel nemzetbiztonsági tanácsadója lett, majd a cseh hírszerzés vezetője. Később ő alapította meg az azóta nemzetközi hírnevet szerző, cseh Biztonságkutató Intézetet. Vagy Charles B. Strozier a John Jay Egyetem neves Terrorizmus Központjának alapító igazgatója, eredendően történész és pszichoanalitikus.

A sikeres „think tank”-ek tevékenysége nem eseti konferenciák rendezésében, és nem is ad hoc televíziós beszélgetésekben merül ki. Küldetésük a folyamatos jelenlét: jelentések készítése, fórumok biztosítása vitákhoz, eszmecserékhez, találkozók, egyeztetések megszervezése, a gyors és színvonalas reagálás a világ aktuális és sokszor váratlan eseményeire. Ez a szemléletváltási igény bátoríthatott bennünket is arra, hogy a Hamvas Intézet kutatási területét megnyissuk a biztonságkutatás felé. A fenti értelemben vett think tank működése persze komoly anyagi forrásokat igényel. A Hamvas Intézet adottságai ezt a fajta komplex építkezést nem teszik lehetővé. Mindazonáltal, a magunk szerény eszközeivel szeretnénk mi is – a biztonsági intézményeken belül működő, értékes szakmai szemlék mellett – hidat teremteni a szakmai tudásanyag és a téma iránt érdeklődők között.

Biztonságkutatással foglalkozó rovatunk bemutatásához, a gondolatmenet teljességének a kedvéért idézek majd néhány olyan szövegrészletet is, amely már a Magyar Időkben megjelent írásomban is szerepelt.

„Gólyalábakon korcsolyázni. Miért nem állíthatjuk meg a holnap terrorizmusát” című könyvében⁵ Stewart A. Baker, aki a 9/11-et megelőző időkben a terror-elhárítás kulcsszereplője volt, meglepően személyes hangvételű és egyben igen olvasmányos könyvet jelentetett meg 2010-ben. Következtetései ma is érvényesek és megfontolandók. Alapjában véve arról a küzdelemlről számol be, amelyet ő maga, és általában a rendvédelem és a terrorelhárítás vívott folyamatosan az emberi jogi és adatvédelmi aggályokat szélsőségességig eltúlzó és olykor kreáló egyes civil szervezetekkel és politikai csoportosulásokkal.

A könyv középpontjában az a dilemma áll, hogy válságos időkben, amikor a terrorizmus fenyegetése közvetlenül jelen van az életünkben, a biztonságunkért dolgozó rendőröknek és titkosszolgáknak milyen mértékig kell tekintettel lennie az adatvédelem és az emberi jogok doktriner és olykor életszerűtlenül túlfeszített sztenderdjeire. Baker alapélménye a 9/11, ami könyvének a megírására is ösztönözte. De a problémakör, amit kibont, ma a migrációs hullám és a

terrorfenyegetettség viharos korszakában is igen tanulságos lehet, mivel a biztonság és az emberi jogok, a biztonság és az adatvédelem lehetséges ütközései, ha más köntösben is, napjainkban is visszaköszönnek. Félreértések elkerülése végett nem árt egyértelműen világossá tenni: az emberi jogi és adatvédelmi garanciákat demokratikus meggyőződésű ember aligha teheti félre, kisebbítetheti vagy becsülheti le. A következőkben csupán arról a – nézetem szerint – torz gyakorlatról lesz szó, amikor politikai frakciók (Európai Parlament), civil szervezetek és sajtóorgánumok túlhajtott, mesterséges és mondvacsinált kifogások garmadával bénítják meg és lehetetlenítik el, akár hosszú évekre, azoknak az eljárásoknak a működőképességét, amelyek kardinális jelentőségűek volnának a terrorellenes küzdelemben és általában a biztonság megerősítésében.

Könyve megjelentetésével Stewart Bakernek várnia kellett, amíg a 9/11 hátterét vizsgáló szenátusi bizottság dokumentumainak a titkosítását feloldották. Abból indul ki, hogy az amerikai gyakorlatban az emberi jogok tiszteletben tartásának egyik legfőbb garanciális eleme, a kilencvenes évek második felétől kezdve az a „fal” („the wall”), amely a bűnügyi nyomozást és a titkosszolgálati tevékenységet, az információszerzés tekintetében, szigorúan elválasztotta egymástól. A lehallgatás például a rendvédelemnél számos korlátozás alá esett, csak meghatározott ideig és kifejezetten indokolt esetben volt lehetséges, míg a hírszerzésnél és az elhárításnál folyamatosan és jóval rugalmasabb keretben működhetett. De átjárhatatlan fallal szembesültek a titkosszolgálatok is, ha azokról az érkezőkről, akik valamilyen szempontból a terrorelhárítás látókörébe kerültek, több adatra lett volna szükségük, mint amelyet maga a vízumkérelem is tartalmazott.

2001 augusztusában minden ügynökség jelzést kapott arról, hogy az al-Kaida két operatív ügynöke érkezett az USA-ba. Az utasforgalmi adatok átadása azonban korántsem ment zökkenőmentesen, elsősorban az Európai Unió nyomása és az említett „fal” erősödése miatt. Az európai utasforgalmi adatokat adatvédelmi aggályok miatt nem lehetett továbbadni a terrorelhárításnak. Baker így fogalmazott: *„A lecke, amit megtanultam a fal létezéséből és 9/11-ből egyszerű volt: az emberi jogok akkori ügyvédei nem tudták, hol kell megállni... Képtelenek voltak látni a vonalat a jogos adatvédelem és azok között az eljárások között, amelyek megbénították erőfeszítéseinket, hogy harcoljunk a terrorizmus ellen... És nem képesek látni ma sem.”* A terrorelhárítás rémálmát jelentik azok az újsütetű elkövetők („clean skins”), akik még nem tűntek fel a radarokon és a nyilvántartásokban. De többségükről a finomabb és mélyrehatóbb felderítés és elemzés kimutathatja azokat a kapcsolódási pontokat, amelyek felfednék, hogy valójában kockázatos beutazók. A PNR (Passenger Name Record) programot,

azaz a repülőjegy vásárlásakor keletkező utasforgalmi adatok rögzítéséről és átadásáról szóló megállapodást, Európa, az Egyesült Államok és Kanada között, sok-sok éven keresztül sem sikerült tető alá hozni, illetve véglegesíteni. Számos véres merénylet kellett még ahhoz, hogy nagy nehezen és nyögve-nyelősen sikerüljön. A megegyezések már abban az öt évben is rendre kudarcot vallottak, szétestek, amíg az Európai Parlament belbiztonsággal foglalkozó tagjaként magam is részese voltam annak a csatának, amit elsősorban a Parlament balliberális oldalával, főként annak bizonyos neoanarchista csoportjaival és hangadóival kellett folytatni azért, hogy ne próbálják megghiúsítani, hajánál fogva előrángatott érvekkel fejre állítani a kialakuló konszenzust.

Mohamed al-Kahtani 2001 nyarán Londonból megérkezik az orlandói repülőtérre. Az ellenőrzéshez lép – közben Mohammed Atta, a 9/11-et végrehajtó sejt vezetője a túloldalon várja és éppen az al-Kaida dubaji emberével beszélget eldobható telefonon. Al-Kahtani üresen hagyja a kitöltendő rovatokat, és úgy tesz, mint aki egy szót sem ért angolul. Ez gyanús lesz, mivel az első olyan szaúdi betutató, aki elemi szinten sem beszél az angolt. Alaposabb kikérdezésre küldik a biztonsági tiszthez, José Meléndez-Pérezhez, aki megérdemli, hogy megörökítsük a nevét – közvetve neki köszönhető, hogy az egyik repülőgépet nem sikerült a terroristáknak a Capitoliumba vezetni. Beviszi al-Kahtanit a kihallgatósobába, tolmács segítségével kérdezi ki. – Miért nincs jegye a visszaútra? Al-Kahtani válasz helyett dühödten bemutat neki. – Kihez jött, meddig marad? Minden válasza zavarosnak és hiteltelennek tűnik. Agresszív viselkedése pedig szokatlan. – Ki foglalta a hotelt, ahol megszáll? – Egy barát. – Mi a telefonszáma? – Nem a maga dolga! Semmi köze hozzá! – veti oda a terrorista a tolmácson keresztül. A kikérdezés már egy órája tart, a szaúdi viselkedése és ellenségessége irracionális. Itt következik az első olyan lépés, ami a biztonsági tiszt kiváló érzékét dicséri. Arra gondol, hogy a másik viselkedése talán egyáltalán nem az, aminek látszik. Nem egy kellemetlen, de veszélytelen „bunkó” természetes viselkedése, hanem a nagy bárdolatlanság és tudatlanság nem más, mint egy kiképzett ember megtervezett vonalvezetése, elhárítási taktikája. Az iratai rendben vannak, a csomagjában nincs semmi gyanús. A biztonsági tiszt azonban a megérzésére hallgat, nem pedig, tegyük fel, a korgó gyomrára. A főnökéhez fordul. Ha nem szaúdi volna, egyszerűbb volna minden, de nekik Miami-ban és Orlando-ban is kivételes bánásmód jár, máskülönben rögtön vádaskodnak, rasszizmust kiáltanak, ami üzleti szempontból sem kívánatos. Meléndez-Pérez azonban – ez a második elismerésreméltó mozzanat – nem veti alá az ösztöneit a politikai elvárásnak. Nem abban az értelemben, hogy parancsot szegne, hanem addig gyözködi a főnökét, aki fél, amíg a főnök magasabbra megy. A biztonsági igazgatóhoz, aki engedélyezi az

újabb kihallgatást azzal, hogy ha ismét nem hajlandó normálisan kommunikálni, visszaküldhetik. Így is történik. Al-Kathani ekkor jéghidegen, hibátlan angolsággal közli: – Visszajövök még! Szeptember 11-én azért tudták a hős utasok a földre vinni a 93-as járatot, mert az öt főből egy hiányzott. Al-Kathanit egyébként egy évvel később elfogták Afganisztánban. Az elkövetők összes adata rendelkezésre állt privát számítógépes-rendszerekben. Ha a repülőjegy-foglalások adatbázisa az elhárítás számára hozzáférhető lett volna, kitűnik, hogy hárman és Atta azonos címet használtak, másik három terrorista ugyanazt a Frequent Flyer számot adta meg, öten pedig ugyanazt a telefonszámot, mint Mohammed Atta. A 19 merénylőből 11 azonosítható lett volna.

Ki érkezik? Kinek nem kellene jönnie? Honnan tudjuk, hogy ki kicsoda? Valóban ő-e az, akinek a neve az útlevelel szerepel? Az utasforgalmi adatok átadása a terrorelhárításnak felfedhette volna a rejtett kapcsolódási pontokat az utasok között. Érdemes szó szerint idézni Baker visszaemlékezésének egy részletét szenátusi meghallgatásából. Az őt kérdező tisztviselő ezzel nyitott: „»...bátrak azok, akik éberén védik alkotmányos és emberi jogainkat a túlkapás ellen nemzeti válsághelyzet idején... annak a tükrében, hogy mi a népszerű elvárás«... Bátrak? Itt lett elegem.” Majd: „Nekem más a felfogásom a bátorságról... Nem hinném, hogy különösebb bátorság kell ebben a városban ahhoz, hogy valaki egyetértsen a New York Timesszal.” A biztonságért felelős emberek még 9/11 után is állandó nyomás alatt dolgoztak és hecckampányok céltábláivá váltak. „Tiszteletben tartani Oszama bin Laden emberi jogait azokkal a csúnya lehallgatásokkal szemben, kicsit sokba került a végén” – írja Stewart Baker, hozzátéve, hogy amikor a legnagyobb szükség lett volna az információcserére, a „fal” akkor volt a legmagasabb.

Nem hinném, hogy személyiségi jogaink védelmében kardinális jelentőségű lett volna mondjuk az a kérdés – noha hosszú, parttalan viták tárgya volt –, hogy a repülőgép indulása előtt hány órával vagy nappal korábban kérhet le adatokat a terrorelhárítás. Talán megnyugtató lehet, ha a korlátlan hozzáférés helyett megtörténik a behatárolás – kivéve akkor, ha egy konkrét esetben éppen ezen múlhat százak élete. Vagy: egyik ország sem férhet hozzá a másik olyan szenzitív adataihoz, mint mondjuk az egészségi állapot. De mi történjen akkor, ha olyan információ fut be a terrorelhárításhoz, hogy egy repülőgépen érkező, tolószékes vagy műlábú merénylő készül robbantásra mondjuk egy karácsonyi vásáron? Első hallásra akár képtelennek tűnhet... De az elmúlt hónapokban, valószínűleg a veszteségek hatására, propagandavideóiban az ISIS a szokásos fiatal harcosok helyett kifejezetten idős embereket mutat be, öngyilkos merényletre készülve. Az egyikben például, amelyet 2017. április 9-én töltek fel, be-

épített bombával felszerelt tolószékben ülő öregembert emelnek magasba és ünnepelnek harcostársai.⁶

Késhegyig menő csaták zajlottak az Európai Parlamentben például az úgynevezett profilkészítés megengedhetőségéről. Tegyük fel, a terrorelhárítás tudomására jut, hogy három dzsihadista-gyanús, harmincas éveiben járó, valószínűleg egy sejtéhez tartozó, de nem együtt utazó, közel-keleti származású férfi érkezik légi úton a következő két hétben Amszterdamba és megy tovább Berlinbe. Az azonosításukhoz kétségtelenül a profil alapján történő szűréssel lehet közelebb jutni. De az is kétségtelen, hogy ezzel a „merítéssel” radarra kerülhetnek olyan utasok is, akik a profilnak megfelelnek, de tökéletesen ártatlanok. A rendvédelem mindig vékony jégen jár, vagy ahogyan Stewart Baker mondja metaforikusan, gólyalábakon korcsolyázik, amikor adatvédelmi és személyiség-jogi dilemmával szembesül. Hibátlan megoldás nincsen.

A kérdés az: mi mit ér meg?

A terrorizmus finanszírozását felderítő egyik legfontosabb eszköz a nemzetközi banki tranzakciók nyomon követése, a Terrorist Finance Tracking Program (TFTP). Baker is foglalkozik azzal – megtapasztalhattam magam is –, milyen megveszekedett módon szálltak harcba a megállapodás ellen ismét ugyanazok a politikai csoportok, civil szervezetek és közvélemény-formálók. Az Európai Parlamentben ugyanaz az évekig tartó politikai cirkusz zajlott körülötte, mint amiről Baker is írt a könyvében, beszámolva a brüsszeli bürokratákkal folytatott szélmalomharcairól. Magam is jól emlékszem az Európai Bizottság fő tárgyalójára, Jonathan Faullra, a faarcú, szfinxmosolyú euro-bürokratára, aki ragaszkodott a szigorúan zárt üléshez, amelyen azután a kérdéseinkre cirka annyit válaszolt, hogy süt a nap vagy esik az eső. *„Az európaiak tüzeltek először a nemzetközi adatvédelmi háborúban – abban a háborúban, amelyben ezeknek az országoknak egy oldalon kellett volna állniuk.”* A háború azzal indult, hogy *„2006 júniusában a New York Times nyilvánvalóan elhatározta, hogy a programnak botrányba kell fulladnia...”*. És hogy, hogy nem, őszre már, teszi hozzá Baker, a brüsszeli bürokraták is előálltak azzal, hogy a TFTP-megállapodás adatvédelmi törvényeket sértene. Annyiban árnyalnám szívem szerint a képet – ami egyébként az idézetekből is következik –, hogy nem általában az európaiak és az amerikaiak álltak itt egymással szemben, hanem mind az Európai Parlamentben és az Európai Bizottságban, mind az USA-ban ugyanazok az ultrabal(?), neo-anarchista(?), akcionista(?) csoportok és véleményformálók intéztek támadást azok ellen, akik az élethez és a biztonsághoz fűződő jogot nem gondolták kevésbé sérthetetlennek és méltányolandónak, mint a személyes adatok védelméhez fűződő garanciákat.

Az auditáló cég, a Swift (Society for Worldwide Interbank Financial Telecommunication) bankok ezreinek nemzetközi pénzügyi tranzakcióit regisztrálja, mintegy kétszáz országban. A teljes adatbázis két helyen található meg: Belgiumban és az USA-ban, biztonságos szervereken. Felhasználásuk célhoz kötött: csak és kizárólag a terrorelhárítás számára hozzáférhetőek, konkrét gyanúval összefüggésben, más nyomozások számára nem. Az adathalászat tiltott. A felhasználást minden esetben szigorúan dokumentálni kell: a keresés dátumát és a kereső nevét mindig rögzítik. Az adatok tárolásának az időtartama is meghatározott. Köztiszteltben álló francia bírót jelölt ki az EU, hogy ellenőrizze, az USA betartja-e az adatvédelmi szabályokat. Jean-Louis Bruguière bíró 2008-as jelentésében biztonságosnak ítélte az adatvédelmi garanciákat, és egyben megállapította, hogy a TFTP-nek a megghiúsulása igen komoly biztonsági rést jelentene, mivel hozzáadott értéke a terrorelhárításhoz rendkívül magas. De hiába. Kezdődött minden előlről. 2010-ben az Európai Parlament elvetette az egész megállapodást és irányítottan tűnő sajtóhadjárat indult az egész TFTP program ellen. Noha nélkülözhetetlennek bizonyult mind a megelőzés, mind az utólagos nyomozás tekintetében. Néhány példa, ahol a merénylet előkészítése, a kivitelezéséhez szükséges összegek továbbításán keresztül a TFTP segítségével nyomon követhető lett volna: Bali (2002), Madrid (2004), Mumbai (2008).

92

Komolyan gondolható-e, hogy akár egy amerikai, akár egy európai titkosszolgálat ne tudna másképp hozzáférni valakinek a kártyaforgalmához – és most vegyük csupán az indokolt és törvényes verziót –, mint a szigorú garanciális szűrőkön átfutó Swift-adatokon keresztül? Arról nem is beszélve, hogy bilaterálisan akár gördülékenyebben is működhet az adatátadás – anélkül a többlet nélkül, amit a multilaterális együttműködés adhat hozzá a felderítés gyorsaságához és sikeréhez. Jól tudhatták ezt azok is, akik a legharsányabban támadták a megegyezést – de nem vettek róla tudomást. Ebből is világossá válhatott a tárgyilagos szemlélő számára, hogy voltaképpen nem szakmai és etikai érvek ütközéséről, hanem elsősorban ideológiai harcról és politikai térfoglalásról szólt az Európai Parlamentben az egész „Big Brother-para”, a nagy emberi jogi és adatvédelmi show.

Sokat gondolkodtam akkoriban azon, miből fakadhat az az ádáz törekvés, amely – nem csupán a PNR és a TFTP vonatkozásában – az európai terrorelhárítás gyengítésére irányult. Szavazatszerzési eszköz volna csupán, ami az emberek intézményekkel és erőszakszervezetekkel szembeni bizalmatlanságára, ellenérzésére épít? Vagy belejátszik az is, hogy a szervezett terrorizmus a Vörös Brigádok óta az ultrabaloldali ideológiák eszmetörténetéhez tartozik, és ez az ideológiai vonzódás valahogyan, áttételesen máig tovább él abban a mitikus

többlettel felruházott harcban, amelyet ezek a csoportok az állami és különösen a rendvédelmi intézményekkel vívnak? Kétségtelen, hogy a nyugati baloldal vezető nemzedékének számos szereplője a hatvanas-hetvenes évek radikálisai és vörös brigádosi közül keveredett ki... és némelyikük még ma is komoly közéleti szerepet játszik. Vagy Stewart Bakernek volna igaza, aki úgy gondolja, hogy Európa azt a gyengeséget, amit sok más területen elszenved, az adatvédelem és az emberi jogok zászlóvivőjének a szerepével kívánja pótolni vagy ellensúlyozni? Vagy más szóval, katonai erő, az úgynevezett *hard power* híján legfőbbképpen az emberi jogok globális képviselőjéből szeretné a maga *soft power*-jét felépíteni? Napjainkban, amikor a tömeges migráció ismét fókuszba állítja az emberi jogok és a biztonsági garanciák lehetséges ellentmondásait, nehéz volna nem észrevenni, hogy a terrorizmus rejtett vagy közvetett támogatásának létezik egy olyan „szürke” zónája, ahol olyan emberek és szervezetek mozognak, akik bár maguk valószínűleg soha nem támadnának senkire, elítélik az erőszakot, ha megtörtént egy merénylet, őszintén megrendülnek, de közben – ha tudnak róla, ha nem – egyengetik a terepet terrorista szervezetek számára (belépési pontokat kínálnak, célkeresztbe helyezik a terrorelhárítás eszközeit, ernyőszervezetként működnek, esetleg politikai támogatást nyújtanak terrorfinanszírozó államoknak). A szolidaritás önmagában véve nemes és becsülendő gesztusa sokszor csupán „fedőtörténetül” szolgál (még ha közben valóban segítenek is rászorulókon). A lehető legegyszerűbben fogalmazva: a jó és a rossz itt már-már átláthatatlanul összefonódhat. De mégis célszerű szétválasztani. Migrációs példával élve: nem mosható össze az, aki őszinte szándékkal visz ruhát vagy élelmet elgyötört migránsoknak azzal, aki közben a határok semmibe vételére és a határvédelem kijátszására bátorít.

A tények tisztelete és az összefüggések megértése kínálja itt is – mint mindenütt – a legjobb iránytűt.

A biztonságról higgadtan és felelősen gondolkodó ember nem föltételezi, hogy minden muszlim és minden menekült potenciális terrorista. De azt sem rejtheti véka alá, hogy önpusztítónak és életveszélyesnek tartja azt a korlátlan és alapjában véve ellenőrizetlen befogadást ösztönző felfogást, amelyik nem hajlandó szembenézni a migrációs hullám és a terrorizmus valóságos összefüggéseivel. Aki szigorúbb határbiztosítást, és általában véve tudatosabb és tervezettebb védelmi rendszer alkalmazását sürgeti, könnyen szembetalálja magát a váddal, vagy legalábbis a gyanúval, hogy részvétlen vagy netán iszlámgyűlölő.

Ezért nem könnyű tárgyyszerűen, a kötelező neo-anarchista mantra felmondása nélkül ezekről a kérdésekről beszélni.

Ely Karmon, a Nemzetközi Terozrelhárítási Intézet (International Institute For Counter-Terrorism) vezető kutatója írt arról 2016 augusztusában az „*Európa lassanként ráébred az iszlamista terrorizmusra*” című tanulmányában⁷, hogy az európaiak elvesztegettek két vagy három értékes esztendőt, hogy felkészüljenek a hatványozottan növekvő dzsihadista fenyegetésre, és azoknak a menekülteknek a beáramlására, akiknek egy része közvetlen veszélyt jelent. Az európai városokban elkövetett súlyos merényletek hátterében a határbiztosítás hiányán és a hírszerzési együttműködés zavarain kívül az a magatartás áll, amelyet Karmon tévesen értelmezett politikai korrektségnek nevez. Az európai politikai vezetők nem ébredtek fel időben, későn vették észre a Szíriába és Irakba utazó harcosok folyamát, és amikor igen, akkor sem jött létre európai szintű koordináció. A brüsszeli merényletek hátterét elemezve kitér arra, hogy más mulasztások mellett, szerepet játszott az is, hogy Abdeslam⁸ elfogása miatt az elkövetők a tervezés végső fázisból gyorsíthatták fel a végrehajtást, miközben a terrorista kihallgatása késlekedett, nem egy „ketyegő bombának” megfelelő volt. Valóban, józan ésszel nehezen indokolható, hogy bárminemű politikai korrektség jegyében egy tömeggyilkos kihallgatását a sebesülése miatt elnapolják.

Találón szellemes szójátékkal nevezi napjaink terrorizmusát Alain Bauer, a párizsi CNAM Kriminológiai Tanszékének a vezetője – az UFO, vagyis az „Unidentified Flying Object” mintájára – „Unidentified Fighting Object”-nek⁹. Egyre vitathatóbb például, hogy az úgynevezett magányos farkasok valóban magányosan tervezik-e meg a tetteiket, vagy csupán olyan esetekről van szó, amelyekben nem sikerül feltárni és azonosítani azokat a legalábbis virtuálisan létező kapcsolatokat, amelyekből a merénylet elkövetéséhez szükséges lelki, indulati és gyakorlati muníciót merítik. A jövő képernyőjén valószínűleg azoknak a közvetítőknak, segítőknak, börtönviselt veteránoknak és kivitelezőknek a rejtett hálózata kerül az érdeklődés középpontjába, akik kommunikációs és logisztikai hidat alkotnak a magányosnak látszó elkövetők és az ISIS szíriai és iraki parancsnokai, illetve külső műveleti egységei között.

De a másik oldalon, az ISIS-szel szembeni koalíciós erők oldalán sincs könnyű dolga a nyugati hatalmaknak, ha azonosítani szeretnék, valójában kikre és miben számíthatnak nem csupán az Iszlám Állam elleni harcban, hanem a bukásuk utáni állapot vonatkozásában. Scott Atran antropológus, a John Jay Egyetem Terrorizmuskutató Központjának készített rendkívül alapos, „*Frontvonalban az ISIS ellen: Ki harcol, Ki nem és Miért*” című beszámolójában¹⁰ bemutatja

azt a már-már azonosíthatatlanul tarka és ellentmondásos kapcsolati hálót, szövevényes erőteret, amelyben az Iszlám Állam elleni helyi szövetségek folyton belső ellentétek, kettős játékok, belháborúk, intrikák, rivalizálások, átpártolások áldozatává válnak. Ez a „láttelel” előrevetíti, mire számíthat a világ a térségben az ISIS mai formájának megsemmisülése, területeinek elvesztése után. A fenyegetés nem szűnik meg, csak alakot vált. Egyre több jel mutat az al-Kaida megerősödésére és a két terrorszervezet közötti kapcsolatok rendezésének a szándékára is. Céljaik és ideológiájuk, elitista és populista habitusuk különbsége dacára, az ISIS, ha rákényszerül, mérsékeltebben viszonyulhat majd a szélsőséges iszlám világ más csoportosulásaihoz. Az al-Kaida megerősödéséről, és az ISIS-szel való kapcsolatában várható változásról többen is írtak az elmúlt hónapokban. A CTC Sentinelben, az Amerikai Katonai Akadémia Terrorelhárító Központjának a szakfolyóiratában például 2016 végén Bruce Hoffman neves biztonságkutató fejti ki igen meggyőzően¹¹, hogy az al-Kaida szép csendben hogyan építi újjá magát és vonja össze a forrásait. Fő telephelye Szaúd-Arábia, de Szíria következik a listán. Ráadásul al-Bagdadi¹² kiesésével, netán halálával a fő személyi ellentét is megoldódott a két vezetés között.

A jövő trendjeit vizsgálva a képzetlen muszlim tömegek beilleszkedési válságai és radikalizálhatósága mellett tekintetbe kell venni az Internet, és főként azoknak a titkosító alkalmazásoknak (Telegram, WhatsApp stb.) a korlátlan szabadságát, amelyek az európai terrortámadások szinte mindegyikében biztosították a felderíthetetlen kapcsolatot az elkövetők és segítők és a szíriai vagy iraki vezetés között.

Európa szempontjából azonban a legnagyobb veszélyt minden bizonynyal a visszaáramlás jelenti. A számadatok a különböző adatbázisokban némileg eltérők, de 2015 végéig mintegy harminc-negyvenezer ember utazott Szíriába és Irakba, nyolcvan-száz országból, hogy az ISIS-hez és más szafista erőszakszervezetekhez csatlakozzék. Hoffman is hangsúlyozza, hogy a Poszt-Kalifátus permanens nemzetközi fenyegetést jelent majd, mivel sikerrel létrehozott egy külső műveleti hálózatot Európában, amely egészen a párizsi merényletig észrevétlen maradt. Az ISIS titkosszolgálati egysége, amely a külső műveletek irányítója, az Amn al-Kharji, operatív embereinek százait juttatta már be az Európai Unióba. Nem keveseket hamis identitással, a migrációs hullámon keresztül. Ely Karmon másik, „*A Kalifátus bukása: Hogyan tovább ISIS?*” című írásában¹³ a brit MI6 vezetőjét idézi, aki úgy véli, magasan szervezett külső támadások forgatókönyve áll készen, amelyeknek a megvalósításához az irányítóknak nem kell Európába érkeznie. Valószínűsíthető, hogy az ISIS összeomlásával a Nyugatot fenyegető veszély

megnő. Matt A. Mayer, az Amerikai Vállalkozásfejlesztési Intézet (American Enterprise Institute) vendégtanára, korábban vezető beosztású belbiztonsági tiszt, arról ír, hogy a terrorizmus elleni harcban a rádióelektronikai hírszerzés (SIGINT) már nem lesz elegendő és elsődleges, így ismét előtérbe kell helyezni és megerősíteni az emberi hírszerzés (HUMINT) lehetőségeit. „Az ISIS meg fogja támadni Európát és Amerikát, hogy bizonyítsa életképességét, helyreállítsa a hatalmát és megerősítse a brandjét.”¹⁴ Az EUROPOL éves értékelése szerint is arra kell számítani, hogy ha az ISIS jelentős területi veszteséget szenved Irakban és Szíriában, harcosok sokasága szivárog vissza, felhasználva családi kapcsolataikat, egy részük speciális küldetéssel. Bár mindenekelőtt az Iszlám Állam megsemmisítése lehet a legfontosabb lépés ahhoz, hogy a migrációs hullám csillapuljon, és a fejlett világ nekikezdjen annak, hogy a migrációt kiváltó tényezőket a maguk földrajzi helyén kezelje, addig azonban olyan időszak következik, amely fokozott veszélyekkel jár.

Boaz Ganor, a Nemzetközi Terrorelhárítási Intézet vezetője és a terrorizmus egyik legkiválóbb szakértője az új amerikai elnök terrorellenes politikája előtt álló lehetőségeket, forgatókönyveket elemezve¹⁵ abból indul ki, hogy minden terrorellenes stratégiának két változót kell célbavennie: a *motivációt* és az *operatív képességet*. A hatékony terrorelhárítási stratégia egyfelől mérsékelni szeretné a terrorizmust kiváltó motivációkat, másfelől csökkenteni a terroristák műveleti képességeit. Csupán e két változó megfelelő párosítása és az ellenük való párhuzamos, koordinált küzdelem kényszerítheti térdre a terrorizmust, illetve redukálhatja a támadások számát. Ezt persze könnyebb kijelenteni, mint megvalósítani. Szükségszerű belső ellentmondás feszül ugyanis a két párhuzamos célkitűzés között: minél hatékonyabbak a terrorista szervezetek műveleti képességeinek a csökkentésére tett erőfeszítések (célzott akciók az „időzített bombák” hatástalanítására, letartóztatások és eljárások a terroristák ellen, a terrorista szervezetek fegyverkészleteinek a megsemmisítése vagy a terrorista pénzforrások lefoglalása), a terroristák és követők annál elszántabban keresik a visszacsapás lehetőségét és újabb támadásokkal akarják bizonyítani, hogy a terrorelhárítás hiábavaló. Ez a terrorelhárítás „bumeráng-hatása”. A politikai döntéshozók azonban ritkán vállalják fel mind a két célkitűzést azonos súllyal. Ezért, a globális és lokális terrorellenes harc egyik fő kihívása, hogy megtaláljuk és fenntartsuk azt a kényes egyensúlyt, amely lehetővé teszi a terrorista motivációk és képességek szimultán kezelését. Magyarországon a terrorista műveleti képességek felderítése és az esetleges támadások megelőzése érdekében jött létre, az európai mintának és elvárásnak megfelelően, a Terrorelhárítási Központ. A motivációk feltárása és terjedésük visszaszorítása terén tett jelentős

lépés, hogy a Nemzeti Közszolgálati Egyetem Nemzetbiztonsági Intézetében megalakult a radikalizáció visszaszorításáért küzdő munkacsoport.

A tömeges migráció kezelésében világosan tetten érhető az egyes tagországok gyökeresen eltérő stratégiai kultúrája.

A *stratégiai kultúra* fogalma eredetileg a hidegháborús korszakban született, a hetvenes és nyolcvanas években, amikor az amerikai elemzők azzal szembesültek, hogy nem képesek biztonságosan kiszámítani és előre jelezni a szovjetek elrettentő lépéseit és reakciót. A tévedés rendre abból fakadt, hogy magukból indultak ki: nem vették kellően figyelembe, hogy az ellenfél nem föltétlenül ugyanazt teszi hasonló helyzetben, mint amit ők maguk tennének, mivel történelme, hagyományai, viselkedésmintái, értékvilága, jelképei mást diktálnak, másra ösztönzik. Ezek a kudarcok vezettek el ahhoz a felismeréshez, hogy a biztonságpolitikában nem számolhatunk egységes viselkedési és stratégiai sztenderdekkel, mivel mindegyik ország a maga sajátos módján értelmezi és reagálja le a nemzetközi eseményeket és a biztonsági kihívásokat. A stratégiai kultúra fogalma, legszélesebb értelemben, a céloknak és eszközöknek azt az együttesét jelenti, illetve azokat a prioritásokat, amelyek megszabják, hogy egy-egy ország – vagy akár egy földrajzi térség vagy egy-egy intézmény –, milyen elvek mentén alakítja ki a maga biztonsági eszköztárát, hogyan használja a diplomácia és az erő lehetőségeit, illetve hogyan teremt egyensúlyt a kettő között.

A stratégiai kultúra fogalmának a bővületében azonban a biztonságpolitikai gondolkodás egy idő után átlendült a ló túloldalára: az elmélet maga alá gyűrte a valóságot, és sokak szerint *kognitív zárlatot* eredményezett. A stratégiai kultúra fogalma berobbant a hírszerzési-titkosszolgálati gondolkodásba is. Valóban, az információk gyűjtésében és elemzésében – legyen szó akár hírszerzésről vagy elhárításról – számolni kell a stratégiai kultúrák különbözőségeivel. Tanulmányok sora foglalkozik azzal, hogy a hírszerzői közösségek olykor drámaian különböző következtetéseket vonnak le külföldi titkosszolgálatokról. A kognitív zárlat a hírszerzésben és az elhárításban ugyanolyan súlyos tévedésekhez vezethet, mint annak idején a védelempolitikában.

A stratégiai kultúra mibenléte egyébként az érdeklődés előterébe került az Egyesült Államokban is – a 2017-es elnökválasztást követően. Megjelent tanulmányában¹⁶ például John E. McLaughlin, aki George W. Bush elnöksége idején a CIA igazgatóhelyettese volt, abból indul ki, hogy az új amerikai kor-

mány olyan átalakuló világgal és stratégiai összefüggésekkel találkozik, amelyek megkívánják feladatainak teljes újragondolását. Következtetései a mi számunkra is megfontolandók. Az új amerikai adminisztrációnak is szembesülnie kell az „aszimmetrikus hadviseléssel”, a terrorizmussal, amelynek a hatalomelméletében semmi új nincs, újak azok a technológiák, amelyekkel romboló erőre tesz szert. (Például a fémdetektoros bombák vagy CBRN fegyverek előállítása és az információs-kommunikációs eszköztár.) Biztonsági stratégiájának a kialakításában a másik alapvető kihívást az jelenti, hogy a világban új *erőközpontok* jöttek létre, az erő-egyensúly régi pillérei repedeznek, az értékrendek hierarchiája megbomlóban van. Brazília, Oroszország, India, Kína és Dél-Afrika növekvő szerepének a tükrében súlytalanodnak az USA eddigi szövetségi kapcsolatai, mondjuk a G8-ak. Új kapcsolatokat és koalíciókat kell kötni, mivel még a világ vezető nagyhatalma sem tud többé a régi módon hatást gyakorolni másokra. Ebben a régi és új erőközpontok sajátos mozgásán és versenyén formálódó világban a lélektani hadviselés, az információs és dezinformációs műveletek, fedett akciók, speciális megtévesztő műveletek olyan újfajta alkalmazására kell számítani, amelyeknek a kivédésére a titkosszolgálatoknak fel kell készülniük. Gondolhatunk itt az úgynevezett nem-lineáris hadviselés (NLV) fenyegetéseire, és ezen belül is elsősorban talán a lélektani hadviselés (PSYOP) jelenségkörére.

„A racionalitásnak nincs általános érvényű modellje, és ami racionális az egyik ország szemében, irracionális lehet a másikéban.” Ha az ember nem akar beleveszni az akadémikus elemzések rengetegébe, Vasilis Margarasnak, az európai integráció és biztonságpolitika kutatójának fenti meghatározását¹⁷ nyugodtan elfogadhatja. Margaras azt a kérdést vetette fel még 2004-ben, vajon az Európai Unió rendelkezik-e közös és egységes stratégiai kultúrával? Ma, a népvándorlás és az európai tehetetlenség korszakában a kérdés: szónoki. Joggal állapítja meg, hogy jelentős különbség van az EU egész koncepciója és a koncepció keretétől szolgáló tagállami kultúrák között, és oda jut, hogy az EU önálló stratégiai kultúrája gyenge, embrionális állapotú. Ma joggal feltehető a kérdés: képes lesz-e egyáltalán, belátható időn belül, egy közös célokra és értékekre nyugvó, cselekvőképes, önmaga megvédésére képes közös stratégiai kultúra kialakítására?

Az európai baloldal, és részben a mérsékelt jobboldal elitje is, sok esetben a politikai korrektség túlhajtásából és téves felfogásából fakadólag nem támogatja a biztonsági stratégia következetes végrehajtását. Magyarország kormánya, az állam szuverenitásának a védelmére és a nemzet biztonságának a garantálására építi stratégiai kultúráját. A szuverenitás azonban a biztonságpolitikában

korántsem bezárkózást vagy elkülönülést jelent, hanem akkor lehet eredményes, ha a nemzet érdekeit, céljait, értékeit, hagyományait, kultúráját képes összehangolni a fenyegetések globalitásából fakadó együttműködési kívánalmakkal. Az átrendeződő világban önálló stratégiai kultúránk kidolgozása, szuverenitásunk, szövetségi rendszerünk és a szövetségi rendszerünkön kívül kiépítendő kapcsolataink értékalapú rendszerbe foglalása: ez lehet a következő évek legfontosabb biztonságpolitikai feladata.

JEGYZETEK

- 1 Eric Herren: *Countering Future Terrorism*; International Institute For Counter-Terrorism, 2005. Fordítás Hankiss Ágnes.
- 2 National Security Agency, magyarul Nemzetbiztonsági Ügynökség
- 3 A holland titkosszolgálat jelentéséből. *Fusion Centres Throughout Europe, Belgian Standing Committee* (ed), Intersentia, 2010. „Netherland. The Expertise and Analysis Department of the National Coordinator for Counter-terrorism”. Fordítás Hankiss Ágnes.
- 4 Eric Herren: *Countering Future Terrorism*; International Institute For Counter-Terrorism, 2005. Fordítás Hankiss Ágnes.
- 5 Stewart A. Baker: *Skating on stilts. Why we aren't stopping tomorrow's terrorism?*, Hoover Institute Press, 2010. Fordítás Hankiss Ágnes.
- 6 John Horgan, Mia Bloom, Chelsea Daymon, Wojciech Kaczkowski, Hicham Tiflati: *A New Age of Terror? Older Fighters in the Caliphate*, CTC Sentinel, 2017.
- 7 Ely Karmon: *Europe, Slowly Waking Up to Islamist Terror*; International Institute For Counter-Terrorism, 2016. <https://www.ict.org.il/Article/1754/europe-slowly-waking-up-to-islamist-terror>
- 8 Salah Abdeslam (1989-) belga születésű francia terrorista.
- 9 Alain Bauer: *Who Is The Enemy? Terrorism As An Unidentified Fighting Object*; International Institute For Counter-Terrorism, 2016. <https://www.ict.org.il/Article/1774/who-is-the-enemy-terrorism-as-an-unidentified-fighting-object>
- 10 Scot Atran: *On the Front Line Against ISIS: Who Fights, Who Doesn't, and Why*; International Institute For Counter-Terrorism, 2016. <http://www.thedailybeast.com/articles/2016/04/19/on-the-front-line-against-isis-who-fights-who-doesn-t-and-why>
- 11 Bruce Hoffman: *The Global Terror Threat and Counterterrorism Challenges Facing the Next Administration*; CTC Sentinel, 2016. <https://www.ctc.usma.edu/posts/the-global-terror-threat-and-counterterrorism-challenges-facing-the-next-administration>
- 12 Abu Bakr al-Bagdadi (1971-) iraki származású terrorista, 2015 márciusában egy amerikai légitámadásban súlyos sérülést szenvedett.
- 13 Ely Karmon: *The Demise of the Caliphate: Quo Vadis ISIS?*; International Institute For Counter-Terrorism, 2016. <https://www.ict.org.il/Article/1878/the-demise-of-the-caliphate-quo-vadis-isis>
- 14 Matt A. Mayer: *Enhanced Human Intelligence is Key to Defeating Terrorists*; American Enterprise Institute, 2016.
- 15 Boaz Ganor: *A New Counter-Terrorism Doctrine for President Trump*; International Institute For Counter-Terrorism, 2016. <https://www.ict.org.il/Article/1909/a-new-counter-terrorism-doctrine-for-president-trump>
- 16 John E. McLaughlin: *US Strategy and Strategic Culture from 2017*; <http://globalbrief.ca/blog/2016/02/19/american-strategy-and-strategic-culture-next-administration/>
- 17 Vasilis Margaras: *Strategic culture: a reliable tool of analysis for EU security developments?*; European Foreign Policy Conference, London, 2004.

A Távol-Kelet terror- szempontú biztonsági kockázatai

A Távol-Kelet¹ relevanciája mind fontosabbá válik a globális világ mindennapi folyamatainak megértésére törekvő elemzések során. Ezeknek az írásoknak azonban a döntő többsége elsősorban a gazdasági aspektusokat helyezi az előtérbe, miközben nagyrészt mellőzik a biztonságpolitika dimenzióját. A biztonságpolitika ugyanakkor mára olyan interdiszciplináris tudományággá vált,² amely lehetőséget teremt az egyes részterületek önálló feldolgozására és értelmezésére is. Ilyen speciális szakterületnek minősül a terror szempontjainak kiemelése is, amely a nemzetközi folyamatok eredményeként mind nagyobb és nagyobb szerepet hasít ki magának a biztonságpolitikai elemzések sorából.

A távol-keleti államok terrorviszonyai azonban – annak ellenére, hogy a térség globális jelentősége mind meghatározóbb – nem tartoznak az európai közérdeklődés centrumába, sőt tulajdonképpen a szakterület kutatói is viszonylag kevés figyelmet szentelnek a feltárására. Ugyanakkor látni kell, hogy a térség, bár ebből a szempontból méltatlanul mellőzik, az adatok alapján mégis a Föld egyik, a terror-szervezetek aktivitása szempontjából legfrekvenciáltabb területének tekinthető.

A nagy tekintélyű, New-York-i székhelyű Institute for Economics and Peace legfrissebb éves elemzése alapján a térség tizenhat államából öt szerepel a világ első huszonöt, a terrorizmus által leginkább fenyegetett országa között.³

További érzékletes példaként szolgál, hogy az indiai South Asia Terrorism Portal kimutatása szerint a térség öt országában⁴ 2005. januárja és 2017. áprilisa között 60 596 fő⁵ vesztette életét terrorista támadás következtében.⁶ Amint pedig azt Samuel A. Smith, az International Institute For Counter-Terrorism szakértője

egy 2014-ben megjelent tanulmányban a Global Terrorism Database adataira hivatkozva hangsúlyozta, a térségben elkövetett terrorcselekmények száma az elmúlt tíz évben ugrásszerűen növekedett.⁷

A fenti adatok alapján egyértelműnek látszik, hogy a Távol-Kelet terrorfenyegetettsége kiemelkedő, azonban tovább árnyalja a kérdéskör fontosságát, hogy a térségben tevékenykedő terrorszervezetek nem szeparáltan létező, hanem a globális terror szerves részét alkotó csoportok, amelyek a kiterjedt hálózatok révén tevékeny tagjai a nemzetközi terrorista törekvéseknek. Az aktivitásnak rendkívül sok területen fellelhetők a nyomai, és megállapítható, hogy azok nem csak alkalmoszerű, mintegy spontán történések, hanem szervezett keretek között zajló, strukturált eseménysor eredményei.

Itt fontos kiemelni, hogy a Távol-Kelet, illetve az itt tevékenykedő terrorcsoportosulások mintegy hátszágot biztosítanak az olyan, a globális terrorizmus homlokterében tevékenykedő terrorszervezeteknek, mint az Iszlám Állam, vagy az al-Kaida.

102

Az említett tevékenység egyik legszembetűnőbb megjelenéseként említhető a Fülöp-szigeteki iszlám radikálisok szíriai háborús cselekményekben való aktív szerepvállalása. A filippínó dzsihádisták azonban koránt sincsenek egyedül, hiszen érzékletes példaként említhető, hogy meghaladja a háromszázat azon, a Kínai Népköztársaságból származó személyek száma, akik szintén Abu Bakr al-Bagdad-i⁸ szervezetében teljesítenek „szolgálatot”.⁹ Ennél árnyaltabb, és jóval kevésbé közismert, hogy az indonéziai radikálisok számos terrorista közösség számára biztosítják a kiképzés és felkészülés lehetőségét az általuk fenntartott táborokban.

Egyértelműnek tűnik továbbá az is, hogy a Távol-Kelet terrorista közösségeinek kötődése a globális terrorizmushoz egyáltalán nem új keletű, hanem a több évtizedes együttműködésre tekintettel, már-már történelmi ténynek is nevezhető. A térség egyes terrorszervezeteinek háttéremberei a legtöbb esetben olyan „szakemberek”, akik korábban a világ valamely, vagy akár több válságövezetében szereztek harci tapasztalatokat.

A térség terrorista csoportjai ideológiájukat tekintve rendkívül színes képet mutatnak. Fellelhetők köztük a vallási alapú radikális közösségek, ugyanúgy, mint a

szélsőséges politikai ideológián alapuló mozgalmak, illetve a nemzetiségi alapú szeparatista csoportosulások. A legtöbb ázsiai terrortámadás elkövetője közvetlenül köthető az iszlám radikalizmushoz.

Ezen elkövetők személyi hátterét – ideológusok, felkészítők, illetve kiképzők – a legtöbb esetben az afgán-szovjet háborúban a szovjetek ellen harcoló csoportok veteránjai biztosítják. Az említett személyek példátlan harctéri tapasztalattal, valamint számos esetben a speciális kiképzések során szerzett különleges fegyverzeti, taktikai, és harcászati tudással rendelkeznek.

Sokuk profi katonának és zsoldosnak tekinthető, akiknek az egyetlen megélhetési lehetősége a terrorizmusban való részvétel. Ebben az esetben tehát nem csak az elkötelezett ideológiai nézetek, a szaktudás is felismerhető, ennek eredményeként az ebbe a csoportba tartozó személyek különösen nagy biztonsági kockázatot jelentenek.

Természetesen a távol-keleti országokban sem csak és kizárólag az iszlám radikalizmus jelenít meg terrorista törekvéseket, hanem más vallások fanatikusaiból is nagy számban kerülnek ki terrortevékenységet folytató személyek. Példaként említhető Mianmar, ahol a buddhista többséghez köthető személyek és csoportok – gyakran a vallási vezetők közvetlen felbujtása alapján, valamint azok vezetésével – szisztematikus irtó hadjáratokat folytattak és folytatnak a muszlim közösség tagjaival szemben. A Kínai Népköztársaság vezetése szintén a buddhizmushoz köti a Tibetből kiinduló szeparatista, terrorista tevékenységet, amely számos esetben valóban egyházi személyek cselekedeteiben manifesztálódik.

Nem szabad megfeledkezni a térségben élő nagyszámú keresztényről sem, akik a legtöbb esetben az áldozat szerepét töltik be a távol-keleti terrorcselekmények során. Ismert, hogy a Közel-Kelet államaiban, a radikális iszlámista előretörés, illetve az iszlám alkotmányosítása jelentősen rontja a keresztény közösségek biztonsági helyzetét,¹⁰ ugyanakkor megállapítható, hogy a Távol-Kelet államainak nagy részében is hasonló tendencia tapasztalható. Az Ázsia ezen a részén élő keresztények a „*kormányzati erő beállítottsága és a szélsőséges iszlámista vagy hindu (India) csoportok tevékenysége*”¹¹ miatt számos esetben válhatnak a terroristák célpontjává.

Az ázsiai terrorista törekvések okait kutatva számos tényezőt meg lehet nevezni, azonban a legjelentősebbnek továbbra is a vallási és nemzetiségi, vagyis kulturális különbözőségekből eredő frusztrációk fel nem dolgozottsága tekinthető, amely közösségi identitásválságot eredményez. Amint azt Samuel P. Huntington megfogalmazta: „Az identitáskeresés és az identitásproblémák legáltalánosabb okai közé tartoznak: a világgazdaság kialakulása, a kommunikáció és a közlekedés terén végbement hatalmas fejlődés, az elvándorlás fokozódása, a demokrácia világméretű előretörése, valamint a hidegháború, illetve a szovjet kommunizmus mint létező gazdasági és politikai rendszer megszűnése.”¹² Helmut Schmidt sem véletlenül emelte ki: „kulturális szempontból a globalizáció lényegében a világ minden országának identitását veszélyezteti”.¹³

Látható, hogy a globalizáció okozta általános, gyors és számos esetben koordinálatlan átalakulás ugyanolyan hátrányokat is okozhat, mint amilyen előnyökkel járhat az emberiség számára egyetemes szinten. A radikális változások, és a helyi szokásokkal szembemenő, elsősorban nyugati kultúra aránytalan, határtalan, számos esetben erőszakosnak tűnő terjesztése a szélsőséges ideológiák megerősödését eredményezheti, és mint azt a gyakorlati példák mutatják, eredményezik is.

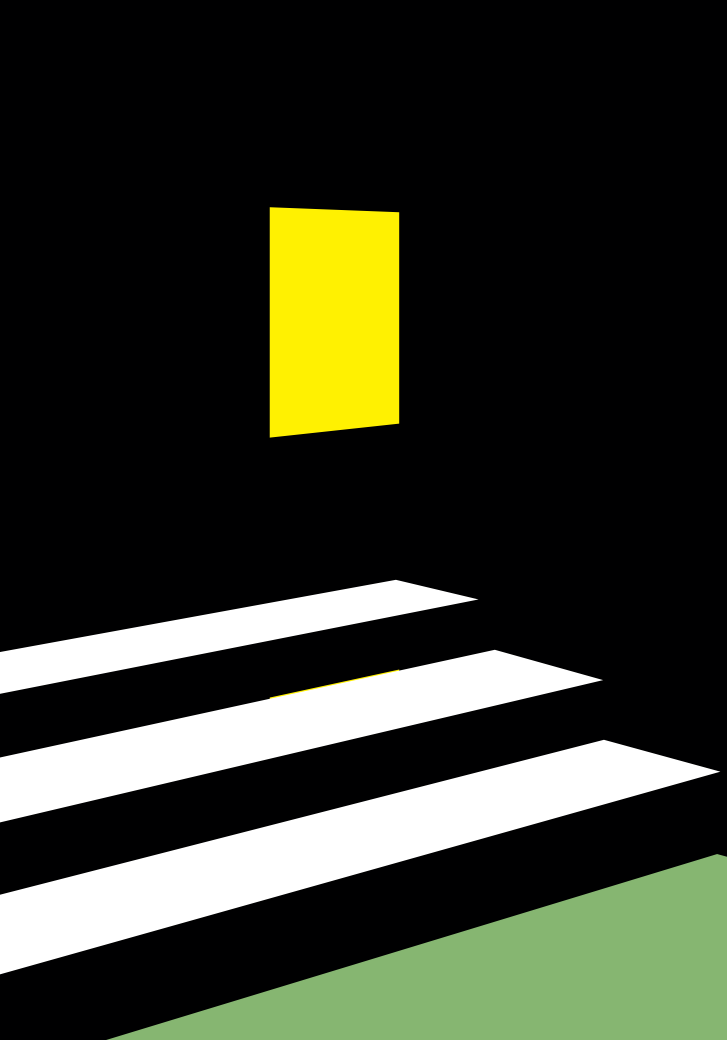
Különös veszéllyel jár ez a folyamat az olyan, a hagyományok tiszteletével sajátos relációrendszerben álló, évezredes, dicső történelmi múlttal rendelkező, azonban a gyarmati, valamint félgymati létből egy évszázadon belül kitörő államok esetében, mint amelyek a Távol-Keletet alkotják.

A térség a világgazdaság legdinamikusabban fejlődő régiója, amelynek globális szerepe az elkövetkezendő évtizedekben exponenciális növekedést fog mutatni, így a nemzetközi kapcsolatok terén ezek az országok – a jelenleginél is nagyobb mértékben – fel fognak értékelődni. A fenti ténnyel együtt jár, hogy a jövőben a nyugati kultúra államainak vezetői, politikusai, gazdasági szereplői, de az egyszerű átlagemberei is mind kevésbé engedhetik meg maguknak, hogy ne rendelkezzenek bizonyos szintű információkkal a térség terrorviszonyairól.

A Távol-Kelet terrorszemponitú biztonsági kockázatai kizárólag az egyes államok sajátos terrorvonatkozásainak megismerése révén lehetséges. Ebből adódóan nem megkerülhető ezen országok részletes – a terrorszemponitokat előtérbe helyező – elemző bemutatása.

JEGYZETEK

- 1 A Távol-Keletnek, mint földrajzi egységnek a körülhatárolása már eleve számos szakmai probléma forrása, és az egyes szakértők egymástól gyakran egészen eltérő nézeteket fogalmaznak meg azzal kapcsolatban, hogy mely államok sorolhatók ide. Jelen esetben, mintegy kiterjesztett értelemben a Kínai Népköztársaság és India nyugati határvonala által alkotott észak-déli vonaltól keletre és délre eső ázsiai területek egésze került a fogalom alá besorolásra.
- 2 A XXI. század elejének biztonsággal kapcsolatos felfogása nagymértékben változott a korábbi elképzelésekhez képest. Az átalakuló globális környezet, a napról napra változó technológiai háttér, és az ennek révén felgyorsult mindennapok eredményeként a biztonsági kockázatok számos új aspektussal bővültek, illetve a hagyományos fenyegetettség átalakultak, újabb dimenziókkal egészültek ki. Mára az egyik legfenyegetőbb kockázati tényezővé a terrorizmus vált.
- 3 *Global Terrorism Index 2016*. <http://economicsandpeace.org/wp-content/uploads/2016/11/Global-Terrorism-Index-2016.2.pdf> (letöltve: 2017. 04. 30.)
- 4 Banglades, Bhután, India, Nepál, Srí Lanka.
- 5 Árnyalja a képet, hogy a vizsgálati időszakban Bhutánban összesen tizenegyen vesztették életüket terrorcselekmény következtében, és közülük öten terroristák voltak.
- 6 <http://www.satp.org/satporgtp/southasia/datasheets/Fatalities.html#> (letöltve: 2017. 04. 30.)
- 7 Smith, Samuel A.: *Terrorism in Southeast Asia: The Case of the Abu Sayyaf Group and Jemaah Islamiyah*. ICT Working Paper, 2014. <http://www.ict.org.il/UserFiles/ICTWPS-Terrorism-in-Southeast-Asia.pdf> (letöltve: 2017. 04. 30.)
- 8 Abu Bakr al-Bagdadi (1971–) iraki származású terrorista, korábban az al-Kaida tagja, majd az Iraki és Levantei Iszlám Állam (ISIS) nevű szélsőséges szunnita iszlám terrorszervezet vezetője.
- 9 Besenyő János – Prantner Zoltán – Speidl Bianka – Vogel Dávid (2016): *Az Iszlám Állam – Terrorizmus 2.0 – Történet, ideológia, propaganda*. Honvéd Vezérkar Tudományos Kutatóhely. Budapest. 17-18. o.
- 10 Besenyő János – Gömöri Roland: *Arab Spring, Christian Fall? – The situation of Christian minorities in the Middle East after the Arab Spring*. 2013. <https://www.ict.org.il/UserFiles/Arab%20Spring%20Christian%20Fall.pdf> 16. o. (letöltve: 2017. 04. 30.)
- 11 Újházi Lóránd: *A keresztények biztonsági helyzetének elemző-értékelő bemutatása*. (T)error&Elhárítás. 2013/1. http://tek.gov.hu/tt_pdf/2013/UjhaziLorand_A_keresztenyek_biztonsagi_helyzetenek_elemzo-ertekelo_bemutatasa.pdf. 17. o. (letöltve: 2017. 04. 30.)
- 12 Huntington, Samuel P.: *Kik vagyunk mi?* Európa Könyvkiadó. Budapest, 2005. 39-40. o.
- 13 Schmidt, Helmut: *A globalizáció*. Európa Könyvkiadó. Budapest, 1999. 121. o.

*„A szellem, ha eleven, előbb-
utóbb valahogy megszerzi
a maga szükséges gyakorlati
eszközeit, megteremti
saját föltételeit – ez a
második törvény.”*

Várkonyi Nándor

03

SZELLEMTÖRTÉNET

Közreadja, szerkesztette, a beszélgetést rögzítette:

BONTA ZOLTÁN

Baktay Aditi Memoár

(részlet)

Szöts István filmrendező 1956-ban Körösi Csoma Sándorról készült játékfilmet forgatni Indiában. A korabeli újságcikkek alapján kutattam az eredeti forgatókönyv után, először így sikerült eljutnom videokamerával 2005. május 3-án Baktay Ervin özvegyéhez. Az első beszélgetést továbbiak követték, teáztunk, fényképeket, könyveket mutatott, majd több részletben felolvasta az 1956-os indiai útjukon vezetett naplóját – emlékeivel, gondolataival kiegészítve. A videokamera szinte észrevétlen, de folyamatosan rögzítette az elhangzottakat, 2006. május 27-én került a kamera elé a házasságlevél, mely szerint:

Demeter Mária Terézia, aki Budapest fővárosban 1914 év szeptember 21-én és Doktor Baktay Ervin Dunaharaszti községben született 1890 június hó 24, író, önálló kutató, muzeológus foglalkozású, házasságot kötött 1954 év május hó 21 napján. Feleség neve házasságkötés után, Baktay Ervinné Demeter Mária Terézia.

Az utolsó felvételt 2008. július 27-én rögzítettem, a későbbi telefonbeszélgetésekben már nem sikerült a személyes találkozóhoz időpontot kapnom, míg rövid idő múlva dr. Baktay Ervinné, Aditi 2011. március 15-én, életének 96. évében elhunyt. Az elkészült videofelvételek szövegét olvasható formába szerkesztettem, az így született Memoárt a Hamvas Intézet 2017 karácsonyán tervezi kiadni. A naplórészleteket dőlt betűvel jeleztem, ezt egészítik ki Baktay Aditi későbbi megjegyzései. A mellékelt fényképek az eredeti naplóról készültek, Baktay Ervin javításaival.

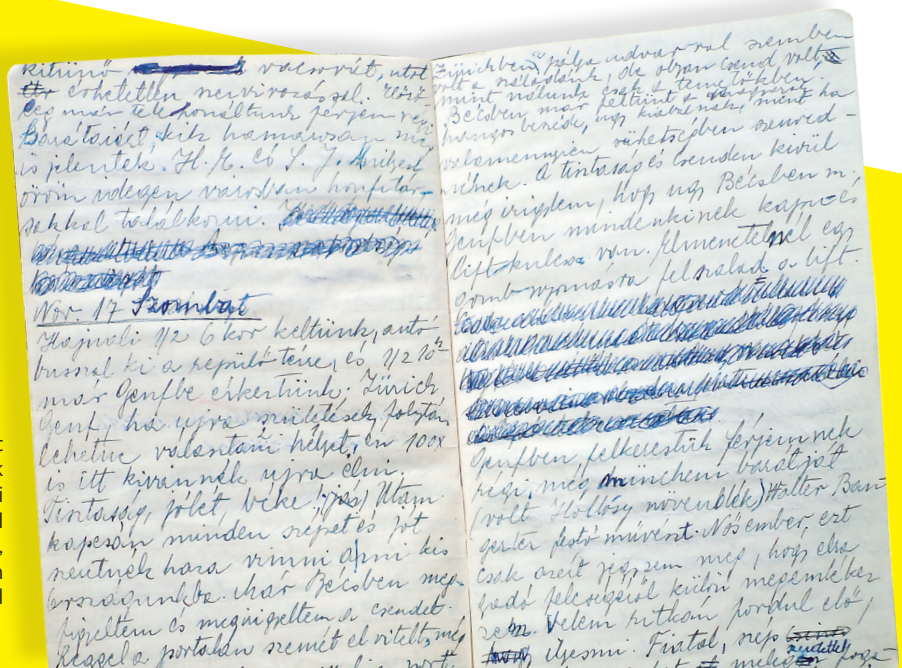
NOVEMBER TIZENHÉT, SZOMBAT.

Hajnali fél hatkor keltünk, autóbusszal ki a repülőtérré, és fél tízkor már Genfbe érkeztünk. Zürich, Genf - ha újra születések folytán lehetne helyet választani, én százszor is itt kívánnék újra élni. Tisztaság, jólét, béke! Utam kapcsán minden szépet és jót szeretnék hazavinni a mi kis országunkba. Már Bécsben megfigyeltem és megirigyeltem a csendet. Reggel a portalan szemét elvitelt, még a szemetes kocsis sem nyeli a port.

Akkor az volt a mániám, hogy mindent figyeltem, ami itt nincs, ami itt még nem volt.

110

A mellékelt fényképek az eredeti naplóról készültek, Baktay Ervin javításai

Egyforma zárt ládákban viszik a szemetet. Nálunk a második emeletig is felszáll a por. Zürichben a pályaudvarral szemben volt a szállodánk, de olyan csend volt, mint nálunk csak a temetőkben. Bécsben már feltűnt a magyarok hangos beszéde, úgy kiabálnak, mintha valamennyien süket-ségtben szenvednének. A tisztaság és csenden kívül még irigylem, hogy úgy Bécsben, mint Genfben mindenkinek kapu- és liftkulcsa van. Elmene-telnél egy gombnyomásra felszalad a lift.

Genfben felkerestük férjemnek régi, még müncheni barátját (volt Holló-sy¹ növendék), Walter Baumgartner festőművészt. Nős ember, ezt csak azért jegyzem meg, hogy elragadó feleségéről külön megemlékezzem. Velem ritkán fordul elő ilyesmi!

Hogy a feleségét dicsérem!

Fiatal, szép, csinos asszonyka, minket oly meleg szeretettel fogadott, pedig sohasem találkoztunk még. Ebből arra következtetek, hogy jó barátja is Ő, nem csak felesége férjének. Először lakásukon konyakoz-tunk, majd ebédelni vittek. Pompás, kitűnő ebéd, finom ital és sok-sok gyümölcs. Békebeli hangulatban vidám pár órát töltöttünk velük, majd fél ötkor búcsút vettünk Tőlük a repülőtér irodájában. Miután férjem öt doboz prima cigarettát és egy nagy doboz finom prima csokoládé desz-szertet és száz svájci frankot kaptunk ajándékba.

Elbúcsúztunk, nem tudom, láthatom-e még valaha Őket és Genfet, de hol-tomig vágyódni fogok erre. Este háromnegyed hatkor beszálltunk a repülő-gépbe. Innen kezdve térről és időről, de még majdnem egymásról is meg-feledkeztünk. Elismerem a technika vívmányaként a repülőgépet a huszadik század legnagyobb csodájának. Csodálom, ámde szeretni soha nem fogom.

Hogy mi milyen napot töltöttünk ott ezekkel! Genfben. Ott hagyott engem az Ervin egy villamosmegállóban, és azt mondta: „Megigéred, hogy jó leszel? Nem fogsz velem veszekedni többet? Akkor visszajövök! Mert megyek, és megkere-sem a barátomat.”

Este háromnegyed hattól repültünk este háromnegyed tizenegyig. Ekkor egy órát pihentünk Isztambulban. Ha a jelenlegi Budapest után itt kötöttünk volna ki először, talán nem tett volna rám olyan lehangelő benyomást. De Genf után? Lemondtam volna erről a pihenőről. Körülbelül háromnegyed tizenkettőkor éjjel tovább indultunk.

NOVEMBER HUSZONHAT, HÉTFŐ.

Délelőtt a Buddha Jayanti Symposium első ülésén vett részt férjem, ahol elsőnek szerepelt, felolvasta tanulmányát.

Egy órákor értem jött és a Miniszterelnökhöz mentünk lunch-re. Kertben felállított hatalmas sátrak alatt, pázsitra borított szőnyegeken jött össze az igazán tarka, érdekes társaság. Különös jelentősége volt annak, hogy megjelent a Dalai Láma² és a Pancsen Láma³ kíséretével, egy sereg tibeti láma, nepáliak, a szikkimi maharadzsa és fia, a trónörökös, Burmából miniszterek és szerzetesek, Sziámból, Kambodzsából, Indonéziából és Szilomból, Ceylonból szintén. A még Pestről ismert Csanda⁴ kultuszminiszter-helyettes nagy örömmel üdvözölt bennünket. Majd Edgerton⁵ híres amerikai orientalistaival és feleségével beszélgettünk. Ügyesen mesterkedtem a pár angol szóval, amit tudok. Mikor Glasenapp⁶ és Hoffmann⁷ német tudósokkal beszélgettünk, odalépett férjemhez és gratulált az előadásához Mrs. Tjoa Hin Hoey, egy kedves, kövérkés indonéziai előkelő hölgy. Jó ideig beszélgettek, ígéretet tett, hogy meghívást küldet nekünk Indonéziába.

Egy hatalmas sátor alatt díszesen terített asztaloknál ebédhez ültünk. Asztaltársaink négy tibeti láma, egy tibeti tolmács és egy indiai hölgy voltak. A változatos ebéd sok fogásból állt. Utána Nehru asztalt bontott, a társaság búcsúzkodott. Férjem Nehru titkárja útján a budapesti Buddhista Egyház részére üdvözlő aláírásokat szerzett a Dalai és a Pancsen Lámától. Az ünnepegről haza kocsiztunk, hármásban teáztunk. Majd nyolc órákor férjem elvitt vacsorázni az Ashoka Hotelbe. Miközben asztalt kerestünk, Edgertonék hívtak, hogy ülünk hozzájuk. Így négyesben vacsoráztunk, elmesélték eddigi útjukat és további útterveiket. Körül-

belül tíz órakor hazavitt férjem. Gárdonyitól egy elbeszélést olvastam, nagyon megnyugtatót, minden este magyar könyvet fogok olvasni. Tartom magam, már sokkal kevesebbet sírok.

NOVEMBER HUSZONNYOLC, SZERDA.

*Magyar ebédet adtunk Induékná⁸, ezért férjemet reggel kilenckor felte-
lefonáltuk, hogy hozza át a két dekányi hazai paprikát. Férjem a főzésnél
segített, de igen bús volt, mert ebédre nem maradhatott nálunk. Vacso-
rára eltettünk egy keveset. Ebéd után, délután a Buddha Jayanti záró
ülésére Induval én is elmentem. A Vigyan Bhavan⁹ hatalmas, modern
üléstermében. Este az Indiai Köztársaság elnökéhez mentünk a Rasht-
rapati Bhavan¹⁰ pompás épületébe, melynek előcsarnokai egyelőre mú-
zeum gyanánt szolgálnak. Gyönyörű fehér márvány teremben, melynek
mennyezetét perzsa stílusú freskók díszítik, gyűlt össze ismét a tarka
ünnepi díszbe öltözött közönség. A szálas vörös kabátos magas szárú
lakk csizmás testőrök mozdulatlanul álltak...*

113

Csoda, hogy néztek azok ki...!

*A szálas vörös kabátos magas szárú lakk csizmás testőrök mozdulatlanul
álltak a falak mentén. Trombitaharsogás jelezte az Elnök belépését, egy
csapat testőr kíséretében. Az Elnök, doktor Rajendra Prasad¹¹, igény-
telen, egyszerű megjelenésű idős úr. Nagy közvetlenséggel fogadta az
üdvözléseket és a terem sarkában egy díványra telepedett két oldalt a
Dalai és a Pancsen Lámát ültetve maga mellé. A buffet ragyogóan fes-
tett, de a harapni valók és sütemények már nem ütötte meg a mértéket.
Különb en ez általános itt: egy magyar cukrásznak vagy szakácsnak nagy
sikere lenne. Utána férjemmel az Ashoka Hotelben vacsoráztunk.*

Hát nem biztos, hogy az indiaiak azt szeretnék, csak én hiszem.

NOVEMBER HARMINC, PÉNTEK.

*Reggel fél tízkor elmentünk egy Dzsaina szent tiszteletére tartott ünnepi
összejövetelre, ahol Glasenapp professzor hosszasan beszélt. Férjemet*

is felkérték, de kitért előle. Sietve ifjabb Nehrunéhoz mentünk a már korábban felajánlott fényképezőgépert. Innen a Purána Kilába¹² (régí vár) és Humajan¹³ síremlékéhez mentünk. A síremlék nagyszerűsége mély hatást tett rám. Kora délután Edgertonékkal a Parlamentbe mentünk. Egy ideig az Alsó ház ülését figyeltük. Este a Kínai Nagykövetség fogadására mentünk. A pazarul kivilágított kertben óriási dízsátor állt...

Hát el lehetett ebbe azért fáradni...!

Kínai szőnyegekkel. Elég fárasztó volt álldogálni, ülőhely pedig kevés volt. Itt találkoztunk Kallóssa¹⁴ a Magyar Követségről. Az estélyre hárman mentünk a számunkra kijelölt kocsin, egy kedves indonéz hölgy megkérte férjemet, hogy vigyük magunkkal, mert barátai máshova mentek. Induék is jelen voltak, utána a hotelben vacsoráztunk.

DECEMBER NÉGY, KEDD.

114

Korán reggel férjem felkelt, még sötét volt, mikor meleg vizet kért. E címen először hideget hoztak neki. Hindusztániul erélyesen rászólt a fickóra, így lett, nagy nehezen forró vizünk. Számomra a reggel otthon is utálatos, itt duplán az. Ügyetlen, szűk mosdó. Megy a vonat, a nehezen megszerzett meleg víz percek alatt kilocsog. Nagy nehezen elkészültünk és reggelizni mentünk. A már ismert többfogású kiadós reggelit szervírozták. Fél tízkor autóbuszokra ültünk és Fatehpur¹⁵ ba mentünk, a magas kapu, Buland Darváza¹⁶ felől léptünk be. A kapu melletti magas falról tizenöt-húsz méter magasból két fickó fejenként két rúpia ellenében leugrott a mélyen, lent fekvő medencébe. A medencében különösen Szálím Csiszti¹⁷ síremléke ragadott meg legjobban. Csodálatos fehér márvány rácsok, csipkeszerűen, finom mintázataival és díszítéseivel. Helyi szokás szerint egy kis pamutszálat kötöttem a sírkamra ablakrácsára, kíváncsi vagyok, beteljesül-e kérésem. Végig jártuk a vár csodálatos palotáit, különösen hatásos volt a Diván i Khász¹⁸, magánkihallgatás-csarnok. Középen álló oszloppal, melynek tetejéről hidak ágaznak a terem sarkai felé. Meglehetősen késéssel visszatértünk Agrába. Megebédeltünk és tíz perc pihenés után ismét autóbuszba ültünk és Sikandrába mentünk Nagy Akbár síremlékéhez. Ez ötemeletes, hatalmas épület, tetején nyitott térségben emelkedik a kelotátium, amelyet négy oldalról

galéria vesz körül, finom, változatos mintájú márvány rácsokkal. Innen az Agrai várba mentünk, óriási területen fekszik, mint nálunk egy falu. Hatalmas kapukkal, magas, erős falakkal, bent paloták, kertek, díszudvarok, csarnokok követik egymást. Itt van a híres, nyolcszögletű torony, ahonnan a fogoly Sah Dzsehán¹⁹ bánatosan nézte a messzeségből fehérítő Tadzs Mahalt, kedvenc feleségének örök nyugvóhelyét. Borzadva és szédülve néztem le a rendkívül széles és igen mély kútba. A Kihallgatási Csarnokban láttuk a díszes márvány fülkét, amelyen egykor a híres páva trón állott. A Nagy Gyöngy mecsetet csak kívülről láttuk. Fáradtan visszajöttünk a vonathoz és megvacsoráztunk. Az első étkezés, ami a vonaton nem ízlett.”

Hát ezt csak én írtam, mert az Ervin az mindig mindent szeretett, ami ott van.

Este tíz órakor lefeküdtünk, a vonat fél óra múlva elindult és másnap reggel állt meg.

DECEMBER TÍZ, HÉTFŐ.

Az éjszakát Gaja állomáson töltöttük. Reggel kilenc óra után autóbuszokra szálltunk, a vonat holminkkal üresen indult Patnába. Mi, autóbuszokon nagy utat tettünk meg, körülbelül száznyolcvan kilométer után első állomásunk Rádzsgir volt, az ókori Rádzsagriha Magadha fővárosa, ahol a Buddha sokszor tartózkodott. Hegyek közé értünk, az egész utazás alatt ilyen jól sehol sem éreztem magam – a magaslati levegő áldásos hatása. Az öt hegy között fekvő völgyben szétszórva vannak az egykori város romjai: ez az a kép, amelyet „A zarándok Kamanita” legelejen Gjellerup²⁰ olyan mesterien ír le. Az utas szállónál álltunk meg, ott tea várt bennünket. Edgertonék hívtak, hogy tartsunk velük és külön kocsival jártuk be a környéket: az ősi hévíz forrásokat, amelyeket újabban modern fürdővé építettek ki és ahol a zarándokok megmosakodnak. A Keselyűkőhöz, ahol a hitrege szerint a Buddha örökké jelen van. Bimbiszára király egykori börtönéhez, ahova fia (aki később meg is ölte) zárta el. Aztán a régi kő út maradványához, amelyen látszanak az egykori keréknyomok bevágódásai, stb. Az utas szállóban hideg ebéd volt dobozból. Férfjem már reggel óta igen rosszul érezte magát, feködött, máj táji fájdalmak kínozták, egész nap semmit sem evett, iszonyú

sápadt volt. Kora délután folytattuk utunkat Nándáig, ahol az egykori Buddhista Egyetem, kolostorok és Stupák maradványait jártuk végig. Innen tovább utaztunk, Patna közelében, a Bihári Egyetemenél álltunk meg. Itt óriási dízsátorban fogadtak bennünket, nagy, ünneplő tömeg jelenlétében. A beszédek után a delegátusok mindegyike egy-egy kis ülő Buddha szobrot kapott emlékül és egy kis kosár szent süteményt. Este lett, mire Patnába érkeztünk. Útközben végig, minden falnál diadalkapu, ünneplő tömegek, diákok sorfalai lelkesen éljeneztek és rengeteg virágot szórtak ránk a kocsikba. Közel az állomáshoz szépen kivilágított színpadot állítottak fel és táncjátékokat mutattak be. Sajnos férjem már annyira rosszul volt, hogy le kellett feküdnie szakaszunkban. Így nem láthattuk az előadást. A társaság vezetői újabb orvost hívtak, noha már a velünk utazó orvos reggel ellátta férjemet gyógyszerekkel, ez ismét felírt újabb gyógyszereket. A sokféle gyógyszer főleg allergiás kiütéseket eredményezett férjem testén és szinte félájult bódultságban töltötte az éjszakát.

DECEMBER HUSZONÖT, KEDD.

Korán keltünk, mert mi is hivatalosak voltunk a nagy ünnepségre, amelyet a Dalai Láma és a Pancsen Láma tiszteletére rendeztek. A két Láma nagy kíséretével Indiát járta be amióta Szanchiban utoljára láttuk őket. Viktor²¹ kocsiján a tömeg érkezése előtt mentünk ki Kusinagarba, a Buddha halálának színhelyére, ahol az ünnepség kezdődött. Vörös futószőnyeggel letakart út vitt a pompásan feldíszített csarnokba, ahol trónszerű emelvényen, mennyezet alatt aranyozott oroszlános ülések várták a magas vendégeket. Én Ninával²² az emelvény bal oldalán, a második széksorban ültem, míg férjem és Viktor künn várták az érkezőket, hogy felvételeket csináljanak. Végre megérkezett az ünneplő tömeg. A két jó pap bevonult és a trónülésen foglaltak helyet. Míg az ünneplő beszédek elkezdődtek, a Dalai Láma körülnézett, meglátva engem azonnal megismert és feltűnően kedves mosollyal, egyenesen felém hajolva, összetett kezével köszöntött, amit ugyanígy viszonztam. Kellemesen érintett, hogy New Delhi óta, hetek múltán, annyi ember közül is emlékezett rám. Később férjem és Viktor ezért sokat mókáztak, húztak arról, hogy a Dalai Lámával flörtöltem és „Szentséges Asszony”-nak (Your Holiness) címeztek. Jót nevettem, de mi tagadás, kicsit büszke voltam.

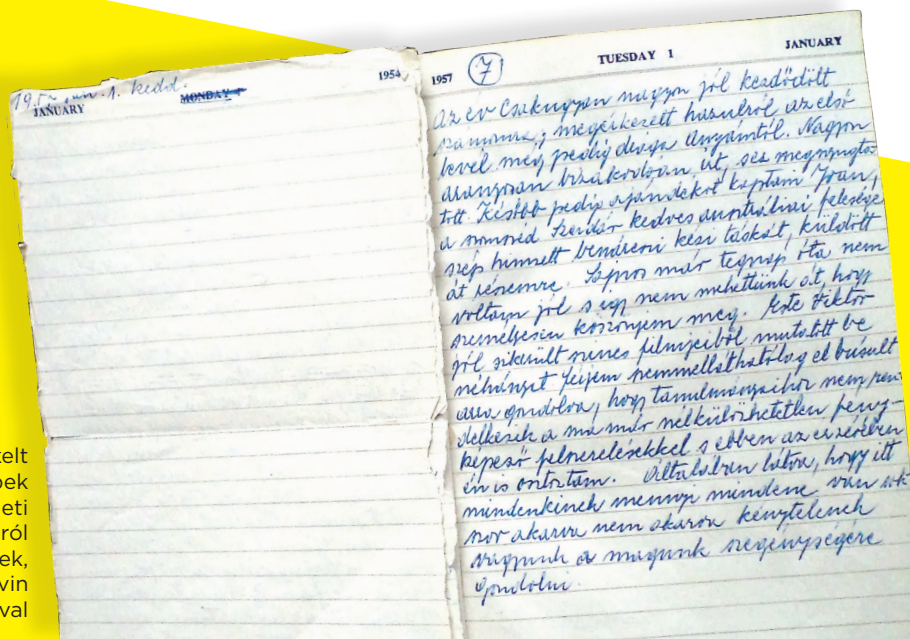
Elvégre kevés európai asszony dicsekedhet azzal, hogy a Dalai Láma különös figyelmére méltatta. Egyébként megjegyzem, hogy határozottan csinos, rokonszenves, kivételesen értelmes kifejezésű, mosolygós arcú fiatalember. Az ünnepség befejezése előtt indultunk haza, hogy elkerüljük a hosszú autósor porát. A vendégek a kusinagari sztupa meglátogatása után szintén Sarayaba jöttek, ahol az ünnepség rendezője és házigazdája, a gazdag Surendra Singh házában és kertjében fogadták őket. Kertben óriási sátor alatt kétszáz személyes ebéd volt. Ebéd előtt a társalgó teremben megismerkedtünk a helyi előkelőségekkel, köztük a Madzsithia család több tagjával. Jellegzetes figura volt Vivek Singh, akiről köztudomású, hogy legalább háromszáz törvénytelen gyermeke rohangál a környéken. A ház ura roppant tekintélyesen hatott mellére boruló hófehér szakállával és kackiásan kipödört bajuszával. Hatvankét éves kora ellenére rendkívül fiatalosan sürgött-forgott. Ujjain vagyont érő gyűrűk, hosszú kabátján pedig pengő nagyságú, valódi briliánsokkal kirakott gombok szikráztak. Az ünnepség rengeteg pénzébe kerülhetett, de mint a környék első urasága, szeret az előtérben szerepelni. Rám egy született színész benyomását tette. Ebéd után fáradtan térünk haza, a délutáni teára már nem mentünk át. Bár a Szerdár telefonon átszólott értünk – reklamálta távollétünk. Estefelé Viktorékkal bementünk Gorakpurba, Blanka nénit meglátogatni a kórházban.

1957. JANUÁR EGY, KEDD.

Az év csakugyan nagyon jól kezdődött számomra, megérkezett hazulról az első levél, mégpedig drága Anyámtól. Nagyon aranyosan, bizakodóan írt, s ez megnyugtató. Később pedig ajándékot kaptam, Joan, a szomszéd szerdár kedves ausztráliai felesége, szép, hímzett benáreszi kézi táskát küldött át részemre. Sajnos már tegnap óta nem voltam jól s így nem mehettünk át, hogy személyesen köszönjem meg. Este Viktor jól sikerült színes filmjeiből mutatott be néhányat, férjem szemmel láthatólag elbúsult arra gondolva, hogy tanulmányaihoz nem rendelkezik a ma már nélkülözhetetlen fényképező felszerelésekkel s ebben az érzésében én is osztoztam. Általában látva, hogy itt mindenkinek mennyi mindene van, sokszor akarva, nem akarva, kénytelenek vagyunk a magunk szegénységére gondolni.

A mellékelte fényképek az eredeti naplóról készültek, Baktay Ervin javításaival

118

FEBRUÁR NÉGY, HÉTFŐ.

Férjem reggel elbúcsúzott tőlünk otthon, nem szereti a pályaudvari búcsúzkodást. Mély hullámba jutottam, ha valaki ilyen határtalanul érzékeny, mint én, jobb lenne meg sem születnie.

JEGYZETEK

- 1** Hollósy Simon (1857-1918) magyar festő, iskolaalapító.
- 2** Dzsepcun Dzszampal Ngagvang Loszang Jese Tendzin Gyaco, született Lhamo Donrup (1935-) a 14. Dalai Láma, a tibetiek vallási vezetője.
- 3** Panchen Láma: tibeti buddhista vallási vezető, a Dalai Láma után a második legmagasabb egyházi méltóság.
- 4** Shri Anil K. Chanda (1906-?), 1952-1957 között India külügyminisztere.
- 5** Franklin Edgerton (1885-1963) elismert szanszkrit és nyelvész tudós, alapító tagja az amerikai Nyelvész Társaságnak, kétkötetes szanszkrit nyelvtan és szótár szerzője.
- 6** Otto Max Helmuth von Glasenapp (1891-1963) német indológus és vallási tudós professzor. „*Az öt világvallás*” című könyv írója.
- 7** Helmut Hoffmann (1912-1992) német tibetológus. „*A tibeti műveltség kézikönyve*” című könyv írója.
- 8** Indira Sher-Gil (1914-1975) Mária-Antónia Gottesmann és Umrao Singh Sher-Gil lánya, Amrita Dalma Sher-Gil huga.
- 9** Az indiai kormány konferencia központja, 1956-ban épült.
- 10** Az Elnöki Palota, 1916-ban épült.
- 11** Rajendra Prasad (1884-1963) az Indiai Köztársaság első elnöke.
- 12** Purana Qila, Delhi legöregebb erődítménye, Humayun mogul építette 1533-ban.
- 13** Humayun sírja 1572-ben épült.
- 14** A Magyar Követség munkatársa New-Delhi-ben.
- 15** Fatehpur Szíkri, az indiai Mogul Birodalom fővárosa volt 1571-től 1585-ig.
- 16** A „Fenséges Kapu” (1568-1578), a Dzszama Maszdzsíd nagymecset udvarának 54 méter magas bejárata.
- 17** Szálím Csiszti síremléke, fehér márvány épület. Szálím Csiszti szúfi szent ember Akbar tanácsadója és tanára volt. Hálából, Akbar egész várost emelt Fatehpur Szíkri néven Szálím Csiszti lakhelye köré.
- 18** Díván-i-Khász, a Magánkihallgatások Csarnoka, híres központi eleme a harminchat oszloppal körülvett Akbar ítélőszéke. Egy két méter magas, magányos oszlop áll a központi terem közepén, amely kör alakú platformot tart. Ezt 36 konzol támasztja alá. Átlósan kapcsolódó 4 köhíd vezet a felső emeleten végigfutó galériához.
- 19** Shah Jahan, Shabuddin Mohammed Sáh Dzsahán vagy Sáh Dzsahán (1592-1666), a Mogul Birodalom uralkodója 1628 és 1658 között.
- 20** Karl Adolph Gjellerup (1857-1919) dán költő, regényíró. „*A zarándok Kamanita*” című könyvét 1937-ben fordította magyarra Baktay Ervin.
- 21** Egan Viktor (1910-1997) Amrita Dalma Sher-Gil (1913-1941) unokatestvére és férje.
- 22** Nina Hydrie (1954-1994) Egan Viktor második felesége.

„Az egész történelem érdekelt, bár csak kis részével foglalkozhattam behatóan.

A részletet igyekeztem az egész történelmi folyamat, a sokszólamú, globális történelem perspektívájából szemlélni, abba állítani. A történések és folyamatok kusza zűrzavarából próbáltam szólamonként összeállítani, meghallani a sokszólamú zenét, az emberi történelmet.”¹

MOLNÁR MÁRTON

Múzsza és talentum

Várkonyi Nándor levelei Nagy Pálhoz

121

A PÁRIZSI MAGYAR MŰHELY

A párizsi Magyar Műhely állambiztonsági megfigyelésének aktái között² találtam rá azokra a levelekre, amelyeket Várkonyi Nándor írt Nagy Pálnak. A levelek éppen az induló folyóirat keserves és néha kilátástalannak tűnő időszakában születtek, amikor az alapító főszerkesztőnek igencsak szüksége lehetett a szellemi támogatásra és kiállásra.

A Magyar Műhely³, az azonos nevű Munkaközösség irodalmi és kritikai folyóiratát Nagy Pál és Papp Tibor hozta létre Párizsban. Az emigráns írónemzedék 1956 után nyugaton több fórumot, intézményt és kiadót alapított, az egyik legjelentősebb csoportosulássá a nemzetközi avantgarde mozgalmakhoz is kötődő Magyar Műhely vált. Valójában „gyűjtőfogalom” ez az írói kör, mivel: „a név alá folyóirat, könyvkiadó, alkotói és műfordítói munkaközösség, művészeti mozgalom egyformán tartozik”.⁴ Szervezőközpont, a magyar nyelv és kultúra terjesztője, olyan kapcsolatokkal, mint a Bornemisza Péter Társaság, a Mikes Kelemen Kör, a Szepsi Csombor Kör, a párizsi Magyar Egylet, vagy a már említett avantgárd kísérletezések művészeti társaságai.

Az 1962-től megjelenő folyóirat, olyan mestereket és elődöket vall magáénak, mint Kassák Lajos, Szentkuthy Miklós és Weöres Sándor. A fordítások között – elsősorban a d’atelier francia nyelvű testvérlapban – többek között Pilinszky János, Hernádi Gyula, Mészöly Miklós és Tandori Dezső írásai is helyet kaptak.⁵ Az első szerkesztői névsorban még hatan szerepeltek, mégis három „összerkesztőt”, „összerkesztői triászt” szokás emlegetni: Nagy Pált, Papp Tibort és Bujdosó Alpárt.

Az emigrációban a folyóirat létrehozóinak kezdetben igen sok nehézséggel kellett megküzdeniük, mint például az elszigeteltség, az anyagi források bizonytalansága, a támogatás hiánya, az idegen nyelvi környezet.

Mindezekon túl azonban egy váratlan veszély is leselkedett az induló lapra: a kommunista állambiztonság.

Az állampárt igen korán felismerte, hogy az ’56-os emigráció szervezeteibe, intézményeibe, kapcsolatrendszerébe be kell épülnie, különösképpen a Magyarországról kialakult kép retusálása érdekében. Ekkoriban a „magyar kérdés” még napirenden van az ENSZ-ben, az elszigetelődés csaknem teljes, a gazdaság és az ország romokban áll. Az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában őrzött dokumentumokból rekonstruálható az a folyamat, ahogyan az állambiztonság megkísérelte beszerzésekkkel, bomlasztással, lejáratással vagy az anyagi támogatók elapasztásával ellehetetleníteni, megnehezíteni, vagy legalább a párt ideológiájához közelíteni a Magyar Műhelyt⁶. Napjainkban örvendetes tény, hogy mind több dokumentum, visszaemlékezés, adat lát napvilágot erről a „sötét korszakról”, amely kiváltképpen sújtotta a nyugati értelmiséget és annak intézményeit.⁷

„Ahol elárad a bűn, ott túlárad a kegyelem” – mondhatnánk Szent Pál apostolnak a rómaiakhoz írt leveléből (Róm 5,12.17-19) származó igéjével. A megfigyelések, környezettanulmányok és jelentések között ugyanis fennmaradtak levelek, fényképek, feljegyzések is azoktól, akik elszenvetői, áldozatai voltak a kommunista rendszer módszereinek. Az elvtársak jól dolgoztak. Mindent lefényképeztek, felbontottak, lemásoltak, rögzítettek. Az így fennmaradt anyag nemcsak kortörténet, archívum, információs adatbázis, hanem a szellem egy rejteke, ami feltárulkozik a kutató előtt. Feltáru, kiviláglik, mert a szellem él!

A hatvanas években, mikor a Magyar Műhely első számai végre napvilágot láttak, Nagy Pál szerkesztő több ízben fordult segítségért Várkonyi Nándorhoz, aki levelekben próbált erőt és lelket önteni a „sötétség idején” az íróba. Tette

mindezt hatalmas tapasztalattal és empátiával, hiszen ő maga már megjárta a pokol felé vezető utat.

VÁRKONYI NÁNDOR

Azokban az időkben írta Várkonyi Nándor *Az ötödik ember* című főműve prólogusában:

„De vajon a szájalomnak és a borzadálynak micsoda döbbenete fogta volna el Dantét, ha velünk együtt az emberiség mai életének sötét mélységeibe tekint, ha odaáll annak a szakadéknak a peremére, amelybe az önakaratából zuhan, és melyet megtöltött történelmének legvadabb förtelmeivel; ahonnan az áldozatok millióinak végtelen jajongása hangzik?”⁸

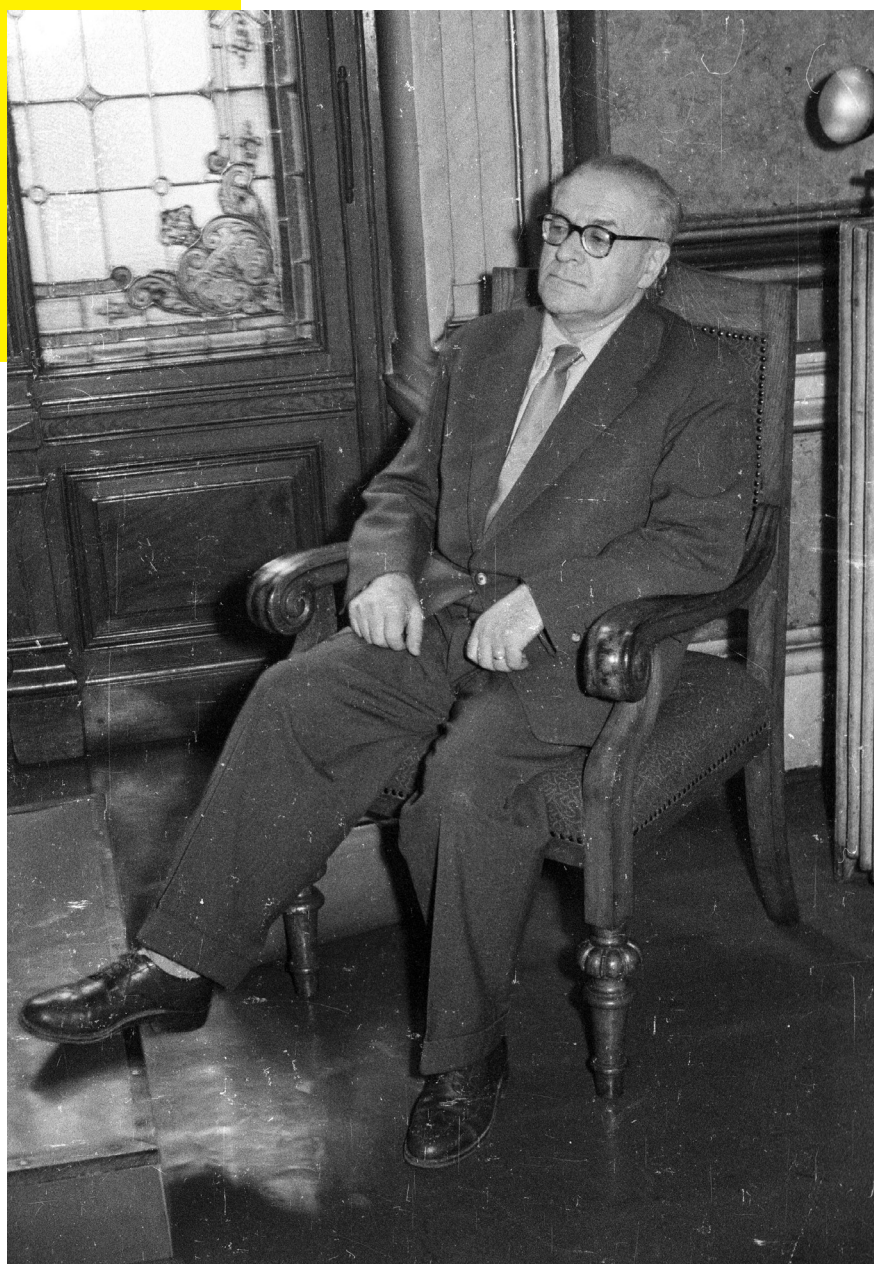
Várkonyi Nándor (1896–1975) író, irodalomtörténész, könyvtáros, kultúrhistorikus a magyar szellemi történeti hagyomány kiemelkedő alkotója, megteremtője. Az 1960–1963 közötti években *Sziriat oszlopai*⁹ című közismert művének folytatását, *Az ötödik embert* írja, ami csak halála után húsz évvel, 1995-től került kiadásra. Az átfogó szellemi történeti panoráma kötetei még: *Az elveszett paradicsom* és a *Varázstudomány*. Az írás körülményeiről, apja világgépéről és a hagyaték feldolgozásáról Várkonyi Péter ad rendkívül gazdag áttekintést.¹⁰

Várkonyi Nándor korábbi művei jól mutatják irodalomtörténeti felkészültségét, empátiáját és nyitottságát, szerkesztői tevékenysége pedig alapot adhatott arra a biztatásra, amit a Magyar Műhelynek adott. Személyisége bemutatásához felidézek néhány esetet, melyeket tanulságosnak tartok.

„Magántanári habilitációt szerez »A magyar és a külföldi irodalmak kapcsolatai« tárgy körben. Nemcsak a magyar írók foglalkoztatják, hanem a világ-irodalom nagyjai is: Dosztojevszkij, Flaubert, Claudel, Gide, France. »Elmék, eszmék« címmel 1937-ben kötetben is megjelentek pompás világirodalmi tanulmányai. Sokat is fordított angolból, franciából, németből, olaszból.

Előadásaira szívesen jártak a hallgatók, működése új, gazdag színfoltot jelentett Pécs szellemi életében, melyet akkor elsősorban a lendülettel működő egyetem és a Janus Pannonius Társaság jellemezett. A tanítás során nyert élményeiről a következőket írja:

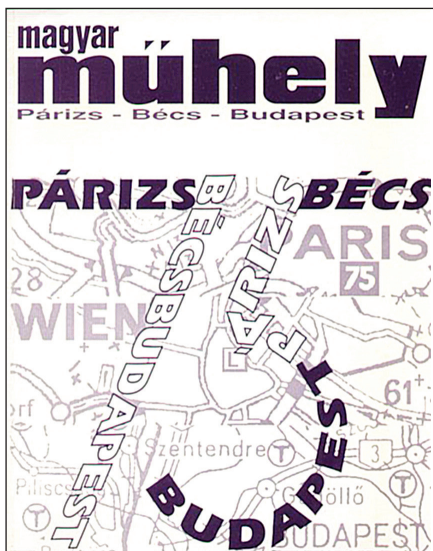
Várkonyi
Nándor iroda-
lomtörténész,
a felvétel az
Írószövetség
közgyűlése
alkalmával
készült
1960-ban
Forrás:
Fortepan.hu

„...ugyanis tapasztaltam, hogy az előadói szék igen jó starthely (...) a fiatal arcok önkéntelen, öntudatlan reakciói sokat árulnak el, – figyelem, szórakozottság, unalom, helyeslés, kétely, gyanakvás, nemtetszés, elutasítás, bizonytalan megértés vagy örvendő megvilágosodás, sőt dicséret és lenézés, – mind híven tükröződik rajtuk, s eleinte csupán azért figyeltem e jeladásokra, hogy szerintük formáljam mondanivalómat. De aztán észleltem, hogy szellemi elevenség, önálló gondolkodás, tehetség vagy éppen mélyebben rejlő jellemvonások is megnyilvánulnak általuk, felismerhetőkké válnak, s igyekeztem megnyerni az ilyenek barátságát.»¹¹

Szerette az ifjúságot. Tudása tárházából bőkezűen osztogatott az egyetemen, a könyvtárban, s otthonában egyaránt.

Várkonyi Nándornak, a folyóirat-szerkesztőnek egyaránt hálás volt Mészöly Miklós és Fodor András, Rákos Sándor és Simon István. Az ő első írásait a *Sorsunk* közölte. Talán Mészöly Miklós néhány mondatát hadd idézzem: „Egyszer a Jelenkorban vallomást kértem »Mit jelent nekem

Az 1962. április 14-én bemutatott Magyar Műhely¹² első száma, és a Várkonyi Nándor szerkesztette *Sorsunk*, amely nyolc évfolyamot ért meg

Pécs?» címmel. És ő akkor a körkérdésre azzal válaszolt, hogy elmondta, Várkonyi Nándor mit jelent a számára:

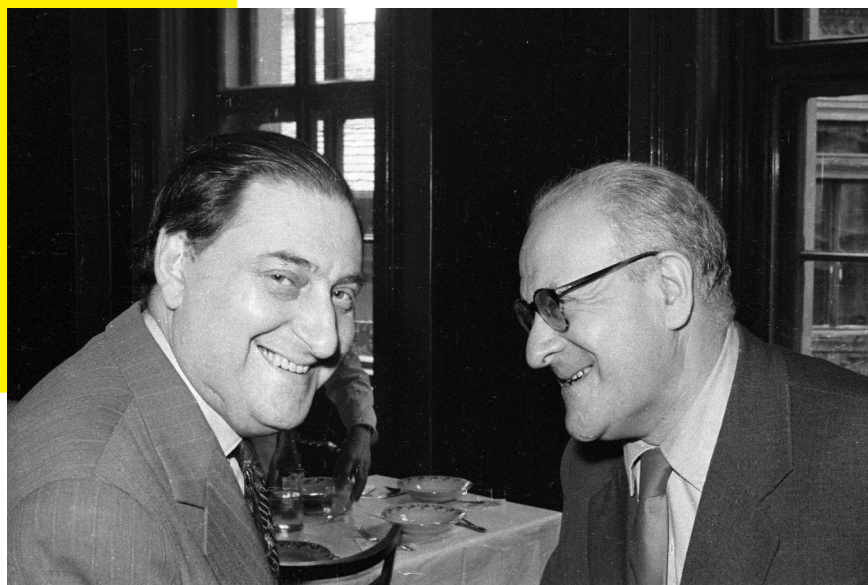
»Átélni, hogy a nyomtatás vetköztetőbb, mint az első összefekvés, napfényre dobja a bujkáló hibát is, és még paraván sincs, ami mögé bújni lehetne, ha csak a szerkesztő biztatása és meleg embersége mögé nem. Azt viszont maradéktalanul megkaptuk Várkonyi Nándor személyében. Hosszabb ideig levélen keresztül ismertem, de így is személyes barát-tá tudott lenni. Baráttá, aki a szó pliniuszi értelmében életünk tanújává szegődött, és folyton feladatokkal furdalta lelkiismeretünket.«¹³

A *Sorsunk* folyóiratot 1941 és 1948 között szerkesztette, majd plágium gyanújával megvádolva, rágalmazva lemondásra kényszerítették, a lapot megszüntették. „Akkoriban engem is támadások értek a sajtóban, rádióban és egyebütt és a *Sorsunk* sem járt másképp. Nehogy személyem nehezítse a Batsányi Társaság

Goda Gábor
író és Várkonyi
Nándor
irodalomtörté-
nész.

A felvétel az
Írószövetség
közgyűlése
alkalmával
készült 1960-
ban

Forrás:
Fortepan.hu

működését, '48-ban lemondtam az elnökségről, s visszaadtam megbízatásomat... a Sorsunk pályafutása is véget ért.”¹⁴

Hátralévő életében kizárólag kultúrtörténeti művei megírásának szentelte az idejét. Bolberitz Pál professzor így foglalja össze Az ötödik ember üzenetét: *„Megértjük, hogy nem csak anyagi, gazdasági és társadalmi törvényszerűségek formálják a kultúrákat, és hogy a szellemnek primátusa van az anyag fölött. Igazán nem csodálkozhatunk azon, hogy a hatvanas évek marxista-leninista ideológiai »reneszánszának« idején íródott kéziratok nem kaphattak polgárjogot a kádári Magyarországon. Ám Várkonyi Nándor kultúrtörténeti és kultúrbölcseleti »Summája« annál időszerűbb üzenetet hordoz számunkra a harmadik évezred küszöbén: érdemes embernek, érdemes európainak, és ezen belül magyarnak lenni.”¹⁵*

LEVELEK

Történelmünk feldolgozásához, megértéséhez közelebb visznek az olyan, bizonyonyal nem az „örökkévalóságnak” szánt feljegyzések, naplók, levelek, memoárok, amelyek bepillantást adnak egy ember gondolataiba, érzelmeibe, vágyaiba és gyengeségeibe. Különösen a levelezések nyitnak ablakot a múltra, ha szerencsénk van, a párbeszédnek révén több szemszögből láthatjuk egyszerre ugyanazt a világot. A mikrotörténeti kutatások mára bebizonyították, hogy még a nagy világesemények értelmezésekor is figyelembe kell venni ezeket a hagyatékot.

Várkonyi Nándor szorgalmas levélíró volt, a Kodolányi Jánossal váltott közel 270 leveléből megjelentetett válogatás is csak egy rész a teljes corpusból.¹⁶ Hamvas Bélával történt levélváltása több részletben megjelent.¹⁷ Az állambiztonsági dossziében „megőrzött” egyik levélben¹⁸ így írt „szenvédélyéről” Várkonyi:

„Ami azt illeti, érintkezésem, ill. levelezésem Sanyival [Weöres Sándorral - MM] elég laza, s nem erőltetem, mert az okot én is ott sejtem, ahol Te: felesége igen félti Sanyi nyugalmát, s nemcsak a terhes levelezéstől, hanem az esetleges zaklatásoktól is, lévén S. igen exponált személy, s valszeg úgy véli, hogy illetéktelen körök is figyelemmel tartják - röviden, nem akarja, hogy S. bizalmasan irkáljon.

Kedves figyelem Tőled, hogy levelezésem, emlékeim feldolgozására biztatsz. Csakugyan van több ezer levelem, feljegyzésem s efféle (ami

megmaradt a vízözönökből), egyetmást már közöltem is belőlük a pécsi Jelenkorban, de ott megszüntették ezt a rovatot s ezenfelül – más és személyemen kívüli okból – bezárult előttem az ajtajuk. Ez nem baj, ha Isten éltet, sorát ejtem annak a munkának is, amire Te gondolsz, ámde még sok végezni valóm van addig”

Pécs, 1963. augusztus 20.”

Várkonyi személyiségére, önzetlenségére szép példa az 1965. december 12-én írt levele¹⁹ Nagy Pálhoz:

„Kedves Pali Öcsém!

[...]

Sajnos, nem tudok eleget tenni a Martyn Feri-féle olajportrét illető kívánságodnak. Megvan ugyan nekem, mint a Sorsunk illető számának melléklete, de bekötve az évfolyamba, azaz egy példányban, – őszintén megvallom, sajnálom kivágni és lemondani róla. Kérdezősködtem, de senkinek sincs meg, vagy pedig csak nem nélkülözhető egy példányban. Eh mégis üsse kő, e percben hirtelen meggondoltam magam, s kivágtam a képet. A közérdek elvégre fontosabb, mint az én egyéni bírásvágyam, s ha a Műhelyben megjelenik, úgyis megkapom szíves jóvoltodból, s akkor ott fogom »bírní«.

Kiegészítésül egy a Csányi Lászlóhoz írt leveléből idézek.²⁰

Pécs, 1966. szeptember 27.

„Bajcsa Bandi itt járt a múlt hónapban (Strassbourgban él, fr. állampolgár); mondta, a Magyar Műhely kiadói is foglalkoztak a gondolattal, hogy kiadják a Sziritatot, de nem volt elegendő pénzük. – A M. M. csakugyan szépen emlékezett meg rólam. Nagy Palival (szerk.) levelezek, még 64-ben hozták »Weöres Sándor pécsi éveit« c. cikkemet. (W. S. számot adtak ki), egy róla szóló tanulmányo-

mat pedig egy esszé-antológia számára tették félre. Nagyon jó, nívós, érdekes avantgardista lap a M.M.”

A fenti levelekből remélem érzékelhető az az egyre mélyülő baráti kapcsolat, ami Nagy Pál és Várkonyi Nándor között szövődött. A múzsák nemcsak a költészet, tánc, tudományok és a zene istennői voltak, hanem az emlékezés istennőjének, Mnemoszünének a lányai is. Az emlékezés és az improvizáció, a művészetek szeretete, szolgálata és a történelem értékelő feldolgozása mind-mind a szellemi ember sajátossága, aki akkor is végzi rá kirótt feladatát, ha a „sötétség ideje” adatott meg számára. Talentum ez, mellyel csak kevesen rendelkeznek, mégis ők hoznak hírt az Olümposzról, a múzsáktól, hogy betölthessék a sorsukat.

Ahogy Várkonyi írta:

„A legfontosabb tényező a szellemi tőke, ez nálatok megvan, s mindig át fog segíteni a kríziseken. A szellem, ha eleven, előbb-utóbb valahogy megszerzi a maga szükséges gyakorlati eszközeit, megteremti saját föltételeit – ez a második törvény.”

Várkonyi
Nándor
levele Nagy
Pálhoz, 1964.
február 6.
Forrás:
ÁBTL 3.2.4-
K-1461

Az ÁLLAMBIZTONSÁGI SZOLGÁLATOK
TÖRTÉNETI LEVÉLTÁR-ában őrzött
eredeti irattól készült anonimizált másolat.

Pécs, 1964. február 6.

Kedves Pálim!

Meg kell bocsátanod, hogy ily sokáig nem írtam, holott már régen megjött a M. Műhely 6. számának mindkét példánya, amiket szíves föltal küldeni.

A lapot mindazáltal nagy élvezettel olvastam el, némelyik cikket kétszer is. Így bnyomásaim eleveinek maradtak, s tán be tudok számolni róluik. A Te regényrészleted - bókivagy nélkül mondom - elsőrendű dolog. Ezt az előadás- vagy ábrázolásmódot /vagy minek nevezem/ nagyon szeretem és helyeslem. Joice-t annak idején lozhának és szerveitlennek éreztem, de talán csak a szokatlansága miatt; a Prae-t /hogy is hívják a szerzőjét?/ csupán szellemesnek; ezek voltak első találkozásaim a "műfajjal". Azóta, bár ritkán jutok ilyenhez, rájöttem, azért szeretem, mert minden eddiginél nagyobb írói és művészi szabadságot ad. Bár persze ez a szabadság egyáltalán nem korlátlan, az igazság szerveségét meg kell tartania, - s ez benne az új és nagy feladat. Számomra tökéletesen mindegy, hogy mindezt egzisztencializmusnak vagy másnak keresztelik el, s hogy a cél: az életet a puszta egzisztencia önérejéből állítani talpra, - sohasem lesz elérhető. Szerintem az a fő, hogy a sűrített ábrázolás fölön tudja ragadni az egzisztálás elemi tényeit, valóságát. Itt millió adalék közül kell kiszippantani néhány száz igazit; mert minden mondatra jut egy. Az alakítás tehát reális, de igazsága és szervesége s minden esetben szubjektív, dehat csak szerintük gondolkozhatom, és fűtyülök az elméletekre./ - Marmost ez a fülönragadás az, ami Nálad szívtelenség, leöntve /ne érts félre/ ama drasztikus, csipős szósszal, mely valóban az élet drasztikuma; látszatra cinikus előadás, mely mögött harsányan kacagó életkedv, életigenlés rejlik, - nem hiszem hogy ebben csalódnék. Az egész persze a belső történés síkjára van vetítve, negyedik dimenzióba, ám ott plasztikusan érvenyesülnek a valóság összes dimenziói, mégpedig sok ágazatban. Leitmotívum: egy novella vagy regény komponálása, melyet a köv. gatások komplikálnak: lakáscsere + munka- és pénzkeresés odisszeiái + halvány betörés-tervek + nők s ami köfülöttük akad + egyéb zűrök és kavargások. A dimenziók fordorlatos csereberéje, a kom- és transzpozíciók játéka, mondhatom, ragyogó. Birod fölényel, idegekkel és láthatatlan izmokkal, mint egy akrobata, aki leküzdötte testvulját. Konklúzió: most tudom, milyen odaát az élet. Szívből örülök az ismeretségeknek. Nagyon jó Ferdinandy György és Dénes Tibor elbeszélése, a versek szintén. /F. György gondolom a Mihály fia; apja, ha jól tudom Porto Ricóban egyet. tanár. Dénes Tibort ismerem, ha ő az a D.T., aki Pécsen végezte az egyetemet./ Cs. Szabó cikke kellemes iras, de úgy hat, mintha Gyulai Pál írt volna a Nyugat egyik legnyugatosabb számába. A kritika-rovat: tiszta élvezet. Hallott visszhangként feljegyzem: dicsérték Hanak P. "ideg_e"-cikkét és Nyéki L. "üst tanulmányát; kitűnő irások, csak azért nem mondok róluik véleményt, mert "idegger és Füst nem vonzanak engem, s így reflexióim biztonságos vitába karyarodnanak, aminek most nincsen értelme. A közvéle-

A levél má-
sodik oldala

Forrás:
ÁBTL 3.2.4-
K-1461

könyv és esszé: elismerés és örömező.
nem kellett ismét halasztani a megjelenést. Igaz: köszönöm a 6.sz.
kötetres megküldését; az első is megjött, de késve, ugye lehet, ol-
vasgatta valaki. Így kedves figyelmed folytán, szíves engedéllyel,
a második példányt elküldöm fiainak, kit roppantul érdekelnek az
új irrodalmi, művészeti irányok, események, a lélektan, filozófia
újra, haladása; ezenkívül szívesen látok egyszer kájutni Párizsba. Ha
megteheted s nagy örömet akarsz nekem szerezni neki /és nekem/, a
15.-számot küldd meg az ő címére is, - boldog lesz. /:Dr.Várkonyi
Nándor, idegszakorvos. Székesfehérvár. Kórház.-Időosztály.:/ Nagy
szabó és régi barátja W.Sanyinak, Kiskorában, mikor Sanyi állandó
házibaratunk volt, sokat játszott vele és kislányommal.
Fáradt vagyok, kedves öregem, befejezem. A szombathelyi szer-
kesztőnek irtam: kötetük cikkemmel március elején fog kijönni, szá-
mításuk szerint; így is rendben lesz, ugye, - de azt hiszem, né-
mi késés megint lesz.

Még egyszer kérem elnézésedet, köszönöm az örömet és évezetet,
amit a lappl okoztal, kívánok további derűs munkát, s ha ráérsz,
leveled várva és a gondát üdvözölve,

Öllelek szeretettel

Nándor

131

ÁBTL-3.2.4-K-1461/2/156

Várkonyi Nándor.
Pécs. Kürt-u.5.
HONGRIE.

M.

P á l N a k y

139 av. Jean Jaurès, esc 3.

M O N T R O U G E /S/

/France/

Várkonyi
Nándor
levele Nagy
Pálhoz,
1964.
április 1.
Forrás:
ÁBTL 3.2.4-
K-1461/2

1964. 1964. április 1.

Kedves jó Pál öcsém!

Ma délelőtt kaptam meg leveledet, s íme, maris írrok, megelégedés
kétszeres örömmel, mert éppen készültem írni. Ugyanis három
napja megjött a M.M.-7-8.sz., ezt akartam megköszönni.

Hadd szóljak mindjárt erről, bár egyelőre, sajnos, csak rövid-
den. Ti, az itteni muzeumoknak dolgozom, mint un. nyugelős,
s épp szombaton /18-án/, mikor a M.M. megjött, sürgős hatar-
idős munkát sóztak a nyakamba, s ez elvette minden időmet;
tegnap is éjfélkor keltem fel az írógép mellől. Azaz: nem
volt módom elolvasni a számot, csupán betekintettem, erre
szánva szombat délutáni olvasom idejét, - nem volt időzet,
mert az örvendező izgatottság, vagy az izgatott öröm ugysem
hagyott volna aludni. Persze, azóta is belekóstoltam, ahány-
szor csak lehetett, s az impesszió, amit nyertem, szíriár és
kétségtelen: föltétlen elismerés és lelkes tisztelet a fiatal-
lok részéről. Szubjektíve: nagyon megindított a ragyogó cohóra
spontán tisztelgése a tavoli, talán sose látott kестer előtt.
Objektíve: okulás és öröm látni, mennyire tudják, tudjátok,
mit adott W., mit emelt ki a létből, mivel lett több általa
az "ember". /Ha sora jön egyszer, majd kifejtém Neked elmele-
tetem a "hatodik ember"-ről, - ő az, s ti is tudjátok, nona
nem ismeritek belémeletemet. / Hogy mindegyiktek mennyire tuda-
tosan veti mérlegre és fejti ki, mit kapott tőle, mit jelent
neki stb., az nem lepett meg, de amit mondtok, az az élmény
alig sejtett gazdagságaról és erejéről tanuskodik. Dinamika:
mint mikor a dinamo a mágnesből elektromos áramot csinál, és
megpörgési gépezetet, - ez az idegenszerű és nyers hasonlat
jut az eszembe, de tedd át a szellem áramköreibe. Pompesi!
Most nem akarom meglovagolni impresszióimat, majd ha elolvas-
tam, beszámolok. Túzetesen fogom elolvasni a könyvet, mert az,
antológia, egyetlen tárgyról szól. Nagy és szép dolgok csinál-
tatók, fogadjátok egy öreg bajtárs tisztelgő és fejtegető
üdvözlését. Nem tagadom, megindult vagyok. Nekem is élmény,
hogy megérhettém ezt.

Ami a szerkesztést illeti, így madártávtól: az anyagbeor-
tás szerves. Elsők az emlékezésszerű, személyes kapcsolatu
írások, aztán jönnek a "tisztán" irodalmi rész, majd a nyelv-
határon túli hatások néhány mozzanata, végül dokumentatív
anyag. Vagyis, mint az őskori szent iratoknak, van eleje,
közepe és vége. - Nagyon jó, de meg kell vallanom, hogy ami-
kor mitsem sejtve fölütöttem, s nyomban a cikkembe ütköztem,
kishijén berezeltem. Ugy éreztem magam, mint aki yanutlandi
és jóízűen ebédhez ül, aztán hirtelen felvonnak egy függönyt,
leleplezik és a világ elé állítják egy talapzaton. Szerencse,
hogy nem tudtam előre, mert akkor ~~meglepetés~~ megilletődés és szor-
rosabbra húzom a gatyakorcát, aminek biztosan nem lett volna
jó vége. Míg így, szervi alapon, jó vége lett, s ma a vé-
ge jó, minden jó. És a sok kedveseget, elsősorban a tisztelet,
amiben evvel kapcsolatban részesítettetek, szívvel köszönöm.

Végül: megnyugtató, hogy a nyilatkozat ugyan a közér-
től és helyes a felfogásotok. Ez teljesen külső szemé, minden
vonalon, semmiféle morális jelentősége nincs nekik. Persze,
Persze, disszonáns hang, serti a fület, s nem lehetnek az-
lanná azok, akiket megható szeretet irított egy palk. szor-
őnzetlen cselekedetre.

ÁBTL-3.2.4-K-1461/2 /146

Ajánlott
címlista
a Magyar
Műhelynek.
Többek kö-
zött Hamvas
Béla nevével
Forrás:
ÁBTL 3.2.4-
K-1461/2

134

- 1./ Barossy Jenő, Bp., VI., Népköztársaság útja 87-89.
- 2./ Korniss Beáta festő, Bp., V., Molnár-utca 30.
- 3./ Szalai Zoltán festő, Bp., IX., Török Pál-u. 1. /képzőműv. Gimnázium
- 4./ Kertész Alajos főkönyvtáros, Besztergom, Kossuth Lajos-u. 25.
- 5./ Roth Lelinda műtörténész, Bp., XIII., Dániel-u. 9.
- 6./ Kámpis Antal dr. műtörténész, Bp., V. Petőfi Sándor-u. 6.
- 7./ Györgyfal Albert dr. egyet. tanár, Bp., II., Filler-utca 1.
- 8./ Maczeika Tibor, Cegléd, IV., Géza-utca 1.
- 9./ Frank János műtörténész, Bp., ~~IX~~ XIII., Szanád-u. 4/B.
- 10./ Juhasz Béla, Debrecen, Erzsébet-u. 40. /Az "Alföld" szerk. bizott-
ságának tagja/
- 11./ Jzseghalmi Elemér író, Bp., VIII., Bezerédi-u. 6.
- 12./ Fekner Ernő író, Bp., V., Széchenyi-u. 1. VI. em. 104.
- 13./ Hamvas Béla filozófus, Bp., XIV., Erzsébet királyné út 11. III.2.
- 14./ Kertész Sándor író, Bp., VI., Dessoffy-u. 18-20. III. 4.
- 15./ Passuth Erzsébet műtörténész, Bp., II., Rózsashegy u. 1/a.
- 16./ Buzsa János festő, Pécs, Bartók Béla u.
- 17./ Mártony Ferenc festő, Pécs, Földi Miklós-u. 4.
- 18./ Papp Zoltán festő, Bp., II., Pasaréti-ut 74. /Az "Új Írás" képző-
művészeti világának egyik legjobb cikkét ő írta/
- 19./ Földes László felhívó író, Bp., V., Károlyi Mihály u. 2.
/Közéleti író/
- 20./ Kertész Gyula író, igazgató, Kaposvár, Rippl Rónai múzeum
- 21./ Kajtár Erzsébet Lili festő, Bp., I., Fláthy János-u. 16. /Igen
tehetséges szürrealisztikus festő/
- 22./ Kárai Árpád pszichológus, Bp., XIV., Amerikai-út 77. /Pán Imre
testvére/, - művészeti író ő is./
- 23./ Kamendy /Roth/ László író, Bp., VI., Zichy Jenő-u. 7.
/A regény-, novella- és drámaíró, évfolyamtársam volt
az egyetemen és most is igen jó barátok vagyunk/
- 24./ Szalay Károly dr. irod. tört. kandidátus, Bp., XIII., Katona József
u. 38. /Kerinthyról és a szatíráról jelent meg egy-
egy kötete, - őt még a kecskeméti piaristáktól ismer-
tem, ott diákoskodtunk együtt. /

Kedves Pali, -- mint látod, ismét küldök egy csomó címet. Biztosan
a felsoroltak közül többnek már jár a M.M., a biztosan egy-kettő
névét az címet már korábban is közöltem. Mindegyik megjelölt személy
érdeklődik a mai irodalom és művészet iránt.

Lukácsy András, az "Élet és Irodalom" belső munkatársa tartott igen
televényesett, elendrián előadást a minap Besztergomban, az új magyar
prozaírodalomról. Mint élő illusztrációt lehozta magával volt isko-
latársadat, Verelyes Endrét, aki viszont nagyon szimpatikusan, sze-
rényen beszélkedett. Mivel Lukácsy szűk dumájával sokáig untatta a
publikumot, verelyes már csak egy karcolatszerű írását olvasta fel,
pár mondat kiadretében. Utána beszélgettünk kicsit, Kálmán is je-
len volt, a meglepetéssel értesültem, hogy Verelyes 1958 óta párt-
tag.

Hárs Ernő 1920-ban született, költő "Csallagóra" című vers- és mű-

ÁBTL-3.2.4. - K-1461/2 /122

JEGYZETEK

- 1 „Meghallani a sokszólamú zenét, az emberi történelmet.” In: Bódy Zsombor és Cieger András beszélgetése Katus Lászlóval (Századvég 2007/3., 172. o.)
- 2 ÁBTL K-1461/1.
- 3 „A névválasztás – amint azt a lap szellemisége és a szerkesztők visszaemlékezései tükrözik – utal a Németh László- és a Bibó István-féle magyar műhely gondolatra, illetve egy olyan alkotói műhely megteremtésének szándékára, ahol egy nemzedék nevelődhet íróvá.” In: <https://pim.hu/hu/emigrans/magyar-muhely>
- 4 Béládi Miklós–Pomogáts Béla–Rónay László: *A nyugati magyar irodalom 1945 után* (Gondolat, Budapest, 1986/266-267. o.)
- 5 Im. 267- 268. p.
- 6 A Hamvas Béla Kultúrakutató Intézetnél folyó kutatás.
- 7 Borbándi Gyula: *A nyugati magyar emigráció életrajza*, Budapest, 1989.
- 8 Várkonyi Nándor: *Az ötödik ember I.* (Széphalom Könyvműhely, 1995/10. o.)
- 9 Várkonyi Nándor: *Sziriat oszlopai* (Magvető, 1972)
- 10 Várkonyi Péter: *Várkonyi Nándor öröksége* (Széphalom Könyvkiadó, 2014)
- 11 A teljes életrajz megtalálható a www.varkonyinandor.hu oldalon.
- 12 Forrás: <https://pim.hu/hu/emigrans/magyar-muhely>
- 13 Tüskés Tibor: *Várkonyi Nándor, a szerkesztő* In: *Várkonyi Nándor (1896-1996)* (Pécsi Városi Könyvtár, 1997/12-20. o.) Vö.: Mészöly Miklós: *Mit jelent nekem Pécs?* In: *Várkonyi Nándor Emlékkönyv* (Széphalom Könyvműhely, 1993/212-213. o.)
- 14 Bertók László: *Várkonyi Nándor bibliográfia*. Elérhető: <http://varkonyinandor.hu/?modul=oldal&tartalom=1207716>. Lásd még: „*En divinizálni akarom az embert...*” Várkonyi Nándorral beszélget Bebesi B. Károly In: *Várkonyi Nándor (1896-1996)* (Pécsi Városi Könyvtár, 1997/45-60. o.)
- 15 Bolberitz Pál: *A kultúra nem öncél* In: *Sodródó emberiség* (Széphalom Könyvműhely, 2001/23-25. o.)
- 16 *Levélről levélre. Fejezetek Kodolányi János és Várkonyi Nándor levelezéséből.* (Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, 2000)
- 17 Várkonyi Péter: „*Istenhez eljutni az anyagon át*” In: *Várkonyi Nándor öröksége* (Széphalom Könyvműhely, 2004/181-188. o.) Várkonyi Nándor levelei Hamvas Bélához. Valamint Hamvas Béla levelei Várkonyi Nándorhoz In: *Várkonyi Nándor Emlékkönyv* (Széphalom Könyvműhely, 1993/229-232. o.)
- 18 ÁBTL 3.2.4. K-1461.
- 19 Uo.
- 20 Várkonyi Nándor: *Levelek Csányi Lászlóhoz*

SZÁMUNK SZERZŐI

Bonta Zoltán író, rendező, videográfus, India-kutató.

Hankiss Ágnes pszichológus, író, a Hamvas Intézet igazgatója, a Nemzeti Közszolgálati Egyetem címzetes docense, a Nemzetbiztonsági Intézet megbízott előadója.

Kaszvár Attila biztonságpolitikai szakértő, Nemzeti Közszolgálati Egyetem Nemzetbiztonsági Intézet, Terrorelhárítási Tanszék, megbízott vezető.

Mező Gábor újságíró, a Hamvas Intézet munkatársa.

Molnár Márton teológus, esztéta, kulturális menedzser, a Hamvas Intézet főmunkatársa.

Orbán-Schwarzkopf Balázs történész-levéltáros, az Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltárának munkatársa.

Taller János teológus, kulturális menedzser, a Hamvas Intézet munkatársa.

950 FT

2017